

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL, EKONOMİK VE SİYASİ SORUNLARI, TALEPLERİ, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

HÜSEYİN ALPTEKİN, IDLİR LIKA,
MERVE DİLEK DAĞDELEN, VIKTORİYA ERDOĞU

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN
KÜLTÜREL, EKONOMİK VE SİYASİ
SORUNLARI, TALEPLERİ, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

COPYRIGHT © 2020

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 153
I. Baskı: 2020
ISBN: 978-625-7040-18-1

Uygulama: Erkan Söğüt
Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No: 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

SETA | Berlin

Französische Straße 12, 10117 Berlin Germany
Tel: +49 30 20188466

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Bruxelles, Belgique
Tel: +3226520486

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL, EKONOMİK VE SİYASİ SORUNLARI, TALEPLERİ, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Hüseyin Alptekin, Ildir Lika,
Merve Dilek Dağdelen, Viktorya Erdoğu

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

TAKDİM | 7

GİRİŞ | 9

Metodoloji | 12

KÜLTÜR POLİTİKASI VE UYGULAMALARI | 17

Bulgaristan Devletinin Türk/Müslüman Kökenli
Vatandaşlarına Yönelik Dil Politikası | 17

Bulgaristan'ın Türk/Müslüman Kökenli
Vatandaşlarına Yönelik Din Politikaları | 44

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN EKONOMİK DURUMU | 71

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SİYASİ MOBİLİZASYONUNDA
PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ | 83

SONUÇ | 95

Türkçe Konusunda Talep ve Beklentiler | 95

Din Alanında Talep ve Beklentiler | 96

Ekonomi Alanında Talep ve Beklentiler | 97

Siyaset Alanında Talep ve Beklentiler | 98

TAKDİM

Türkiye, imparatorluk mirasının da etkisiyle sınırları ötesindeki büyük bir nüfusla kültürel ve tarihi bağlara sahiptir. Ortadoğu'dan Balkanlar'a, Afrika'dan Kafkaslar'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılan bu nüfus bakımından Balkanlar oldukça önemlidir. Nitekim bu coğrafya Osmanlı devletinin anayurdunun önemli bir parçası olmuş ve yüzyıllar boyu imparatorluk yönetiminde kalmıştır. 19. yüzyıla birlikte Balkanlar'daki Osmanlı toprakları bir bir elden çıkıp yeni bağımsız devletler kurulurken dil, din ve genel anlamıyla kültürel yakınlığı bulunan kayda değer bir nüfus yaşanan göç ve çeşitli nüfus değişimlerine rağmen bu yeni kurulan ülke topraklarında kalabilmişlerdir.

Balkan ülkelerinden Bulgaristan da gerek anadili gerekse dini inancından ötürü kendini Türk olarak tanımlayan mühim bir soydaş nüfusa sahiptir. Halihazırındaki akrabalık bağları ve asırlardır süregelen ortak kültürel miras ile bu bağların son yıllarda daha yakın ilişkilere izin vermesi nedeniyle, ne Türkiye Bulgaristan'daki soydaşlara ne de soydaşlar Türkiye'ye kayıtsız kalabilmektedir. Bu açıdan Bulgaristan'daki soydaş nüfusun Türkiye'den beklentileri, vatandaşı oldukları Bulgaristan'daki kültürel, ekonomik ve siyasi sorun ve talepleri Türkiye'deki politika yapıcılar ve araştırmacılar için öncelikli konular arasındadır.

Türkiye bir yandan soydaşların karşılaştıkları sorunların çözümünde yapıcı rol üstlenmek isterken bir yandan da sınır komşusu Bulgaristan ile olan mevcut iyi ilişkilerini daha da üst seviyelere çıkarmak istemektedir. Bu açıdan elinizdeki raporun da vurguladığı gibi soydaşların Bulgaristan'daki kültürel, ekonomik ve

siyasal katılım şartlarının iyileştirilmesi ve Türkiye ile güçlü kültürel bağlarının korunması, iki ülke ilişkileri açısından da bir çarpan faktörü olma ve iki ülkeye ortak ajandalar ve programlar çerçevesinde işbirliği geliştirme doğrultusunda geniş bir imkan sunmaktadır.

Raporun vurguladığı bir diğer nokta da Türkiye'nin soydaş politikasının irredentist bir politika olmadığı, soydaşların Bulgaristan toplumundan kopmak bir yana, daha çok entegre olması konusundaki desteğidir. Türkiye güçlü bir soydaş nüfusun güçlü bir Bulgaristan için ve Bulgaristan'la güçlü ilişkiler için de önemli olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede söz konusu rapor geniş bir saha çalışmasına binaen soydaşların kültürel (din ve dil alanları), ekonomik ve siyasi katılım konularındaki mevcut durumları ile taleplerini ve tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

Ülke bazlı diaspora ve soydaş politikası belirleme alanındaki araştırma ve yayın eksikliği Türkiye'nin görmezden gelemeyeceği bir sorundur. Türkiye için, öngörülen hedeflere ulaşırken ülke içerisindeki kaynakların seferber edilmesi ne kadar önemli ise diaspora ve soydaş ile akraba toplulukların da bu hedefe eklenmesi o ölçüde gereklidir. Bu nedenle, bu çalışma Türkiye'nin soydaş politikasını Bulgaristan özelinde analiz etmekte ve Bulgaristan devletinin bu konudaki politika ve uygulamalarını incelemektedir. Rapor kapsamında Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın karşılaştıkları sorunlar incelenerek Bulgaristan Türkleri için entegre bir soydaş politikası önerisi ortaya konulmaktadır.

Raporun temel amacı, Türkiye'nin soydaş politikasını Bulgaristan vakasında analiz etmek ve belgelemek, burada meskun Türklerin karşılaştıkları zorlukları ve Türkiye'den beklentilerini ortaya çıkarmaktır. Bulgaristan için hazırlanan bu rapor, örnek bir çalışma niteliğini taşıyacak olup diğer ülkeler hakkındaki çalışmalara da model bir çalışma olması umulmaktadır.

Raporun Amaçları

- Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları ile Türk soydaşlarımıza yönelik olarak yaşadıkları ülkelerin özelliklerini ve hassasiyetlerini dikkate alan bir diaspora, soydaş ve akraba topluluklar stratejisi geliştirmek için bir vaka çalışması üzerinden done sağlanması;

- Öncelikle Türkiye'nin çeşitli kurumlarının ilgili alanlarda bugüne kadar geliştirdiği ve uyguladığı politikalar ile Bulgaristan'ın geliştirdiği politikalar hakkındaki mevcut literatürün taranması ve rapor kapsamında yürütülen saha araştırması ile tespit edilmesi;
- Bu tespitlerin somut gözlem ve mülakat notları ile desteklenmesi;
- Son olarak bu bilgi ve tespitlerden yola çıkılarak soydaş politikası bağlamında neler yapılması gerektiğine dair uygulanabilir somut politika önerileri ortaya konulması.

Rapor Özeti

Türkiye ülke dışındaki akraba, soydaş ve diaspora topluluklarının yaşadıkları ülkelere entegre olmaları ve bu ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatlarına katkıda bulunmalarını istemekte, bu yönde girişimlere imza atmaktadır. Bununla birlikte söz konusu toplumların Türkiye ile kültürel bağlarının güçlendirilmesi ve bunun süreklilik arz etmesi için de çaba gösterilmektedir. Türkiye bu akraba, soydaş ve diaspora toplulukların hiçbir surette siyasi şiddet eylemlerine bulaşmaması, ayrılıkçı hareketler tertip etmemesi yönünde inisiyatif almakta, bu toplulukları bir yandan vatandaşları oldukları ülkelerle Türkiye arasında, bir yandan da Türkiye'nin kendi tarihi mirasını anlamak ve korumak için bir köprü olarak görmektedir.

Rapor Bulgaristan'ın kültürel politikalarını dil ve din başlıklarında inceleyecek, daha sonra soydaşlara yönelik ekonomi ve siyasi katılım politikalarını ele alacaktır. Raporun dil bölümünde Bulgaristan'daki soydaşların kültürel değerleri koruyabilme kabiliyetleri dil üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır. Türk dilinin ne derece günlük hayatın bir parçası olduğu, Türkçe eğitime erişimde karşılaşılan sorunların neler olduğu, sorunlara karşı alternatif üretebilme kapasiteleri ve oluşturulan alternatiflere soydaşların yaklaşımının ne olduğu ele alınmıştır.

Bulgaristan'ın demokratik yönetime geçmesiyle birlikte anadilin öğrenilmesi konusunda oldukça büyük umutlar taşınırken soydaşların istenilen düzeyde bir hak kazanımları olmayacağı kısa sürede anlaşılmıştır. Anayasal olarak tanınan haklar, çeşitli alt yasalar ve düzenlemelerle tırpanlanmıştır. Genel olarak problemler ortak olmakla birlikte kırsalda ve şehirde eğitim gören öğrencilerin karşı karşıya kaldıkları sorunlar farklılaşabilmektedir. Kırsaldaki öğrenci evde Türkçe konuşmayı öğrenmektedir, ancak okula geldiğinde anadil eğitimini yeterli derecede alamadığı için Bulgarca ve diğer alan derslerini de iyi bir şekilde öğrenme şansından uzaklaşmaktadır. Şehirde eğitim gören öğrenci ise Türkçeyi konuşmakla birlikte Bulgarca'yı da en az onun kadar iyi öğrenmektedir. Ancak şehir hayatında

Türkçe artık günlük hayatın bir parçası olmaktan çıkmıştır. Nihayetinde Türkçe eğitime yeterli düzeyde erişemeyen neslin, hem Türkçeyi kullanmak, hem de eğitimde eşitlik konusunda önemli sıkıntılar yaşadığı söylenebilir.

Raporun din kısmında ise Bulgaristan'daki soydaşların dini eğitim ve örgütlenme konuları öne çıkan konulardır. Bulgaristan devleti her ne kadar Başmüftülüğün belirli ölçüde öz yönetim hakkı ve dini eğitimi düzenleme yetkisini hukuksal bir çerçeveye oturtmuşsa da, fiilen ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Başlıca sorun, komünizm döneminde atanan son başmüftü tarafından ülke genelinde paralel bir müftülük sisteminin kurulmasına müsaade edilmesidir. Böylece komünizm sonrası demokratik dönem boyunca Başmüftülüğün yönetim organları birçok defa mahkeme tarafından tescil edilmemiş ve Osmanlı döneminden kalan vakıf malları halen Başmüftülüğe iade edilmemiştir. Uzun süredir devam eden maddi sorunlardan dolayı da Başmüftülüğün eğitim faaliyetleri yetersiz kalmıştır. Son düzenlenen Aralık 2018 Dini Cemaatler Yasası gereğince Başmüftülüğe ilk defa Bulgaristan devletinden yıllık bir bütçe tahsisi ve Başmüftülük ülke Müslümanlarını temsil eden tek mercii olarak tescil edilmesine rağmen, söz konusu yasa paralel müftülük sistemine tümüyle son vermede yetersiz kalmıştır.

Ekonomi bölümü, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ekonomik durumunu incelemektedir. Bölümün önemli bir parçası olarak, 2005-2017 arasında Türkiye'nin Bulgaristan'daki doğrudan yabancı yatırımlarına ilişkin rakamlar tablolarla gösterilmektedir. Kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH), enflasyon, işsizlik oranı, dış ticaret ve yatırım ortamı dahil olmak üzere Bulgaristan ekonomisinin makro göstergelerini incelerken, nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu 5 bölge merkeze alınmıştır. Saha bulguları ve Bulgaristan İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan verilere göre yüksek işsizlik oranları soydaşlarımızı daha fazla etkilemektedir. Türkiye'den artan yatırıma karşın nitelikli çalışan bulma sıkıntısı birçok sektörde gelecekteki yatırımlar için olumsuz bir etken haline gelmiştir. Dahası, yüksek ücretli işler arayan genç kuşağın Bulgaristan'dan göç etme çabasında olduğu görülmektedir. Düşük kurumlar vergisi ve ucuz iş gücü Türk işletmelerini Bulgaristan ekonomisine yatırım yapmaya teşvik eden belirleyici faktörlerdendir; yerleşkelelerin etnik dağılımı da kurulan fabrikaların ve diğer işletmelerin coğrafi konumu hakkında karar vermelerinde rol oynamaktadır. AB ticaret yasalarının varlığına ve kamu ihale sisteminin uygulanmasına rağmen yatırımcıların bazıları, yüksek yolsuzluk oranları ve TİKA gibi istişare edebilecekleri kuruluşların bulunmaması nedeniyle bu ülkeye yatırım yapmada isteksizdir. Dahası, Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) uzun süredir ekonomik reformları ele almada yeterli çaba gös-

termemesi, Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki ekonomik sorunların devam etmesinde rol oynamaktadır.

Raporun siyaset başlığında ise Bulgaristan'da soydaşların siyasi katılımında ciddi bir HÖH tekeli olduğu göze çarpmaktadır. Etnik bir parti olarak algılansa bile HÖH, ülke Türklerinin Bulgaristan'a entegre olmasında önemli bir araçtır. Soydaş ve diaspora Türklerinin yaşadıkları ülkelere entegre olmaları Türkiye tarafından da tavsiye edilen bir süreç olmakla beraber, Bulgaristan Türklerinin kültürel ve manevi değerlerini muhafaza etmeleri de arzulanan bir hedeftir. Ne var ki HÖH Bulgaristan Türkleri üzerindeki etkisine rağmen ülkedeki Türk kültürünü korumada yeterince istekli bir görüntü sergilememektedir. Her ne kadar HÖH kültürel haklar anlamında Türklerin menfaatine çeşitli inisiyatifler almış olsa da bu konuda genelde Bulgaristan'da iktidardaki partilerinin politikalarının destekleyicisi bir görüntü sergilemektedir. HÖH'e alternatif olarak kurulan diğer Türk partileri ise seçim barajını aşmakta zorlanmakta, meclis dışında kalmaktadırlar. Bu açıdan HÖH bugüne kadar ikame edilemeyecek bir parti olduğunu göstermiştir. Ne var ki sonuç itibariyle gerek HÖH gerekse de HÖH'ten ayrılarak kurulan partiler ülkedeki soydaşların taleplerine karşılık vermede yeterli etkinliğe ulaşamamıştır.

METODOLOJİ

Vaka Seçimi

Raporun saha çalışması için Şumnu, Kırcaali, Filibe, Rusçuk, Varna, Burgaz, Razgrad ile başkent Sofya seçilmiştir. Bu yerleşimlerin tümü Türk nüfusa sahip olmakla beraber kiminde Türk nüfus hem rakamsal hem de oransal olarak oldukça büyükken (örneğin Kırcaali ve Razgrad) Sofya gibi yerleşkelerde ise çok daha azdır. Nüfus ağırlığındaki bu farklılaşmaya rağmen Bulgaristan Türkleri konusunda seçilen bu yerleşimler hem demografik açıdan hem de Türk nüfusa yönelik uygulanan yerel politikaların farklılaşması bakımından öne çıkmaktadır.

Veri Toplanması

Veri toplanmasının saha çalışması evresi Nisan 2019 tarihinde başlamış ve yaklaşık dört aylık bir sürede tamamlanmıştır. Saha araştırması evresinde yerleşimlerde Türk toplumunun temsilcileri (siyasiler, STK mensupları, kanaat önderleri, akademisyenler, iş adamları) ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Şumnu, Kırcaali, Filibe, Rusçuk, Burgaz, Varna, Razgrad ile başkent Sofya'da toplam 33 kişiyle yarı yapılandırılmış elit (toplum temsilcileri) mülakatı gerçek-

leştirilmiş, Türkiye'den de üç uzmanla görüşülmüştür. Saha çalışması kapsamında bölgedeki Türkiye kurumlarının da görüş ve faaliyet verilerine başvurulmuştur.

Saha çalışması etnografik ögeler de barındırmış, bu kapsamda Bulgaristan'daki Türk toplumlarının kültürlerini yeniden üretebilme, siyasal katılım ve ekonomik faaliyetleri gözlemlenmiş ve saha notlarına işlenmiştir.

Rapor için Sofya'da 8, Kırcaali'de 8, Şumnu'da 5, Razgrad'da 4, Burgaz'da 3, Filibe'de 2, Rusçuk'ta 2 ve Varna'da 1, Türkiye'de ise Edirne'de 2 ve İstanbul'da 1 kişiyle olmak üzere toplam 36 yarı yapılandırılmış elit mülakatı gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatların bilgisi aşağıda Tablo 1'de görülebilir.

TABLO 1. RAPOR KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN MÜLAKATLAR			
İsim	Görev	Mülakat Tarihi	Mülakat Yeri
İsmail Cambazov	Araştırmacı-Yazar, Gazeteci	29 Nisan 2019	Sofya
Vedat Ahmed	Başmüftülük Yüksek İslam Şurası Başkanı	29 Nisan 2019	Sofya
Ayhan Mustafa	Sofya Banyu Başı Camii İmamu	29 Nisan 2019	Sofya
Kemal Tinev	Pomak Asıllı İş Adamı; Hürriyet ve Şeref Halk Partisi Genel Başkan Yardımcısı	30 Nisan 2019	Filibe
Ayrı Murad	Plovdiv Belediye Meclisi Üyesi (Hürriyet ve Şeref Halk Partisinden)	30 Nisan 2019	Filibe
Hayri Emin	Başmüftülük Dış İlişkiler ve Protokol Dairesi Uzmanı	1 Mayıs 2019	Sofya
Mustafa Canlı	Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Rektör Yardımcısı	1 Mayıs 2019	Sofya
İzzet İsmailov	Bulgaristan Devlet Televizyonu Türkçe Haberler Baş Editörü	2 Mayıs 2019	Sofya
İbrahim Yalımov	Eski BSP Milletvekili (1990-1991), Araştırmacı-Yazar	2 Mayıs 2019	Sofya
Osman Oktay	Eski HÖH Milletvekili (1994-1997)	3 Mayıs 2019	Sofya
Görüşmecinin ismi ve mesleği kendi talebi üzerine saklı tutulmuştur.		11 Haziran 2019	Burgaz
Nuray İnöntepe	Burgaz Başkonsolosu	11 Haziran 2019	Burgaz
Şerafet Mehmet	Ruen Belediye Meclis Üyesi	11 Haziran 2019	Burgaz
Fikret İnce	Alcomet Şirket Ortağı	12 Haziran 2019	Şumnu
Semih Baturay	Alcomet Muhasebe ve Finans Müdürü	12 Haziran 2019	Şumnu
Emine Halil	Kuzey ve Doğu Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği Başkanı	12 Haziran 2019	Şumnu
Menent Şukrieva	Biz Derneği Başkanı; Sofya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi; Belediye Meclis Üyesi	12 Haziran 2019	Şumnu

Ventsislav Venkov	Eski Şumen Valisi, Bultişad Derneği Müdürü	12 Haziran 2019	Şumnu
Bilgin Yakubov	Hürriyet ve Şeref Partisi Başkan Yardımcısı	13 Haziran 2019	Varna
Görüşmecinin ismi ve mesleği kendi talebi üzerine saklı tutulmuştur.		14 Haziran 2019	Razgrad
Habibe Rasim	Deliorman 2014 Derneği Başkanı	17 Haziran 2019	Razgrad
Mehmed Sali Alya	Razgrad Müftüsü	17 Haziran 2019	Razgrad
Hüseyin Ömer	Eski HÖH Razgrad milletvekili (1990-1991)	17 Haziran 2019	Razgrad
Gönül Mehmedova	Güneş Derneği Başkanı; Türkçe Öğretmeni	18 Haziran 2019	Ruşçuk
Aygül Mehmedova	Güneş Derneği Üyesi, Ruse Belediye Meclis Üyesi	18 Haziran 2019	Ruşçuk
Ahmed Bozov	Mestanlı İmam Hatip Lisesi Müdürü	29 Temmuz 2019	Mestanlı (Kırcaali)
Bahitdin Ahmedov	Mestanlı Belediyesi Sekreteri	29 Temmuz 2019	Mestanlı (Kırcaali)
Tasim Haciveysel	Kirkovo Belediye Başkanı Yardımcısı	29 Temmuz 2019	Kirkovo (Kırcaali)
Güner Musa	Cebel Belediye Başkanı Özel Kalem Müdürü	30 Temmuz 2019	Cebel (Kırcaali)
Mehmed Aliev	Ardino Belediyesi Nüfus Müdürü	30 Temmuz 2019	Ardino (Kırcaali)
İlhan Mehmed	Kırcaali Bölge Müftülüğü Vakıflar Uzmanı	31 Temmuz 2019	Kırcaali
Kemal Özmez	MÜSİAD Bulgaristan Temsilcisi	31 Temmuz 2019	Kırcaali
Şabanali Ahmed	Kırcaali Bölge Müftüsü (2006-2009), Yüksek İslam Şurası Başkanı (2009-2014), HÖH Kırcaali Milletvekili (2014-2017), DOST Kurucularından	31 Temmuz 2019	Kırcaali
Mehmet Hacisalihoğlu	Dr. Öğretim Üyesi Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) Müdürü	4 Temmuz 2019	İstanbul
Yüksel Hoş	Dr. Öğretim Üyesi Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	11 Temmuz 2019	Edirne
Mümün İsov	Dr. Öğretim Üyesi Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı	11 Temmuz 2019	Edirne

Veri Analizi

Raporun literatür taraması ve veri toplanmasından sonraki üçüncü aşamasını toplanan verilerin (yerel basın taraması, mülakat ve saha notları) analizi oluşturmuştur. Mülakat metinleri saha notları ile beraber değerlendirilmiş, verilerin sistematik bir dökümünün tamamlanmasını müteakip veri analizi raporlaması gerçekleştirilmiştir. Raporlama aşamasında mülakatlar analiz edilirken katılımcıların bir kısmı, kendi talepleri dikkate alınarak, isimsiz/anonim olarak anılmıştır.

KÜLTÜR POLİTİKASI VE UYGULAMALARI

Bu kısımda kültür alanında Bulgaristan Türklerinin yaşadığı sorunlar, talepleri, çözüm önerileri tartışılacak; bu konuya dair Bulgaristan ve Türkiye devletlerinin tutumları ele alınacaktır. Kültür konusu büyük oranda eğitim ile ilgili tartışılmakla beraber tartışmalar dil (Türkçe) ve din (İslam) başlıkları altında yapılacaktır.

BULGARİSTAN DEVLETİNİN TÜRK/MÜSLÜMAN KÖKENLİ VATANDAŞLARINA YÖNELİK DİL POLİTİKASI

500 yıl kadar Osmanlı yönetiminde kalmış olması sebebiyle Bulgaristan, çok sayıda soydaşımızın yaşadığı ülkelerden biridir. Ülke nüfusuna oranı yüzde 10'a yaklaşan soydaşlar önemli bir azınlık olmalarına karşın, pek çok bakımdan diğer Bulgaristan vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olmadıkları da sıklıkla dile getirilen bir sorundur. Bulgaristan'daki Türk nüfusun bir yandan kültürel miraslarını koruyup gelecek nesillere aktarabilmeleri, diğer yandan da haklarını tüm Bulgaristan vatandaşlarıyla eşit kullanabilmeleri önem arz etmektedir.

Kültürün ayrılmaz bir parçası olarak dil, gerek Türkiye'nin soydaş ve akraba topluluklar ile bağını sürdürebilmesi, gerekse soydaş ve akraba toplulukların kültürel erozyona uğramasını engellemesi bakımından önemli bir unsurdur. Bu sebeple Bulgaristan'daki soydaşlarımızın Türkçe öğrenimi ve kullanım imkanlarını incelemek önemlidir. Raporun bu bölümünde, Türklerin dil ve eğitim konusunda karşılaştıkları zorluklara, yasal ve toplumsal sınırlandırmalara, soydaşların taleplerine değinilecektir. Konuyla ilgili olarak Bulgaristan'ın çeşitli şehirlerinde

gerçekleştirilmiş olan mülakatlarda elde edilen veriler, literatürde öne çıkan tespit ve bulgularla karşılaştırılıp, meselenin tarihsel geçmişi de göz önünde bulundularak değerlendirilecektir.

Bulgaristan Anayasası'nda etnik veya dini hiçbir azınlığa ilişkin olarak kolektif hak kullanımı ibaresi bulunmamaktadır. Ülkenin resmi dili Bulgarcadır ve yine anayasaya göre bu dilin öğrenilmesi zorunludur (Madde 3). Türk ve Türkçe ifadeleri anayasada yer almazken soydaşlarımız bu metinde “anadili Bulgarca olmayanlar” olarak ifade edilmektedir (Madde 36-2). Fakat Bulgaristan devleti dil ve din hususunda soydaşlara yönelik farklı politikalar uygulamaktadır. Anayasada etnik azınlık olarak tanımlanmadığı için, yasal açıdan olmasa da sosyolojik açıdan bir etnik azınlık olan Türkler, Türk kimliğinin gelişimi ve geleceğe aktarımının çeşitli uygulamalarla engellenmeye çalışıldığı fark edilmektedir. Dil açısından bakılırsa, Türkçenin okullarda seçmeli ders olarak okutulması gibi teslim edilen bazı haklara rağmen bu politikaların uygulama aşamasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durumun biri tarihsel diğeri konjonktürel iki farklı açıklamasının olduğu söylenebilir.

Tarihsel açıklama olarak, bugünkü Bulgaristan topraklarının yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında kalmış olması, bu idarenin Bulgaristan resmi tarih yazımında öteki ve baskıcı bir otoritenin idaresi olarak ele alınması, Bulgar halkında Türkiye ve Türk kimliğine karşı bir tedirginliğe neden olmuştur. Bazı Bulgarların Türklere kin ve nefret duygusu beslediği, bazılarının ise halen korku duydukları dile getirilmektedir.¹ Bu açıklama mevcut durumun uzak nedenleri bakımından doğru görünmekle birlikte, Müslüman ve Türk kimliklerine yaklaşımdaki uzamsal (zaman içerisindeki) farklılığı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Nitekim bu tarihsel miras verili bir durum olmakla beraber modern Bulgaristan tarihinde Türk kimlik ve kültürüne yönelik politikalarda değişkenlik gözlenmektedir. Bu noktada ikinci bir açıklama tamamlayıcı olabilir.

Bugün içinde bulunduğumuz uluslararası konjonktürde küreselleşmenin devletleri ulus-devlet olma iddiasından vazgeçiremediği sıkça tekrarlanan bir gerçektir. Ulus devletlerin hakim olduğu ve ülke içindeki farklı etnik kimliklerin çoğu kez varoluşsal bir tehdit olarak algılandığı bir ortamda ülke içindeki etnik Bulgar nüfusun, özellikle Avrupa Birliği (AB) üyeliği sonrasında, giderek azalması Bulgaristan'daki diğer etnik kimliklere yaklaşımı daha da olumsuz etkilemiştir. Bugün Bulgaristan nüfusunun yedi milyon olduğu belirtilmektedir.² Ancak, Bul-

1 İbrahim Yahimov (Eski BSP Milletvekili 1990-1991; Araştırmacı-Yazar) ile mülakat, 2 Mayıs 2019, Sofya.

2 “Population and Demographic Processes in 2018”, Republic of Bulgaria National Statistical Institute, https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2018_en_ZG7X53J.pdf, (Erişim tarihi: 28 Ağustos 2019)

garistan sınırları içinde yaşayanların sayısının beş milyon kadar olduğu; yaklaşık iki, iki buçuk milyon Bulgaristan vatandaşının ise diğer AB ülkelerinde ikamet ettikleri belirtilmektedir.³ Nüfus azaldıkça yukarıda bahsedilen tarihsel endişelerin da etkisiyle Bulgaristan devleti etnik azınlıkları tehdit olarak görmektedir. Tehdit olarak algılanan etnik kimliklerin başında da Bulgaristan'da en fazla nüfusa sahip azınlık olan Türklerin geldiği söylenebilir.

10 Kasım 1989'da komünist rejiminin yıkılmasının ardından Temmuz 1991'de yeni Bulgaristan Anayasası yürürlüğe girmiştir. Anayasa yapım sürecinde komünist rejim döneminde Türklere (ve diğer kimi azınlık gruplara) uygulanan asimilasyon politikalarına son verileceği ve önceki uygulamaların sonuçlarının geri çevrileceği sözü verilmiştir. Bu minvalde zorla değiştirilen Türk kişi ve yer isimlerinin iade edileceği, Türkçe konuşma yasağının kalkacağı ve Türk çocuklarının kendi okullarında ve anadillerinde eğitim alabilecekleri söylenmiştir.⁴

Bulgaristan'da komünist rejim döneminde 50'lerde Türkçe eğitim verecek öğretmenler yetiştirmek üzere pedagoji okulları açılmaya, Türk liseleri kurulmaya, Bulgaristan devlet ve belediye okullarında Türkçe ders verilen sınıflar oluşturulmaya başlanmış,⁵ ancak 1960 sonrasında Türk okulları ve Türkçe eğitim veren birimler yavaş yavaş kapatılmış veya diğer Bulgaristan eğitim kurumlarıyla birleştirilme yoluna gidilmiştir.⁶ 60'larda kapatılana kadar öğrenciler bu okullarda hemen hemen bütün dersleri Türkçe alabilmiştir. 1972'den sonra ise seçmeli veya mecburi Türkçe dersler tamamen kaldırılmıştır. İlk, orta ve lise seviyesinde bu değişimler yaşanırken üniversitelerde Türkoloji bölümleri kapatılıp sadece Sofya'da Şarkiyat Bölümü adı altında eğitime devam edilmiştir.⁷

Tüm bu politika değişiklikleri soydaşlar tarafından "Bulgarlaştırma süreci"ne hazırlık⁸ ya da "gizli bir asimilasyon süreci" olarak tanımlanmaktadır. 1972'den bu yana yaklaşık elli yıllık bir sürenin sonunda ise bu politikaların etkisinin görülmeye başlandığı söylenebilir. Başta gençler olmak üzere Türkçe konuşabilen soydaşların sayısının önemli ölçüde azaldığı; 50-55 yaş altı neslin Türkçeyi belirgin

3 İbrahim Yalınov ile mülakat.

4 Ömer Turan, "Balkan Türklerinin Dini Meseleleri", *Yeni Türkiye*, Cilt: 16, Sayı: 3, s. 1747.

5 Hayriye Süleymanoğlu Yeniso, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları (Araştırma)", *Kırcaali Haber*, 12 Nisan 2010, https://kırcaalihaber.com/m/?pid=8&id_aktualno=194, (Erişim tarihi: 30 Ağustos 2019).

6 Yeniso, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları (Araştırma)".

7 Anonim ile mülakat.

8 Emine Halil (Doğu ve Kuzey Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği Başkanı) ile mülakat, 12 Haziran 2019, Şumnu.

bir Bulgar aksanıyla konuştukları; özellikle tonlama ve kelime bilgisi açısından kendilerinden önceki nesle kıyasla çok daha zayıf bir Türkçe bilgisine sahip oldukları fark edilmektedir.

Bu duruma örnek olarak Ayrımcılığa Karşı Koruma Komisyonu Başkanı Ana Cumaliev'a'nın da katılım gösterdiği toplantıdaki bir durum aktarılmıştır: Tüm katılımcıların Türk etnik kimliğine sahip olmaları hasebiyle toplantının Türkçe yapılmasına karar verilmiş; fakat bazı katılımcıların kendilerini Türkçe ifade etmekte zorlandıkları görülmüştür.⁹ Türk partilerine mensup milletvekillerinin bile kendi aralarındaki kimi toplantılarda Türkçe yerine Bulgarca konuşmayı tercih ettikleri belirtilmiştir.¹⁰ Anadilini öğrenemeyen bireylerin, kültürel mirasını koruyamadığı dikkat çekmektedir.¹¹

Bugün Bulgaristan'da Türk azınlığa yönelik olarak isim değişikliğine zorlama veya Türkçenin konuşulmasını yasaklama gibi engeller bulunmamaktadır. Fakat anadil eğitimi hakkı 1991 yılında kabul edilen Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası'nın 36. maddesinin 2. fıkrasında güvence altına alınmasına karşın, Türklerin bu haktan faydalanması yasa ve yönetmelik gibi çeşitli alt düzenlemeler vasıtasıyla sınırlandırılmıştır. Örneğin yeni Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası 13 Temmuz 1991'de kabul edilmiş olmasına rağmen, okullarda Türkçe eğitime ancak 7 Kasım 1991'de, sınırlı bir şekilde başlanabilmektedir.¹² 1989'da Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı zorunlu göç sırasında çok sayıda aydın ve öğretmenin Türkiye'ye gelmiş olması, Bulgaristan'da Türkçe eğitimin verilmesini sağlayacak kadronun oluşturulmasında problem yaşatmıştır.¹³ Bu konudaki açığı kapatmak üzere 1992 yılında Şumnu Yüksek Pedagoji Enstitüsü, 1993 yılında da Kırcaali İlk ve Ortaokul Öğretmen Enstitüleri'nde Türkçe öğretmeni yetiştirilmesi için sınıflar açılmıştır.¹⁴

Buna rağmen anadil eğitiminin yetersiz olduğu, böyle devam ettiği müddetçe de uzun vadede Türk kimliğinin yitirileceği endişesi bakidir. Türk aydınlar arasında bile konuşma dilinin artık Bulgarca olduğu ve bunun gönül-

9 İsmail Cambazov (Araştırmacı-yazar; gazeteci) ile mülakat, 20 Nisan 2019, Sofya.

10 İsmail Cambazov ile mülakat.

11 İsmail Cambazov ile mülakat.

12 İdlir Lika, "Nationhood Cleavages and Ethnic Conflict", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019), s. 179.

13 Mehmed Sali Alya (Razgrad Müftüsü) ile mülakat, 17 Haziran 2019, Razgrad; Meşkure Yılmaz Börklü, "Tarihsel Seyri içinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları", BAL-GÖÇ, <http://www.balgoc.org.tr/tarihseleyir.html>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019).

14 Börklü, "Tarihsel Seyri içinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları".

lü bir şekilde gerçekleştiği vurgulanmaktadır.¹⁵ Bazı Türkçe öğretmenlerinin bile Türkçe eğitimi için “kaldırılsın” dedikleri bir dönemde olduğumuzun altı çizilmektedir.¹⁶ Bu açıdan değerlendirildiğinde soydaşların Bulgaristan’da aldıkları eğitim sırasında Türkçeyi doğru ve etkili bir biçimde öğrenmeleri, gerek Türkiye ile kültürel bağların korunmasında gerekse Bulgaristan’daki Türk kimliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli bir unsur olarak karışımıza çıkmaktadır.

Bulgaristan’ın Türkçe Eğitiminde Katkısı ve Engelleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere Bulgaristan’daki eğitim kurumlarında Türkçe dil eğitiminin önünde yasal olarak bir engel bulunmamaktadır. Aksine Bulgaristan Anayasası’na göre anadilleri Bulgarca olmayan vatandaşların, zorunlu olarak Bulgarca dilini öğrenmekle birlikte, kendi dillerini öğrenme ve kullanma hakları bulunmaktadır.¹⁷ Ancak bu hakkın kullanılması hususunda geliştirilen yöntemler neticesinde, eski politikalarla kıyaslandığında Türkçe eğitiminin ivmesini kaybettiği aşıkardır. Takip eden başlıklarda Bulgaristan devletinin Türkçe dil eğitimi hususunda soydaşlara sağladığı imkanlar ve çıkardığı engeller, etkileri ve örnekleriyle birlikte aktarılmaya çalışılacaktır.

Bulgaristan’da eğitim öğretimden sorumlu kurumlar farklılıklara sahiptir. Birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar ilköğretim eğitiminin alındığı okullar belediyelere; dokuzuncu sınıftan on ikinci sınıfa kadar olan lise dengi eğitim ile yüksekökol eğitimleri devlete bağlı olarak yürütülmektedir. Bu ikisinin haricinde müfredatı Eğitim ve Bilim Bakanlığının müfredatıyla uyumlu özel okullar bulunmaktadır. İzleyen başlıklarda her birinin Türkçe eğitime ne ölçüde katkıda bulunduğu tartışılacaktır.

Bulgaristan Belediye Okullarında Türkçe Eğitimi

Anadilde eğitimin alınabildiği yıllarda Türkçe eğitim alan öğrenci sayısının 70 bini aştığı söylenmektedir.¹⁸ Soydaşlar tarafından aktarılan bilgiye göre bu rakamın bazı dönemler 120 bini bulduğu düşünülmektedir.¹⁹ 1992-1993 eğitim öğ-

¹⁵ İsmail Cambazov ile mülakat.

¹⁶ Emine Halil ile mülakat.

¹⁷ “ЗАКОН ЗА НАРОДНАТА ПРОСВЕТА”, Bulgaristan Resmi Gazetesi, Sayı: 80, 16 Ekim 2015, <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2132585473>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

¹⁸ İhvan Radoykov, “Bulgaristan’daki Türk Öğrencilerin Türkçe Derslerine İğisi Azalıyor”, Anadolu Ajansı, 19 Aralık 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bulgaristandaki-turk-ogrencilerin-turkce-derslerine-igisi-azaliyor/1009208>, (Erişim tarihi: 25 Temmuz 2019).

¹⁹ Emine Halil ile mülakat.

retim döneminde bu rakamın 114 bini bulduğu bilinmektedir.²⁰ Fakat Tablo 2’de de görüldüğü üzere bugün bu sayının giderek azaldığına, Bulgaristan genelinde Türkçe dersi alabilen öğrenci sayısının beş-altı binlere kadar indiğine dikkat çekilmiştir. Sayının azalmasındaki en önemli etken olarak Türkçenin seçmeli ders statüsüne alınması ile veli ve öğrencilerin Türkçe dil eğitimine eskisi kadar ilgi göstermiyor olması zikredilebilir.

TABLO 2. EĞİTİM ÖĞRETİM YILINA GÖRE BULGARİSTAN’DA TÜRKÇEYİ SEÇMELİ DERS OLARAK ALAN ÖĞRENCİ SAYISI (1992-2018)*										
Eğitim Öğretim Yılı	1992-1993	1993-1994	1994-1995	1998-1999	2008-2009	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Türkçe Dersini Seçen Öğrenci Sayısı	114.000	70.000	54.042	40.000	8.307	6.572	6.328	7.484	7.086	5.385

* Radoykov, “Bulgaristan’daki Türk Öğrencilerin Türkçe Derslerine İlgisi Azalıyor”; Eminov, “Education in The Mother Tongue: Turkish in Bulgaria”, s. 126-127.

Bulgaristan’da 2001 yılında Eğitim Yasası’nda yapılan son düzenlemeyle dersler üç farklı kategoride ele alınmaktadırlar: zorunlu, zorunlu-seçmeli ve serbest-seçmeli ders. 60’larda Türk okulları kapatılana kadar anadilde eğitim alabilen Türk çocukları, 1992’den itibaren zorunlu-seçmeli dil dersi olarak haftada dört saat Türkçe dil eğitimi alabilmişlerdir. Fakat bu düzenleme 2015 yılında tekrar değişikliğe uğramış ve Türkçe dersleri zorunlu seçmeli ders statüsünde serbest-seçmeli ders statüsüne getirilerek haftalık ders saati de dört saatten iki saate indirilmiştir.²¹ Bu duruma eşlik eden yapısal ve pratik birtakım sorunlar da Türkçe dil eğitimine ulaşabilen öğrenci sayısını önemli ve olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Bu sorunların başında da zorunlu-seçmeli ve serbest-seçmeli derslerin finansmanı gelmektedir. Zorunlu seçmeli derslerle ilgili her türlü maliyet Eğitim ve Bilim Bakanlığı, serbest-seçmeli dersler ise belediyeler tarafından finanse edilmektedir.²² Belediye yönetiminin Türklerin idaresinde bulunduğu şehirlerde, okullarda Türkçe derslerin okutulması ve Türkçe öğretmeni istihdam edilmesi hususunda genellikle bir problemle karşılaşılmazken, Türklerin daha azınlıkta

20 Ali Eminov, “Education in The Mother Tongue: Turkish in Bulgaria”, Victor A. Friedman ve Donald L. Dyer (eds.), *Of All the Slavs My Favorite*, Indiana Slavic Studies, Volume 12, (Indiana University Slavica Publishers, Bloomington, IN: 2001).

21 Emine Halil ile mülakat; Sevda Dükkancı, “Bulgaristan Okulların Türkçe Sorunu”, Radyo Bulgaria, 12 Eylül 2017, <https://bnr.bg/tr/post/100872121>, (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2019).

22 Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu, “Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Sorunlarında Yeni Gelişmeler (1990-2010)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2017, s. 43.

oldukları ve belediye yönetiminde daha az oranda yer aldıkları bölgelerde finansman sorununa bağlı olarak öğretmen istihdamı, ders kitabı ve gerekli ekipman sıkıntısı yaşadıkları gözlenmiştir.²³

Yapısal bir sorun olarak görülebilecek durumlardan bir diğeri, seçmeli Türkçe dersinin alınabilmesinin belirli bir prosedüre bağlanmasıdır. Bulgaristan'da Türkçe dil eğitimi seçmeli olarak sadece ilkokulda okutulmaktadır. Birinci sınıfta haftada 3 saat, ikinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar haftada 2 saat, beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar da haftada 3 saat anadilde eğitim alınabilmektedir.²⁴ Yayınlanan bir yönergeyle Türkçe dersi almak için okula dilekçe verme şartı getirilmiştir. Dersin açılabilmesi içinse 14 öğrenci velisinin imzalı dilekçe vermesi gerekmektedir.²⁵ Bir sonraki eğitim yılında çocuğuna Türkçe dersi aldirmek isteyen velilerin mevcut eğitim yılının sonuna kadar okula bu dilekçeyi teslim etmesi gerekmektedir. Türk nüfusun daha yoğun olduğu yerleşkelerde bu sayıya ulaşma imkanı bulunmaktadır; ancak görüşmeciler hem velilerin hem de öğrencilerin Türkçeyi seçmeli ders olarak seçebileceklerine, bunun için dilekçe vermeleri gerektiğine veya nasıl dilekçe verebileceklerine; kısacası bu konudaki haklarına dair bilgi sahibi olmadıklarını vurgulamıştır.²⁶ Çok küçük bazı köylerde öğrenci sayısının azlığı nedeniyle okulların kapatılıp, öğrencilerin kasabada eğitim almaya başlamasıyla da veli-okul-öğrenci arasındaki iletişimin daha da kopuklaştığının, Türkçe ders talep etmenin de buna bağlı olarak zorlaştığının altı çizilmektedir.²⁷

Öğrencilerin Türkçe dil eğitimine erişimleri konusunda bir diğer yapısal sorun da soydaşların yaşadıkları bölgelerdeki Türk nüfusun yoğunluğuyla ilgilidir. Bu noktada farklı açılardan avantaj ve dezavantaj barındıran iki ayrı durumla karşılaşılmaktadır. Şehir merkezlerinde yaşayan soydaşlar ile köy ve kasabalarda yaşayanların Türkçe dil eğitimine erişimleri konusunda ciddi bir fark olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Türk nüfusun ağırlıkta olduğu köy ve kasabalarda seçmeli Türkçe dersinin açılması için yeter sayıya ulaşmak mümkün olmaktadır. Buna karşın şehir merkezlerinde Türk nüfus daha seyrek olduğundan, merkezde yaşayan ailelerin çocukları farklı okullara dağılmış durumdadırlar. Bu sebeple Türkçe dil eğitimi için yeterli sayıya ulaşamamaktadırlar.²⁸ Bunun bir sonucu olarak

23 Emine Halil ile mülakat.

24 Yeniso, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Sorunlarında Yeni Gelişmeler (1990-2010)".

25 Mehmet Emre Çelik, "Bulgaristan'daki Türkçe Öğretmenlerinin Türkçenin Eğitimi-Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 2, 2016, s. 70.

26 Menent Şukrieva (BİZ Derneği Başkanı) ile mülakat, 12 Haziran 2019, Şumnu.

27 Menent Şukrieva ile mülakat.

28 İzzet İsmailov (Bulgaristan Devlet Televizyonu Türkçe Haberler baş editörü) ile mülakat, 3 Mayıs 2019, Sofya.

büyük şehirlerde öğrenim gören soydaşların Türkçeyi çok daha az konuştukları dile getirilmiştir. Ayrıca bazen, anadilde ve dini eğitim için yeterli dilekçe sayısına ulaşılsa bile, okul müdürü veya il eğitim müdürlüğünden bu derslerin açılmasının önünde başka türlü engeller çıkarıldığı aktarılmıştır. Bu duruma verilen örneklerden biri, başka bir yapısal sorunu da ortaya çıkarmaktadır. Bu sorun öğretmen maaşlarının yetersizliğidir.

Bulgaristan'da her okul Eğitim ve Bilim Bakanlığından kayıtlı öğrenci başına yaklaşık 3 bin Bulgar levası yardım almaktadır. Bu paralar öğretmenlerin maaşları dahil, elektrik, su, ısınma gibi okulun tüm masrafları için kullanılmaktadır. Türkçenin seçmeli ders olarak açılması için öğrenci ve velilerin talebi kadar okulda Türkçe öğretmeni istihdam edilmesine de bağlıdır. İstihdam edilecek olan Türkçe öğretmenlerinin maaşları da yine okullara öğrenci başına aktarılan bu yardımlardan karşılanmaktadır. Yani okulda istihdam edilen her yeni öğretmen, o okuldaki öğretmen birim maaşında düşüş anlamına gelmektedir. Bunun önüne geçmek için de bazı okul müdürlerinin Türkçe derslerinin açılmasıyla ilgili olarak velileri yanlış bilgilendirmek gibi çeşitli engeller çıkardıkları belirtilmektedir.²⁹ Örneğin, Rusçuk'a bağlı iki Türk köyünde toplamda 35 öğrencili okulda Türkçe ders verileceği bilgisi, velilere kasıtlı olarak Bulgar öğrencilerin de Türkçe okuyacakları şeklinde aktarılmıştır.³⁰ Bu sebeple Bulgar veliler Türkçe ders veriliyor olmasına tepki göstermişlerdir.

Türkçe eğitimi verebilecek öğretmen sayısındaki azlık da bir diğer yapısal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgaristan'da Türkçe eğitim verecek öğretmen sayısının oldukça az olduğu dile getirilmektedir. Türkçe dil eğitimi verecek öğretmenlerin yetiştiği pedagoji bölümlerinde öğrencilerin başarı durumlarının pek iyi olmadığı ifade edilmiştir.³¹ Mevcut öğretim kadrosunun da iki dilli öğrencilere nasıl eğitim verilmesi gerektiği konusunda ciddi eksikliklerinin bulunduğu vurgulanmıştır.³² Görüşmecilerimizden biri normalde fizik ve kimya branşlarında eğitim veren bir öğretmen olduğunu, fakat Türkçe öğretmen bulmak konusunda sıkıntılar yaşadığını fark ettikten sonra Türkçe ders verebilmek için tekrar bunun eğitimini alıp Türkçe öğretmenliği yapmaya başladığını belirtmiştir.³³

29 Emine Halil ile mülakat; Dükkancı, "Bulgaristan Okulların Türkçe Sorunu".

30 Aygül Mehmedova (Güneş Derneği Üyesi & Ruse Belediye Meclis Üyesi) ile mülakat, 18 Haziran 2019, Rusçuk.

31 Menent Şukrieva ile mülakat.

32 Menent Şukrieva ve Emine Halil ile mülakatlar.

33 Emine Halil ile mülakat.

Belediye bütçesinden okullara ayrılan finansmanın ve Türkçe eğitim verecek öğretmen sayısının azlığı, Türklerin yoğun yaşadığı köylerde bile anadil eğitiminin iyi bir şekilde alınamamasıyla sonuçlanmaktadır. Anadilini doğru bir şekilde öğrenemeyen öğrencinin Bulgarca'yı ve diğer alan derslerini de iyi öğrenemedikleri vurgulanmaktadır.³⁴

Engel olarak nitelendirilecek meselelerden biri de seçmeli ders alabilme sayısının sınırlandırılmış olmasıyla alakalıdır. Öğrencilerin yıl boyunca sadece iki seçmeli ders alabildikleri dile getirilmiştir.³⁵ Türkçenin haricinde Matematik, İngilizce, Bulgarca gibi dersler de müfredata ilaveten seçmeli ders olarak alınabilen ders kategorisindedir. Veliler, lise ve üniversite sınavlarında daha başarılı olabilmeleri için çocuklarını fazladan Matematik, İngilizce veya Bulgarca derslerine yönlendirmektedir. Belediye okullarında Türkçenin okutulmasına ilişkin çıkarılan yönergede serbest seçimlik ders olarak anadil eğitimi almayı tercih eden öğrencinin ikinci bir yabancı dil dersini almaya hakkının olmadığı belirtilmektedir.³⁶ Böyle bir kısıtlılıkla da karşılaşınca, özellikle Bulgaristan'ın AB üyeliğinden sonra velilerin çocuklarını diğer yabancı dillere yönelte oranın daha da arttığı ifade edilmektedir.³⁷ Ayrıca, "Çocuklar evde nasıl olsa Türkçe konuşuyorlar" ya da "Türk televizyonlarından Türkçeyi izler, konuşmayı unutmaz" gibi anlayışların da veli ve öğrencileri Türkçe harici derslere yönelttiği söylenmektedir.³⁸ Bir dönem yürütülen "İngilizce Öğren" kampanyasının bu konuda etkili olduğu iddia edilmektedir.³⁹ Halbuki evlerde konuşulan Türkçenin, Türkçeyi düzgün kullanmada yetersiz kaldığı, özellikle Türkçe öğretmenleri tarafından vurgulanmaktadır.⁴⁰ Fakat velilerin bu konuda yeterince bilinçli olmadığı belirtilmektedir.

Öğrencilerin, Türkçeyi seçmeli ders olarak aldıkları durumda da karşılaştıkları birtakım sorunlar mevcuttur. Bunların başında diğer öğrencilerin, özellikle etnik Bulgarların yaptıkları tacizler gösterilebilir. Türk olmaları münasebetiyle hakaretimiz ifadelerine maruz kalan öğrencilerin bu dersleri seçmek ya da seçmiş olsalar bile derse devam etmek konusundaki isteklerinin azaldığı dile getirilmektedir. Anadil eğitimi seçmeli ders olması münasebetiyle, diğer seçmeli derslerde

34 Menent Şukrieva ile mülakat.

35 Menent Şukrieva ile mülakat.

36 Yeniso, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Sorunlarında Yeni Gelişmeler (1990-2010)".

37 Tasim Haciveysel (Kirkovo Belediye Başkanı Yardımcısı) ile mülakat, 29 Temmuz 2019, Kirkovo, Kırcaali.

38 Gönül Mehmedova (Güneş Derneği Başkanı & Türkçe Öğretmeni) ile mülakat, 18 Haziran 2019, Rusçuk.

39 Durmuş Arda, "Bulgaristan'da Türkçe Öğrenimine Çıkarılan Zorluklar ve Türkçenin Önemi", Arda-Tuna, 6 Haziran 2017, <http://www.arda-tuna.com/2017/06/06/bulgaristanda-turkce-ogrenimine-cikartilan-zorluklar-ve-turkcenin-onemi/>, (Erişim tarihi: 27 Temmuz 2019).

40 Gönül Mehmedova ve Menent Şukrieva ile mülakatlar.

olduğu gibi, Türkçe eğitimi için öğrencilerin normal eğitim süresinin bitiminde, haftada iki saat okulda kalması gerekmektedir. Normal müfredatın tamamlanmasının ardından bu derslere geçiliyor olması, gün içinde yorulmuş olan öğrencilerin derse devam konusundaki motivasyonunu azaltmaktadır. Bu durumun yanı sıra, okul servislerinin, bu öğrencilerin ders çıkışlarını beklemedikleri veya ders bitiminde tekrar servis hizmeti sunmadıkları öğrenilmiştir. Öğrencilerin karşı karşıya bırakıldıkları bu zorluğun, onların motivasyonlarını bir derece daha azalttığı iddia edilebilir. Servislerin öğrencileri beklememesi gibi bir durumun diğer seçmeli derslerde veya projelerde söz konusu olmadığı aktarılmıştır.⁴¹ Öğrencilerin seçmeli ders hakkını Türkçeden yana kullanmayı tercih etmemelerinin bir sebebi olarak bu durum gösterilmektedir. Hukuki açıdan devlet, Türkçe derslerine müsaade etmesine karşın, uygulamada karşılaşılan bu gibi sorunlarla gerekli şartların oluşturulmadığı iddia edilebilir.

Son olarak, en az diğerleri kadar dikkate alınması gereken temel bir problem de Türkçe eğitimi sırasında okutulan ders kitaplarına ilişkindir. Bulgaristan müfredatına uygun bir şekilde hazırlanmış son Türkçe ders kitabı 1993 yılına aittir. Soydaşlar tarafından müfredata uygun olarak yeni kitapların basımı talep edilmiştir. Fakat İbranice, Romanca, Ermenice dillerinin öğretimi konusunda yeterli ekipman sağlanmasına rağmen Türkçe için benzer ekipmanlar ve kaynakların uzun yıllar hazırlanmadığı belirtilmiştir.⁴² 1993'ten bu yana hazırlanan yeni ders kitapları 2019 yılı Temmuz ayı içerisinde onaylanıp basılabilmektedir.⁴³

Özel Türk Okulları ve Türkçe Eğitimi

Bu bölümün giriş kısmında da bahsedildiği üzere anayasal olarak Bulgaristan'da etnik veya dini hiçbir azınlığın kolektif hak kullanımı bulunmamaktadır. Fakat Bulgaristan Anayasası'na göre anadilleri Bulgarca olmayan vatandaşların, zorunlu olarak Bulgarca dilini öğrenmekle birlikte, kendi dillerini öğrenme ve kullanma hakları bulunmaktadır.⁴⁴ Anadil eğitimi devlet ve belediye okullarında alınabileceği gibi, özel okullarda da bu imkan mevcuttur. Özel okullarda devlet ve belediye okullarına kıyasla anadil eğitiminin yanı sıra diğer bazı branş derslerinin

41 Emine Halil ile mülakat. Okul servis hizmetlerinin devlet veya belediyeler tarafından verilmektedir.

42 Emine Halil ile mülakat.

43 "Fikriye Mehmed ile Yeni Türkçe Ders Kitapları Üzerine Mülakat", Bizim Gazete, 9 Temmuz 2019, http://www.bizimgazete.bg/yurti%C3%A7i-haberleri/fikriye-mehmed-ile-yeni-t%C3%BCrk%C3%A7e-ders-kitaplar%C4%B1-%C3%BCzerine-m%C3%BClakat?fbclid=IwAR0t-o2i9dqYm8nTvgw_CyHfMq7kxjQLB35M-g0kXBudnDz9n09wUek_DWs#.XW0JoC4vOM9, (Erişim tarihi: 30 Temmuz 2019).

44 "3AKOH 3A HАPOДHATA ПPOCBETA", Bulgaristan Resmi Gazetesi, Sayı: 80, 16 Ekim 2015.

de anadilde verilmesi söz konusudur. Halihazırda Bulgaristan'da Roman, Ermeni, Yahudi, Amerikan, İngiliz okulları bulunmaktadır. Buna karşın soydaşlar Türkçe eğitim alınabilecek okulların yetersiz olduğunu dile getirmektedirler.

2000'lerin başından bu yana Türkiye Cumhuriyeti devleti Bulgaristan'da Türk okulu açılması için teşebbüste bulunmaktadır. 2002'de Kültür Bakanlığında müsteşarlık görevine gelen Mustafa İsen vasıtasıyla Türkiye'nin Balkanlarda bir üniversite açma arzusu Bulgaristan'daki soydaşlara da iletilmiştir.⁴⁵ Simeon Saksokoburggotski'nin Başbakanlık görevini yürüttüğü sırada soydaşların bakanlarla gerçekleştirdikleri görüşmelerde bakanlardan Amerikan okulu, İngiliz okulu vb. okulların Bulgaristan'da açılacağı, ama Türklerin Bulgaristan'da okul açmasına izin vermeyecekleri cevabı alınmıştır.⁴⁶

Hükümet yetkililerinden alınan bu yanıtı rağmen soydaşların, kurulacak üniversite için gerekli olan arsa/arazinin satın alınması için arayış içine girdikleri; devlet tarafından satışa çıkarılan bir araziye alma girişiminde buldukları, fakat araziye satın alma sebepleri yetkililer tarafından öğrenilince satıştan vazgeçildiği dile getirilmiştir.⁴⁷

Bu vesileyle Bulgaristan'da Türk okullarının açılabilmesi için Bulgaristan'daki soydaşların girişimlerinin yetersiz kalabileceği veya bu girişimlerde bulunan kişilerin devlet tarafından yoğun baskılarla karşılaşabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla soydaşlar tarafından bu hususta Türkiye'nin desteğinin ve girişimlerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bu konuda Türkiye'nin doğrudan atacağı adımların Bulgaristan devleti tarafından iç işlerine müdahale gibi algılanma ihtimalinin de bulunduğunu dile getiren görüşmeciler bulunmaktadır.⁴⁸

İmam Hatip Okulları ve Türkçe Eğitimi

Bu bölümde Bulgaristan'da imam hatip liselerinin Türkçe dil eğitimine katkısı ve öneminden bahsedilecektir. Genel olarak imam hatip liseleri ve Sofya Yüksek İslam Enstitüsü (SYİE) hakkındaki bilgiler, bu çalışmanın "Bulgaristan'ın Din Politikası" başlıklı kısmında aktarılacaktır.

Tüm devlet liselerinde olduğu gibi, imam hatip liselerinde de zorunlu müfredat dersleri vardır ve eğitim beş yıl sürmektedir. Matematik, fizik, kimya, Bulgar dili ve edebiyatı vb. derslerin yanı sıra hadis, fıkıh, siyer, akaid gibi İslami dersler

45 İsmail Cambazov ile mülakat.

46 İsmail Cambazov ile mülakat.

47 İsmail Cambazov ile mülakat. Türkiye'nin Balkanlarda kurmak istediği fakat Bulgaristan'da kuramadığı üniversite, daha sonra Üsküp'te kurulan Uluslararası Balkan Üniversitesi'dir.

48 İbrahim Yalimov ve İsmail Cambazov ile mülakatlar.

okutulmaktadır. Türkçe bu okullarda, devlet okullarındaki gibi serbest-seçmeli değil, zorunlu-seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Bunun yanında Şumnu, Rusçuk ve Mestanlı'da bulunan üç imam hatip lisesinin eğitim programlarına bakıldığında, genel kültür ve fen dersleri Bulgarca okutulurken, İslam dini derslerinin öğretim dili Türkçedir.⁴⁹ İmam hatip liselerinin müfredatı ve sınıflara göre haftalık ders saatleri Tablo 3 ve 4'te gösterilmiştir.

TABLO 3. BULGARİSTAN'DA İMAM HATİP LİSELERİNİN MÜFREDATI VE SINIFLARA GÖRE HAFTALIK ZORUNLU DERS SAATLERİ (2017-2018 EĞİTİM ÖĞRETİM DÖNEMİ)					
Zorunlu Dersler	VIII. Sınıf (36 Haftalık)	IX. Sınıf (36 Haftalık)	X. Sınıf (36 Haftalık)	XI. Sınıf (36 Haftalık)	XII. Sınıf (31 Haftalık)
Bulgar Dili ve Edebiyatı	4	3	3	3	3
Yabancı Dil İngilizce	4	2	2	2	2
Yabancı Dil Arapça	-	2	2	2	2
Matematik	3	3	2	2	2
Bilgi Teknolojisi	1	1	0,5	-	-
Tarih ve Medeniyetler	2	2	3,5	-	-
Coğrafya ve Ekonomi	1	1	2,5	-	-
Felsefe	1	1	2	-	-
Vatandaşlık Eğitimi	-	-	-	1	1
Biyoloji ve Sağlık Eğitimi	1,5	1	2	-	-
Fizik ve Astronomi	1,5	1	2	-	-
Kimya ve Çevre Koruma	1	1,5	2	-	-
Müzik	0,5	0,5	0,5	-	-
Güzel Sanatlar	0,5	0,5	0,5	-	-
Beden Eğitimi ve Spor	2	2	2	2	2
TOPLAM YILLIK SAAT	828	774	954	432	372

49 Vedat S. Ahmed, "Bulgaristan'da İmam Hatip Liseleri ve Tesirleri", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 246.

TABLO 4. BULGARİSTAN'DA İMAM HATİP LİSELERİNİN MÜFREDATI VE SINIFLARA GÖRE HAFTALIK SEÇMELİ DERS SAATLERİ (2017-2018 EĞİTİM ÖĞRETİM DÖNEMİ)

Seçmeli Dersler	VIII. Sınıf (36 Haftalık)	IX. Sınıf (36 Haftalık)	X. Sınıf (36 Haftalık)	XI. Sınıf (36 Haftalık)	XII. Sınıf (31 Haftalık)
Bulgar Dili ve Edebiyatı	-	-	-	5	5
Matematik	-	-	-	4	4
Coğrafya ve Ekonomi	-	-	-	4	4
Biyoloji ve Sağlık Eğitimi	-	-	-	5	5
Anadil Türkçe	1	1	1	-	-
Kur'an-ı Kerim	3	3	2	2	2
Fıkıh	2	2	2	-	-
Siyer ve Ahlak	2	1	-	-	-
Hitabet	-	2	0,5	-	-
Hadis	-	1,5	-	-	-
Akaid	1	-	-	-	-
TOPLAM YILLIK SAAT	324	378	198	720	620

Kaynak: Verdiği güncel bilgilerden dolayı Başmüftülük Eğitim Dairesine teşekkür ediyoruz.

Not: 2016 yılında Eğitim Yasası'nın değişmesiyle Bulgaristanda liselerin öğretim süresi 4 yıldan 5 yıla çıkarıldı.

Tablo 3 ve 4'ten anlaşılacağı üzere, 8. sınıfta zorunlu olan genel kültür ve fen dersleri müfredatın 3/5'nü, seçmeli olan din ve Türkçe dersleri ise 2/5'sini oluşturmaktadır. 9. sınıfta din ve Türkçe dersleri müfredatın yarısını teşkil ederken, 10. sınıfta bu oran 1/5'e düşmektedir. 11 ve 12. sınıflarda ise, Kur'an-ı Kerim dersinin dışında, dini dersler ve Türkçe dersleri okutulmamaktadır. Ayrıca imam hatip liseleri, hem Türkçenin müfredatın içinde seçmeli ders olarak, hem de İslam dini derslerinin Türkçe okutulduğu lise düzeyindeki tek okullardır. Bugün de Bulgaristan'da Türkçeyi en iyi konuşan ve yazanlar imam hatip mezunlarıdır.⁵⁰

Mestanlı İlahiyat Lisesi 1991'den beri toplamda 686 öğrenci mezun etmiştir. 2018-2019 eğitim öğretim döneminde bu okulda toplam 129 öğrenci eğitim görmüş, bunlardan 26'sı yıl sonunda mezun olmuştur.⁵¹ 2014-2015 eğitim öğretim

50 Vedat S. Ahmed, "Bulgaristan'da İmam Hatip Liseleri ve Tesirleri", s. 251.

51 Ahmed Bozov (Mestanlı İmam Hatip Lisesi Müdürü) ile mülakat, 29 Temmuz 2019, Mestanlı (Kırcaali).

dönemi itibariyle ise Rusçuk ve Şumnu'da öğrenim gören toplam öğrenci sayısı sırasıyla 470 ve 530'dur.⁵² Şumnu'daki lisede bugün yaklaşık 130 öğrenci eğitimlerine devam etmektedir. En düşük sayı toplamda 30-35 talebe ile Rusçuk'taki İmam Hatip Lisesi'nde bulunmaktadır.

Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'ne devam eden öğrenci sayısının çok düşük olduğu belirtilmiştir. 2017-2018 eğitim öğretim dönemi sonunda yalnızca iki öğrenci Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'ne kayıt yaptırmıştır.⁵³ İmam hatip liselerine de kayıt oranının çok yüksek olmadığı söylenebilir. Örneğin en fazla öğrenci sayısına sahip Mestanlı İmam Hatip Lisesi'ne her yıl yaklaşık 30 öğrenci kayıt yaptırmaktadır.⁵⁴ Görüldüğü üzere imam hatip liselerinde Türkçe dersi zorunlu seçmeli ders ve üniversiteye geçişte uygulanan prosedürler diğer lise mezunlarınıninkiyle aynı olmasına rağmen, öğrencilerin bu okullarda eğitim alma oranları oldukça düşük bir seviyededir.

Üniversite seviyesinde dini eğitimin alınabileceği tek okul ise Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'dür. SYİE'nün müfredatı Bulgaristan kanunlarına uygun bir şekilde Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin müfredatına benzer bir eğitim vermektedir. Fakat eğitim dili Bulgarcadır. Türkçe ve Arapça dersleri de bulunmakla beraber müfredat gereği Arapça dersleri daha yoğun işlenmektedir. Halihazırda enstitüde altı kadrolu öğretim üyesi bulunmaktadır ve enstitü dışından gelen on Profesör ve Doçent unvanlı öğretim üyesi ücretli çalışmaktadır. Kadrolu hocaların sayısı oldukça azdır. Özellikle Arapça, Dinler Tarihi, İslam Felsefesi gibi derslerde enstitünün öğretim üyesi bulunmamaktadır.

STK'lar Aracılığıyla Verilen Türkçe Eğitimi

Bulgaristan'da Türkçe eğitimine katkıda bulunan derneklerin başında Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği (kuruluş 2012) ve Kuzey ve Doğu Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği (kuruluş 2012) gelmektedir. Her iki derneğin birden, hem öğrencilere hem de Türkçe öğretmenlerine yönelik eğitim faaliyetleri bulunmaktadır. Gerek hafta sonları verilen Türkçe eğitimleri, gerekse düzenlenen bilgi ve yetenek yarışmalarıyla öğrencilerin Türkçe dil bilgileri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Çocukların okullarda karşılaştıkları problemleri bir ölçüde ortadan kaldırmaya ve okulda alamadıkları dil eğitimini bu kurslarla telafi etmeye çalışmaktadırlar. Öğrencilerin de okulda yaşadıkları problemler dolayısıyla anadil

52 Derya Aktaş, "Bulgaristan Raporu", Türkiye Diyanet Vakfı, Nisan 2015, [https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Raporlar%20-%20Bulgaristan%20\(2015\).pdf](https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Raporlar%20-%20Bulgaristan%20(2015).pdf), (Erişim tarihi: 28 Temmuz 2019).

53 Ahmed Bozov ile mülakat.

54 Ahmed Bozov ile mülakat.

derslerinden uzaklaştıkları, fakat dernek çatısı altında gördükleri derslerden keyif aldıkları vurgulanmıştır. Ancak bazı yerlerde yine soydaşların kurup faaliyetlerini yürüttüğü başka bazı derneklere anadil eğitimi üzerine kursların tertiplenmesinden rahatsız olan Bulgarların da bulunduğu belirtilmiştir.⁵⁵

Öğrencilerin yanı sıra Türkçe öğretmenlerine yönelik de çeşitli eğitim programları ve kurslar düzenlenmektedir. Bu sayede öğretim kadrolarının da daha yetkin bir duruma getirilmesi amaçlanmaktadır. Eğitimci soydaşların önemli bir kısmı Bulgaristan'da Türk çocuklarının daha iyi bir eğitim imkanına ulaşabilmeleri için iki dilli (*bi-lingual*) çocuklara yönelik daha farklı bir pedagojik yaklaşım benimsenmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu hususta anaokulundan itibaren iki dilli çocuklarla ilgilenecek ve ileride çocuklara Türkçe dil eğitimi verecek olan öğretmenlerin pedagojik açıdan bilgilendirilmesi için çeşitli çalışmalarda bulunmaktadırlar. Yine Doğu ve Kuzey Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği öncülüğünde eğitimcilerle yönelik iki dilli çocuklara Bulgarcanın nasıl öğretileceğine ilişkin kitap hazırlanmıştır.⁵⁶ Bu kitabı özellikle üniversitede öğretmenlik okuyan öğrencilere ders olarak okutulması için hazırladıklarını belirtmişlerdir.

Üniversiteler müfredatlarında bağımsız olduklarından, öğretmenlik ve benzeri bölümlerde iki dilli çocuklara nasıl ders anlatılacağı konusundaki bir dersi her üniversitede zorunlu hale getirmek pek mümkün görünmemektedir. Fakat bu konuda ilgili bölüm öğrencilerine seminerler vererek veya üniversite yönetimlerini böyle bir dersi müfredatlarına eklemeleri konusunda bilgilendirerek bu konuda ilerleme sağlanabilir. Kuzey ve Doğu Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği ile Biz Derneği yetkilileri de geliştirdikleri programla Bulgaristan'da ilgili üniversitelerin bölümlerinde ders olarak okutulmaması bile seminer dersi formatında müstakbel eğitimcilerle ulaşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.⁵⁷

Bulgaristan genelinde, yukarıda bahsedilenler dahil, soydaşların faydalanabileceği 44 dernek bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Türk-Bulgar ortak kültürü veya toplumsal ve iktisadi alanda ortak faaliyetleri geliştirebilmek üzereyken diğerleri ağırlıklı olarak kültür, sanat ve edebiyat, müzik ve folklor alanlarında aktif olan derneklere. Kültür, sanat ve edebiyat üzerine faaliyetleri bulunan derneklerin sayısı az olmamasına karşın Bulgaristan'da Türk dili ve edebiyatı açısından ciddi bir açık bulunduğu ifade edilmektedir. Bunun en önemli sebebi olarak özellikle 1989'da gerçekleşen zorunlu göç politikası sonucunda eğitilmiş veya aydın de-

55 Habibe Rasim (Deli Orman 2014 Derneği Başkanı) ile mülakat, 17 Haziran 2019, Razgrad.

56 Emine Halil ile mülakat.

57 Emine Halil ve Menent Şukrieva ile mülakatlar.

nilebilecek kesimin Bulgaristan'ı terk etmek zorunda kalmış olması gösterilebilir. Türkçe dil eğitimi verecek öğretmen sayısında önemli oranda düşüşün yaşandığı dönem olarak soydaşlar tarafından yine 1989 göçü işaret edilmektedir.

Görüldüğü üzere soydaşların gerek Türkçe dilini öğrenmek gerekse anadilinde eğitim almak konusunda yasal olarak karşılaştıkları engeller bulunmamasına rağmen, fiiliyatta çeşitli idari prosedürler, sosyal ve toplumsal alanda ayrımcılıklar, erteleme veya geçiştirme yoluyla anadil eğitimine erişimin önü kesilmekte, öğrenci ve velinin motivasyonu kırılmakta, anadilde eğitimin kalitesi kasıtlı olarak geri bırakılmaktadır. Bununla birlikte anadil eğitimine ağırlık vermiş soydaşların, mezuniyet sonrası iş arayış süreçlerinde karşılaştıkları ayrımcılıklar, anadil ağırlıklı eğitim veren okullara olan talebi azaltmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bir sonraki başlıkta değinilmeye çalışıldığı üzere Türkiye, Bulgaristan'daki soydaşların Türkçe eğitimine katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin Türkçe Eğitime Mevcut ve Potansiyel Katkısı

Bulgaristan'da 1991 yılında yaşanan yönetim değişikliği ile birlikte Türkiye'nin ve Türkiye'deki çeşitli sivil toplum kuruluşları (STK) ve üniversitelerin Bulgaristan'daki soydaşlarla etkileşime girme imkanı artmıştır. Yıllar içinde bu etkileşimin somut faydaları da görülmeye başlanmıştır.

Bulgaristan'da Türkçe dil eğitimine veya anadilde eğitime katkıda bulunan çeşitli dernekler, sivil toplum kuruluşu, vakıf ve üniversiteler bulunmaktadır. Müfredatlarında Türkçenin zorunlu seçmeli ders olarak yer alması münasebetiyle Bulgaristan'da dini eğitim veren lise ve yükseköğretim kurumları hem İslam eğitimi hem Türkçe eğitimi için önemli birer araçtır. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) da özellikle bu kurumlara olan desteği ile öne çıkan bir vakıftır. TDV ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının (TİKA) Şumnu ve Mestanlı İlahiyat liselerinin okul ve yurt binalarının inşaatında önemli katkıları olmuştur. TDV tarafından Bulgaristan'da İslami eğitim veren dört kuruma yıllık yardımlar devam etmektedir (Bkz. Tablo 5).

TABLO 5. TÜRK DİYANET VAKFI'NIN BULGARİSTAN'DAKİ DİNİ EĞİTİM KURUMLARINA YARDIMLARI (2015)*	
Okul Adı	Yardım Miktarı (Avro)
Sofya Yüksek İslam Enstitüsü	267.779
Mestanlı İlahiyat Lisesi	275.171
Şumnu İlahiyat Lisesi	193.174
Ruşçuk İlahiyat Lisesi	167.338

* Aktaş, "Bulgaristan Raporu".

Ayrıca TDV'nin Bulgaristan vatandaşı olup Türkiye'de lise, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim görmek isteyen öğrencilere de olanak tanıdığı bilinmektedir. Bu doğrultuda 1998-2015 yılları arasında toplamda 212 öğrenci Türkiye'de eğitim almıştır.⁵⁸

Bulgaristan'da Türkçe dil eğitimi konusunda en az TDV kadar etkin çalışan bir başka kurum ise T.C. Kültür Bakanlığına bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığıdır (YTB). Bulgaristan'daki soydaşların Türkçe ve dini eğitim almasına yönelik olarak, doğrudan Bulgaristan'da düzenlenen kursları destekleyerek veya ilgili kişilerin bu kurslara Türkiye'de katılmasını sağlayarak Türkçe eğitimine katkıda bulunmaktadır. Bulgaristan'daki İlahiyat liseleri aracılığıyla ağırlıklı olarak dini eğitim konusunda, Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği ve Kuzey ve Doğu Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği aracılığıyla da ağırlıklı olarak Türkçe dil eğitimi konusunda ortak çalışmalar yürütmektedirler. Bu alanlarda yürütülen çalışmalar neticesinde 2012 yılından bu yana toplamda 3 bin 294 öğrencinin Türkçe dil kursu eğitimlerine katıldığı bilinmektedir.

TABLO 6. YTB DESTEĞİ İLE TÜRKÇE KURSLARINDAN FAYDALANAN ÖĞRENCİ SAYISI (2012-2019)			
Yıl	Türkiye	Bulgaristan	Toplam
2012	105	400	505
2013	423	-	423
2014	110	650	760
2015	294	409	703
2016	65	57	122
2017	53	-	53
2018	98	200	298
2019	90	340	430
Toplam	1.238	2.056	3.294

Kaynak: Tabloda yer alan veriler için Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına teşekkür ederiz.

Bunların yanı sıra Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman toplumun kapasite gelişimi için üniversite öğrencilerinin Başmüftülük aracılığıyla burslandırılması, dini eğitim seminerleri almalarının sağlanması ve kişisel gelişim programlarıyla da destek sağlanmaktadır.

58 Aktaş, "Bulgaristan Raporu".

TABLO 7. YTB'NİN TÜRKİYE BURSLARINI KAZANAN VE BURSTAN FAYDALANARAK TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTELERDE EĞİTİM ALAN ÖĞRENCİLERİN SAYISI (1992-2019)							
YIL	BURS ALAN ÖĞRENCİ SAYISI	BURS ALDIĞI YILA GÖRE MEZUN OLAN ÖĞRENCİ SAYISI					
		ÖN LİSANS	LİSANS	YÜKSEK LİSANS	DOKTORA	TIPTA UZMANLIK	MEZUNLAR TOPLAMI
1992	66	1	22	-	-	-	23
1993	28	-	7	-	-	-	7
1994	76	3	45	-	-	-	48
1995	85	5	53	-	-	-	58
1996	96	2	53	-	-	-	55
1997	105	3	57	-	-	-	60
1998	68	6	32	-	-	-	38
1999	72	1	30	-	1	-	32
2000	107	7	49	3	-	1	60
2001	86	1	42	4	-	1	48
2002	79	1	27	3	-	2	33
2003	82	4	29	4	-	-	37
2004	78	2	31	6	-	1	40
2005	70	3	20	4	-	1	28
2006	72	2	23	2	2	-	29
2007	58	1	20	6	-	-	27
2008	56	1	17	1	-	1	20
2009	50	1	18	1	1	1	22
2010	58	3	26	2	-	-	31
2011	50	-	23	1	3	-	27
2012	49	-	22	2	-	-	24
2013	38	-	6	8	-	-	14
2014	40	-	7	5	-	-	12
2015	17	-	2	-	-	-	2
2016	21	-	1	2	-	-	3
2017	13	*	*	*	*	*	*
2018	17	*	*	*	*	*	*
2019	18	*	*	*	*	*	*
TOPLAM	1.655	47	662	54	7	8	778

Kaynak: Tabloda yer alan veriler için Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına teşekkür ederiz. Eğitim öğretim süreleri devam ettiğinden (*) ile işaretli dönemler için henüz kesinleşmiş veri bulunmamaktadır.

YTB'nin özellikle Bulgaristan Başmüftülüğü aracılığıyla Bulgaristan'daki öğrencilere sağladığı Türkiye Bursları ile YTB bursları sayesinde Bulgaristan vatan-daşı soydaşlara Türkiye'deki üniversitelerde eğitim görme imkanı sunulmaktadır. Her yıl 160'a yakın ülkeden yaklaşık 5 bin öğrenciye burs imkanı sağlayan YTB, bu konudaki faaliyetlerini Bulgaristan'da da sürdürmektedir. Ancak Bulgaristan'dan Türkiye Burslarına başvuru oranının beklenenin altında olduğu dile getirilmektedir.⁵⁹ İlgili veriler incelendiği zaman da son yıllarda başvurunun giderek azaldığı gözlenmektedir.

Öğrencilerin Türkiye'deki üniversitelerde eğitime son yıllarda daha az ilgi göstermelerinin çeşitli sebepleri vardır. Bir sebebi yukarıda da bahsedildiği üzere özellikle Bulgaristan'ın AB üyeliğinden sonra yüksek tahsil almak yerine diğer AB ülkelerinde çalışmak için göç etmeyi tercih etmeleridir. Bir başka sebep ise AB üyeliği sonrası başvuru ve eğitim süreçlerindeki kolaylaştırmalar dolayısıyla öğrencilerin yüksek öğrenim için diğer AB üyesi ülkeleri tercih etmeleridir.

Bir diğer sebep ise öğrencilerin Türkiye'deki bir üniversitede eğitim aldıktan sonra elde ettikleri diplomanın Bulgaristan'da geçerliliğinin bulunmamasıdır. Türkiye'de toplam üniversite sayısı 203 iken bunların içinden AB ülkelerinin genelinde geçerliliği olan ve "Mavi Diploma" olarak adlandırılan diplomayı verebilen üniversite sayısı yalnızca 72'dir.⁶⁰ Talebin artırılabilmesi için Bulgaristan'da diploma denkliği olan üniversite sayısının artırılmasının yanı sıra öğrencilerin yükseköğretim eğitimi alma konusundaki motivasyonlarını artırmaya yönelik formüller düşünülebilir. Üniversiteyi tamamlayıp ülkesine döndükten sonra iş ve kazanç güvencesi hususunda öğrencileri bilgilendirmek üzere tanıtım programları düzenlenebilir. Bulgaristan'da yatırım yapmış olan Türk firmalarıyla da görüşmeler yapıp, bu firmaların ihtiyaç duydukları pozisyonlardaki elemanları yetiştirmek üzere öğrencilerin seçebileceği meslekler tanıtılabilir; orta vadede de yatırımcılarla öğrencilerin eşleştirildiği bir havuz oluşturularak işçi-işveren buluşması sağlanabilir.

Bulgaristan'da Türkçe eğitiminde karşılaşılan problemlerin başında yeterli sayı ve yetkinlikte Türkçe eğitmeninin bulunmayışı gelmektedir. Bu probleme kısmi de olsa çözüm getirebilmek adına Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma

59 Resmîye Mümün, "YTB'nin Kırcaali'deki Türkiye Burs Programları Tanıtımına Yoğun İlgi", Kırcaali Haber, 31 Ocak 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22386, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019).

60 "Mavi Diploma Nedir ve Nasıl Alınır? Mavi Diploma Veren Üniversiteler", Haberport, 27 Mayıs 2019, <https://haberport.com/egitim/mavi-diploma-nedir-ve-nasil-alinir-mavi-diploma-veren-universiteler-h7847.html>, (Erişim tarihi: 27 Ağustos 2019); "Üniversitelerimiz", Yüksek Öğrenim Kurumu, <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>, (Erişim tarihi: 27 Ağustos 2019).

Derneği de (BAL-GÖÇ), kuruluşlarının ilk yıllarında Kuzey ve Doğu Bulgaristan ile Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği'ne Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerine yönelik seminer programları düzenlemiştir.⁶¹ Benzer programlar, Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerinin meslek içi eğitimi kapsamında Türkiye'deki bazı üniversiteler tarafından da düzenlenmiştir. Bu üniversiteler arasında Bilkent Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi bulunmaktadır. Ayrıca Uludağ Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi'nin yürüttüğü akademik faaliyetler ve öğrenci değişim programlarıyla Bulgaristan vatandaşlarının Türkçe dil eğitimine katkıda bulunmanın yanı sıra Bulgaristan'daki Türklerin genel durumuna yönelik çalışmalar yürüttükleri söylenebilir.⁶² Trakya Üniversitesi'ne bağlı Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi'ne bağlı Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Yıldız Teknik Üniversitesi'ne bağlı Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi akademik faaliyetleriyle Bulgaristan ve genel olarak Balkan coğrafyasına yönelik akademik faaliyetlerde bulunan kuruluşların başında sayılabilirler.

Görüldüğü üzere Türkiye'deki çeşitli kurumlar Bulgaristan'daki soydaşların anadilde eğitim almaları hususunda başta maddi ve akademik olmak üzere çeşitli yardımlarla katkıda bulunmaktadır.

Türkçenin Kullanımı

Okullarda alınan Türkçe eğitiminin yanı sıra sosyal ve ekonomik hayatta Türkçenin konuşulması ve kullanılması, dilin canlılığını koruması açısından önem arz etmektedir. Komünist rejimin “hoşgörü dönemi” olarak adlandırılan 1946-1950 yılları arasında Türklerin eğitim ve kültür alanındaki faaliyetlerinin görece oldukça iyi bir durumda olduğu belirtilmektedir.⁶³ Hatta devletin Türk vatandaşlara anadillerinde propaganda yaptıkları da hatırlanan bir gerçektir (Bkz. Görsel 1).

61 “Bulgaristan Türkçe Öğretmenlerinin Ziyareti”, BAL-GÖÇ, <http://www.balgoc.org.tr/2013/07/turkceogretmen/turkceogretmen.html>, (Erişim tarihi: 22 Temmuz 2019); Balkan, “Kuzey ve Doğu Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri Derneği Başkanı Emine Halil'in Mesajı”, Facebook, 2 Ağustos 2012, <https://www.facebook.com/BALGOC.BURSA/posts/453854047993316>, (Erişim tarihi: 21 Temmuz 2019).

62 “Bulgaristan'daki Türkçe Öğretmenleri Uludağ Üniversitesinde Eğitime Katıldı”, Kırcalı Haber, 5 Temmuz 2013, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=11145, (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2019); “Bulgaristan'daki Türkçe Öğretmenlerine Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Programı Sağladı”, Bizim Gazete, 1 Temmuz 2014, <https://www.bizimgazete.bg/e%49Fitim-ve-g%C3%BCzel-t%C3%BCrk%C3%A7em/bulgaristan%E2%80%99daki-t%C3%BCrk%C3%A7e-%C3%B6%C4%9Fretmenlerine-bursa-uluda%C4%9F-%C3%BCniversitesi-e%C4%9Fitim#.XW0VtS4vOM9>, (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2019).

63 Mehmet Akpınar ve Süleyman Köksal, “Türkiyeli Komünistlerin Bulgaristan Türklerinin Dil ve Eğitimindeki Etkisi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, (2016), s. 254.

GÖRSEL 1. BULGARİSTAN'DA KOMÜNİST DÖNEMDE KULLANILMIŞ BİR AFİŞ

Bu fotoğraf, Temmuz 2013'te Bulgaristan, Sofya'daki Sosyalist Sanat Müzesi'nde çekilmiştir. Öndeki kişi, Türkçe olarak basılmış *Yeni Işık* gazetesini tuttuğu, arkasındaki kadın ve erkeğin de geleneksel Türk kıyafetleri içinde olduğu görülmektedir. Posterin altında "Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Yaşayan Türk Ahalisi Dimitrov'un Adı ile, Vilko Çervenkov Yoldaşın Sevk ve İdaresi Altında Sosyalist Yurdu Sarsılmaz Bir İnanla Kurmaktadır" denilmektedir. Komünist yönetimin bu ılımlı tavrının 1957'de "Türk düşmanlığı"na dönmesiyle ise anadilde eğitim hakkı tırpanlanmış, Türkçe dergi ve kitap basımlarına yasaklar getirilmeye başlanmıştır.⁶⁴ Bugün Bulgaristan'da soydaşların Türkçeyi yeterince iyi ve etkin kullanamayışının en önemli sebebi olarak 60'lar ve sonrasında sert bir şekilde uygulanan bu dil (ve din) karşıtı politikalar gösterilebilir.

Türkçenin soydaşlar tarafından doğru ve etkin bir şekilde kullanılabilmesinin bir aracı veya destekleyicisi olarak çeşitli yayın organlarının farklı ve çok

64 Akpınar ve Köksal, "Türkiyeli Komünistlerin Bulgaristan Türklerinin Dil ve Eğitimindeki Etkisi".

sayıda içerikle sosyal mecralarda yer bulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, basılı, görsel ve işitsel alanlarda yayın zenginliği, Türkçenin unutulmamasına; kaliteli yayınların varlığıyla da Türkçenin iyi bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunulabilir.

Bulgaristan'da Türkçe Yayın Yapan TV ve Radyo Kanalları

Bulgaristan Ulusal Televizyonu'nda (BNT) 2 Ekim 2000'den beri Türkçe haber yayınları yapılmaktadır. Bulgaristan'ın Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamasının ve mecliste onaylanmasının ardından Türkçe yayımlanacak olan kısa bir haber programı hazırlanması kararı alınmıştır. Bu yayınlar on dokuz senedir BNT'de yayımlanmaya devam etmektedir.

BNT'de toplam çalışan sayısı 1.500 kişi civarındadır. Türkçe haber yayını yapan ekipte üç Türk soydaş görev almaktadır. Bu üç kişilik ekibin dışında, başka birimlerde Bulgarca muhabirlik yapan iki Türk soydaşın daha bulunduğu belirtilmiştir.⁶⁵ Bu konuyla ilgili olarak maaşların düşüklüğünden dolayı genelde Türklerin BNT'de çalışmak gibi bir taleplerinin olmadığını dile getiren soydaşlar vardır. Buna rağmen devlet kurumu olarak nitelendirilebilecek bir televizyon kanalında Türk soydaşların istihdam oranının yaklaşık yüzde 0,33 gibi oldukça düşük bir oranda kalması dikkate değer bir unsurdur.

Üç kişilik bir ekip Bulgarca haber bülteninden en önemli gördükleri haberleri seçip Türkçeye tercüme ederek seslendirmektedirler. Hangi haberlerin Türkçeye tercüme edileceği ve hangi sırada sunulacağına dair bir direktifin bulunmadığı, bu konuda ekibin özgürlük alanının bulunduğu söylenebilir.

Televizyon kanallarında Türkçe yayın yapma girişimlerinin 1994-1995 döneminde de bulunduğu dile getirilmiştir.⁶⁶ Fakat o dönem bu projenin hayata geçirilemediği öğrenilmiştir. Bunun başlıca sebebinin, ilgili ekip yayına başlamadan önce kurumun diğer çalışanlarının önemli bir kısmından gelen milliyetçi tepkiler olduğu düşünülmektedir. Kurum içinden benzer tepkilerin mevcut ekip ilk çalışmaya başladığı zamanda da var olduğu dile getirilmiştir: "Bir defasında yemekhanede yemek yerken ekip arkadaşlarımızla Türkçe konuşuyorduk. Bize gelip uyarıyorlardı, 'Siz niye Türkçe konuşuyorsunuz?' diye."⁶⁷

2000 yılında yayımlanmaya başlanan haber bülteninin, ilerleyen zamanda kademeli olarak yarım saatlik ve daha sonra bir saatlik haftalık daha geniş bir

⁶⁵ İzzet İsmailov ile mülakat.

⁶⁶ İzzet İsmailov ile mülakat.

⁶⁷ İzzet İsmailov ile mülakat.

program haline dönüştürülmesi planlanmıştır. Ancak geçen on dokuz yıllık sürenin ardından, bu planın da hayata geçirilemediği görülmektedir. Günümüzde de on dakika süren ve haber özetlerinden oluşan bu programın yayından kaldırılmasına yönelik taleplerin olduğu dile getirilmektedir. Bu durumda Türk soydaşlar, Türkçe yayının süresinin uzatılmasına yönelik taleplerinin kesin bir şekilde geri çevrileceğini düşünmektedirler. Bu konudaki endişelerini “Var olanı savunmaya çalışıyoruz. Daha fazlasını şu an isteyemeyiz”⁶⁸ sözleriyle ifade etmektedirler.

BNT’de Türkçe yayın yapılmasına yönelik itirazların rahat bir şekilde dile getirilebiliyor olmasının ardında, Türkçe dışında ülkedeki mevcut diğer azınlıkların dilinde herhangi bir kanalda ve herhangi bir türde yayın yapılmıyor oluşu gösterilmektedir. Konuyla ilgili olarak “Aslında başka dillerde de yayın yapılırsa bizim için daha iyi olacak. Yani bütün oklar hepsi bizim üzerimize gelmeyecek”⁶⁹ şeklinde yorum yapılmaktadır. Nitekim böyle bir yaygınlaşma durumunun toplum tarafından normalleştirilmesine de katkı sağlayabilir. Bulgaristan’da Türkçe yayın yapan özel bir kanal ise bulunmamaktadır.

Radyo yayınında da yine Bulgaristan Ulusal Radyosu (BNR) bünyesinde gerçekleşen Türkçe yayınlardan bahsedilebilir. Bulgaristan Ulusal Radyosu (BNR) Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde üç saatlik Türkçe programlar yayınlamaktadır ancak bu yayınlara erişim dönem dönem kesilmektedir.⁷⁰ Radyonun Türkçe sabah yayını 8.00-9.00, öğlen yayını 15.00-16.00 ve akşam yayını 20.30-21.30 arasındadır.⁷¹

BNR’de 1947 yılında başlanılan Türkçe yayınlarının 2015 yılından itibaren gün içerisinde toplam süresi üç saati bulmaktadır.⁷² BNT’deki ile kıyaslandığında çok daha uzun süren yayınlar için çalışan ekip daha geniştir.⁷³ Program çeşitliliği açısından da sadece haber değil siyaset, kültür, müzik, spor ve daha pek çok farklı içerikte programlar hazırlanmakta, çeşitli röportaj ve analizler yayımlanmaktadır.

68 İzzet İsmailov ile mülakat.

69 İzzet İsmailov ile mülakat.

70 “Bulgarian National Radio Shuts Down Turkish Service”, Hurriyet Daily News, 8 Ocak 2015, <http://www.hurriyetdailynews.com/bulgarian-national-radio-shuts-down-turkish-service---76667>, (Erişim tarihi: 12 Temmuz 2019).

71 “Bulgaristan Radyosu Türkçe Yayınlar”, Bizim Gazete, 1 Eylül 2015, <http://www.bizimgazete.bg/yurti%C3%A7i-haberleri/bulgaristan-radyosu-t%C3%BCrk%C3%A7e-yay%C4%B1nlar#.XXaBbiMzYTU>, (Erişim tarihi: 12 Temmuz 2019).

72 “Bulgaristan’daki Türkçe Radyo Yayınları”, Haberler, 17 Şubat 2015, <https://www.haberler.com/bulgaristan-daki-turkce-radyo-yayinlari-6975450-haberi>, (Erişim tarihi: 12 Temmuz 2019).

73 İzzet İsmailov ile mülakat.

lanmaktadır.⁷⁴ Radyo yayınlarına yönelik olarak Bulgarlardan bir tepki olmadığı belirtilmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak da Türkçe yayın yapan radyonun frekansının Bulgarca yayın yapan BNR'nin frekansından farklı olduğu, Türkçe yayınların genellikle Türklerin daha yoğun yaşadığı köylerde sürdüğü ve Bulgarların bu radyo kanalının pek farkında olmadığı aktarılmaktadır.⁷⁵

Bulgaristan'da Türkçe Yayın Yapan Dergi ve Gazeteler

Basılı yayın alanında Bulgaristan'da Türkçenin oldukça eski bir tarihi olduğu söylenebilir. 1880'lerden bu yana pek çok farklı gündeme ve içeriğe sahip iki yüze yakın gazete ve dergi hayat bulmuştur. Bugün Bulgaristan genelinde, sanal ortamda yayın yapan gazeteler de dahil yaklaşık 10'un üzerinde gazete ve dergi bulunmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu hem Türkçe hem Bulgarca yayın yapmaktadır.

Filiz: Yayın hayatına 1991 yılında başlayan *Hak ve Özgürlük* gazetesinin bir sayfası olarak hazırlanan *Filiz* gazetesi daha sonra gazetenin bir eki olarak düzenlenmeye başlamıştır. Özellikle Türk çocukların ve öğrencilerin anadil eğitimlerini desteklemek amacıyla çıkarılan gazete eki, 3 Nisan 1992 tarihinden itibaren mütakel aylık bir gazete olarak çıkmaya başlamıştır. Mart 1996-Aralık 1996 arasında yayın hayatına ara vermek zorunda kalan gazete, 1997 yılının başından itibaren on beş günde bir yayımlanmaya devam etmiştir. Bugün hala Sofya merkezli olarak basımına devam edilen gazete Bulgaristan'da Türkçe olarak yayımlanan tek çocuk gazetesidir.

Müslümanlar: Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğünün Türkçe ve Bulgarca olarak yayımladığı, dini bilgiler ve güncel haberler içeren aylık bir dergidir. Sofya merkezli olarak basılan derginin Türkçe ve Bulgarca içeriğe sahip bir de *Hilal* adında çocuk eki bulunmaktadır. 2004 yılında yayımlanmaya başlayan derginin hazırlanması ve basımını üstlenen Başmüftülük, Bulgaristan'da İslam diniyle alakalı yayın yapan tek kurum olma özelliği de taşımaktadır. Gerek *Müslümanlar* dergisinin gerekse derginin çocuk eki olan *Hilal* dergisinin sayılarına müftülüğün web sayfasından ulaşmak mümkündür.⁷⁶

74 İhvan Radyokov, "72 Yıldır Bulgaristan'daki Türklerin Sesi Oldu", Anadolu Ajansı, 13 Şubat 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/72-yildir-bulgaristan-daki-turklerin-sesi-oldu/1391262>, (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2019).

75 İzzet İsmailov ile mülakat.

76 "Müslümanlar Dergisi", Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, <https://www.grand-mufti.bg/tr/home-4/spisanie-myusulmani.html>, (Erişim tarihi: 30 Temmuz 2019).

Alev: Dil, edebiyat, inanç, folklor konularını ele alan bir dergidir. 2008 yılından beri Kırcaali'de iki ayda bir olmak üzere Bulgarca ve Türkçe dillerinde yayınlanmaktadır. Derginin bir de Facebook sayfası bulunmaktadır.⁷⁷

Nöbettepe: Bulgaristan'da yayın hayatına başlayan en genç dergidir. 2019 başından beri Türkçe ve Bulgarca dillerinde edebiyat, kültür ve sanat içerikleri üreten bir dergidir. Üç ayda bir yayımlan dergi Bulgar-Türk Edebiyat Kulübü ve aydınların girişimiyle Filibe'de yayın hayatına başlamıştır. Anayasal olarak Türkçe eğitim alma hakları olmasına karşın bu imkandan faydalanamayan pek çok gencin olduğu ve derginin bir nebze de olsa bu boşluğu doldurmak amacıyla çıkarıldığı vurgulanmıştır.⁷⁸ Henüz sadece basılı olarak yayımlanan derginin ilerleyen zamanda sanal ortamda da yayın hayatına devam edebileceği belirtilmektedir.⁷⁹

Kırcaali Haber: Bulgaristan'da Türkçe haber ve edebiyat temalı yayınlar yapan en köklü Türk gazetesidir. Yayın faaliyetine 2007'de Kırcaali'de başlayan gazete basılı halinin yanı sıra sanal ortamda da yayınlarını sürdürmektedir. Hem web sayfası vasıtasıyla hem de basılı olarak Bulgaristan genelinde Türklere ulaşabilen bir gazete olduğu söylenebilir.⁸⁰

Bizim Gazete: 11 Ocak 2011 tarihinde Şumnu'da kurulan Biz Kültür Derneği'nin 12 Şubat 2013'ten bu yana sanal ortamda hem Türkçe hem Bulgarca yayın yapan gazetesidir. Web sayfası üzerinden bölge, ülke ve dünya haberlerinin yanı sıra kadın ve çocuklara yönelik içerikler ile Türkçe ve İslam dini temalı bilgilerin yer aldığı içerikler paylaşılmaktadır.⁸¹ Dernek, faaliyetlerini ağırlıklı olarak Şumnu'da yürütüyor olmasına karşın, hazırladıkları gazete sanal ortamda da yayımlandığı için Bulgaristan genelindeki Türklere ulaşabildiği söylenebilir.⁸²

Soydaşlarımızın gazete ve dergi çıkarmak konusunda oldukça hevesli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bulgaristan'daki pek çok dergi ve gazete genellikle kişisel çabalarla hayata geçmektedir. Yukarıda sayılanların dışında yakın zamanda

77 Dergi'nin Facebook sayfası için bkz. "ALEV Dergisi / Списание АЛЕВ", Facebook, <https://www.facebook.com/ALEV-Dergisi-%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%90%D0%9B%D0%95%D0%92-689692791168294/>, (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2019).

78 "Bulgaristan'da, Türkçe-Bulgarca 'Nöbettepe' Dergisi Yayın Hayatına Başladı", Hürriyet, 25 Ocak 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/edirne/bulgaristanda-turkce-bulgarca-nobettepe-der-41094965>, (Erişim tarihi: 12 Ağustos 2019).

79 "Nöbettepe / Nebet Tepe Edebiyat, Kültür ve Sanat Dergisi Türkçe ve Bulgarca Yazılarıyla Yayın Hayatına "Merhaba" Dedi", Kırcaali Haber, 5 Aralık 2018, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22101, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

80 Gazetenin web sayfası için bkz. <https://www.kircaalihaber.com/>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019).

81 Gazetenin web sayfası için bkz. <http://www.bizimgazete.bg/>, (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2019).

82 Sanal ortamda Türkçe yayın yapan sitelerden bazıları şunlardır: Haber.BG, <https://www.haber.bg/>, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019); Ajans Bulgaristan, <http://ajansbg.blogspot.com/>, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019).

daha pek çok dergi ve gazete yayın hayatına başlamış fakat büyük bir oranda mad-di sıkıntılar yüzünden yayımlanmaya devam edememişlerdir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, soydaşların bu yayınlara olan ilgisizliğinin bir göstergesi sayılabilir. Bu noktada soydaşların bu dergi ve gazetelere olan ilgisizlikleri veya pek çok derginin yayın politikasında gözlemlenebildiği üzere okuyucuların Türkçenin yanında Bulgarca içerikleri de görmek istemeleri, Türk dilinin soydaşlar arasında etkinliğini kaybetmiş olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Talepler, Şikayetler ve Politika Önerileri

Sonuç olarak soydaşların anadilde eğitim almalarının önünde yasal, pratik, toplumsal ve tarihsel olmak üzere çok sayıda engel bulunmaktadır. Bu sorunların çözümlüne yönelik kısa vadede ve tek bir hamleyle etkili olacak bir politikanın varlığından bahsedilemez. Fakat, anadil eğitimi olması gerektiği şekilde alamayan öğrencinin Bulgarca'yı ve diğer alan derslerini de yeterince öğrenememek gibi bir çıkmaza girdiği bir gerçektir. Genel anlamda Bulgaristan eğitim sisteminde yaşanan bozulmaya ek olarak soydaşların karşılaştıkları bu sıkıntılar, onların pratikte iyi eğitim alıp diğer Bulgar vatandaşlarıyla eşit şansa sahip bir şekilde hayatlarını sürdürmelerine engel oluşturmaktadır. Bu durum, dolaylı olarak soydaşların genel refahını da etkilemektedir.

Büyük şehirlerde Bulgarca'yı iyi konuşabilen ve eğitim hayatında başarı sağlayabilen öğrencilerin ise Türkçeyi unutma veya hiç kullanmama gibi bir tehlikeyle karşı karşıya oldukları iddia edilebilir. Tam da bu sebeplerden, soydaşlar bu uygulamaların gizli bir asimilasyon politikası olduğunu düşünmektedirler. İçinden çıkılması zor olan bu durum karşısında soydaşlar tek başlarına yeterince etkili olamadıkları ve olamayacakları endişesi taşımaktadırlar. Kesin çözüme ulaşmanın kısa vadede mümkün olmadığı kabul edilse bile, Türkiye'nin mümkün olan her türlü desteğine ihtiyaç duyduklarını söylemişlerdir.

Anadilde eğitimin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik en kesin çözüm anadil (Türkçe) dersinin seçmeli ders olmaktan çıkarılıp müfredatın bir parçası haline getirilmesi olabilir. Bu sayede anadilde eğitim imkanına ulaşabilecek öğrenci sayısı bugünkü sayının oldukça üzerine çıkabilir. Bulgaristan Türkleri bugüne kadar ülkeden ayrılma, hatta sınırlı idari otonomi gibi bir niyet ortaya koymamış, taleplerini kültürel haklarla sınırlı tutmuştur. Türkiye de Bulgaristan'daki soydaşları üzerinde bugüne kadar ülkenin siyasi birliğini zedeleyebilecek adımlar atmaktan özellikle çekinmiştir. Dolayısıyla aslında ülkenin Türk kökenli vatandaşlarına yönelik bu tarz kültürel açılımlar getirmesinin ülkenin toprak bütünlüğü ve

siyasi birliği açısından da taşıyabileceği bir risk yoktur. Ancak bu çözümün hayata geçebilmesi yakın vadede beklenmemektedir. Bu şartlar altında anadil eğitiminin tercih edilmesi durumunda başka bir yabancı dilin tercih edilmesinin önündeki engelleri kaldırmak da bir ara formül olarak sunulabilir. Zira mevcut uygulama, Türkçe dil eğitimini gerçek anlamda seçmeli bir ders durumuna bile sokmamakta, büyük oranda dışlamaktadır.

Fakat bundan da önemlisi, veli ve öğrencilerin Türkçeyi günlük hayatta konuşmanın haricinde dersler vasıtasıyla bu dilin eğitimini almalarının önemi hususunda bilgilendirilmeleridir. Eğitimcilerin özellikle kırsal kesimde eğitim gören soydaşlar söz konusu olduğunda sıklıkla yakındığı bir durum, öğrencilerin anadilleri olan Türkçeyi düzgün bir şekilde kullanmayı öğrenememişken, Bulgarca'yı ikinci bir dil olarak öğrenmekte ciddi zorluk yaşıyor olmalarıdır. Türk öğrenciler Bulgarca'yı düzgün öğrenemedikleri için diğer derslerde de başarı sağlayamamaktadır. Ancak veliler bu problemi fark edememektedir.

Tüm bunların ötesinde Bulgaristan'ın eğitim sisteminde genel anlamda bir kötüye gidiş olduğu da önemle vurgulanmış bir durumdur. Bu vaziyette iken Türk soydaşların gerek anadilde eğitimlerini eksiksiz tamamlamaları gerekse eğitimde eşitliğin yakalanmasını sağlamak giderek zorlaşmaktadır. Bu sorunun çözümünde ise irdelenmesi gereken nokta sadece eğitim sistemi olmaktan çıkmaktadır. Toplumun ve özellikle soydaşların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde refahı arttırmaya yönelik faaliyetlerin, dolaylı yoldan eğitimin kalitesine de yansıtacağı iddia edilebilir. En azından ilköğretim seviyesinde, okul ve eğitim maliyetlerinin belediyeler tarafından karşılanıyor oluşu göz önünde bulundurulduğunda, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde belediyelerin ekonomik refahının artması, bu artan refaktan da okulların faydalandırılması sağlanabilir.

Basılı yayında dergi ve gazete çeşitliliği azımsanmayacak bir seviyede olmasına karşın yeterli talebin olmadığı gözlenmiştir. Ancak, yukarıda da bahsedildiği üzere soydaşların eğitim vasıtasıyla anadili etkin bir şekilde kullanımları sağlandıktan sonra bu hususta yaşanan problemlerin zaman içinde azalacağı iddia edilebilir. Yalnız bu noktada dikkati çeken başka bir hususu vurgulamak gerekmektedir. Türk kültürünün yaşatılması ve sürdürülmesi bağlamında edebiyat, kültür, sanat faaliyetlerinden belirli bir kısma; müzik, folklor, dergi, gazete gibi faaliyetlere sıklıkla rastlanırken sinema, tiyatro gibi alanlara pek rastlanmamaktadır. Eskiden var olan tiyatroların yine komünist rejim döneminde kapatıldıkları bilinmektedir. Fakat bugün bu sanat dallarının tekrar hayata geçmesi hususunda, hem toplumsal hem finansal problemlerin var olduğu söylenebilir.

İki komşu ülke arasında münasebetlerin iyi olduğu bilinen bir gerçektir. İki ülke arasındaki iyi ilişkilerin soydaşların Bulgaristan'daki yaşamını da olumlu etkilediği düşünülmektedir. Fakat bunun da ötesinde ve ilişkiler iyi iken Türkiye tarafından Bulgaristan'daki Türkler için daha ileri adımlar atılması, örneğin Türk okullarının açılması konusunda Türkiye'nin daha aktif bir rol oynaması beklenmektedir.

Son zamanlarda Avrupa'da artan milliyetçi hareketlerin yakın zamanda Bulgaristan'daki azınlıkları da olumsuz etkileyeceği endişesi hakimdir. Bu akımın Bulgaristan'da etkisini artırması durumunda Türklerin anadillerini kullanmak ve bu dilin eğitimini almak meselesinde mevcut durumdan daha da geriye gidilmesi korkusu bulunmaktadır. Böyle bir durumla karşılaşıldığı takdirde soydaşların çaresiz kalabilecekleri, mevcut mekanizmalar ile sahip olunan kapasitenin Bulgaristan'daki yerel Türk halkın korunmasında yetersiz kalacağı düşünülmelidir.

BULGARİSTAN'IN TÜRK/MÜSLÜMAN KÖKENLİ VATANDAŞLARINA YÖNELİK DİN POLİTİKALARI

En son Şubat 2011 resmi nüfus sayımına göre Bulgaristan'da 577 bin 139 vatandaş dinsel kimliğini Müslüman olarak belirtmiştir ve bu rakam toplam ülke nüfusunun yüzde 8'ini teşkil etmektedir. Mezhep olarak, Bulgaristan Müslümanlarının 546 bin 4'ü (yüzde 94,6) Sünni ve 27 bin 407'si (yüzde 4,7) Şii'dir. Etnik dağılıma bakıldığında 444 bin 434 Türk kökenli Bulgaristan vatandaşı (Bulgaristan Türk nüfusunun yüzde 88'i) kendini Müslüman olarak tanımlamıştır. Bu nüfusun ise 420 bin 816'sı Sünni ve 21 bin 610'u Şii'dir. Ayrıca, 42 bin 201 Roman kökenli Bulgaristan vatandaşı (toplam Bulgaristan Roman nüfusun yüzde 18'i) ve 67 bin 350 etnik Bulgar vatandaşı (toplam etnik Bulgar nüfusun yüzde 1,1'i) dinsel kimliğini Müslüman olarak belirtmiştir.⁸³ Dinsel aidiyetini Müslüman olarak belirten etnik Bulgar vatandaşların Pomak oldukları sonucuna varılabilir, çünkü nüfus sayımında Pomak etnik kategorisine yer verilmemektedir. Ne var ki dinsel kimlikle ilgili sorulara yanıt vermeyenlerin oranı toplam nüfusun yüzde 21,8'idir ve bu kişilerin çoğu genç nüfustandır.⁸⁴ Bulgaristan Türkü araştırmacı-yazar ve eski milletvekili Doç. İbrahim Yalımov'a göre:

83 "2011 Population and Housing Census in the Republic of Bulgaria", Република България Национален статистически институт, http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, (Erişim tarihi: 16 Ağustos 2019).

84 "2011 Population and Housing Census in the Republic of Bulgaria", Република България Национален статистически институт.

Bunların çoğunun Pomak ve Roman olduğu varsayılmaktadır. Şöyle ki, bu kişiler ülkede hakim olan olumsuz kamuoyu yaklaşımlarını göz önünde bulundurarak dinsel aidiyetini açıklamaktan çekiniyorlar ... Bu durum göz önüne alındığında Bulgaristan'da 1-1,2 milyon Müslüman bulunduğu tahmin edilebilir.⁸⁵

Bulgaristan'da Başmüftülük ve Dini Eğitim Sisteminin Hukuki Temelleri (1878-1989)

Bulgaristan'da Başmüftülük ve dini eğitim modern Bulgar devletinin kuruluşundan beri kurumsallaşmaya başlamıştır. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen ilk yıllarda onaylanan iki tarihi antlaşma/belge, Berlin Antlaşması ve Tırnovo Anayasası, Bulgaristan'da Başmüftülük ve dini eğitim sisteminin hukuki temellerini oluşturmuş ve Bulgaristan Müslümanlarına din özgürlüğü sağlamıştır. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın dördüncü, beşinci ve on ikinci maddeleri gereğince, o zamanki adıyla Bulgaristan Prensiği'nde yaşayan tüm vatandaşların "hukuki ve medeni açıdan din farkı gözetmeksizin eşitlik" sağlanması, dini cemaatlerin "ibadet özgürlüğünün sağlanması" ve "ruhani liderleriyle aralarındaki ilişkinin engellenmemesi" kararlaştırılmıştır.⁸⁶ Aynı şekilde, 28 Nisan 1879 tarihli ilk Bulgaristan anayasası olan Tırnovo Anayasası'nın 42. maddesi uyarınca dini cemaatlere belirli ölçüde kendi kurumlarınca yönetilme hakkı sağlanmıştır.⁸⁷ Ne var ki, Tırnovo Anayasası Ortodoks Hristiyanlığı Bulgaristan Prensiği'nin geleneksel dini ilan etmiş ve öz yönetim hakkı tanınmasına rağmen dini cemaatlerin kurumları Din İşleri Müdürlüğü'nün bağlı olduğu Dışişleri Bakanlığının denetimi altına alınmıştır.⁸⁸ Sözde yasal denetim birçok defa, ileride de göreceğimiz üzere, Bulgaristan devletinin Müslüman cemaatin iç işlerine müdahale etme sonucunu doğurmuştur.

Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan resmen bağımsızlığını tanıyan Nisan 1909 İstanbul Protokolü'ne ek olarak imzalanan "Müftülük Sözleşmesi" gereğince, Bulgaristan Müslümanlar Başmüftülüğü adıyla oluşturulan dini teşkilatın ülkedeki Müslümanlar için en üst dini kurum olması ve Müslümanların dini önderi olan başmüftünün bölge müftüleri ve onların vekillerinden *seçilmesi*

85 İbrahim Yalınov, *Bulgaristan Türk Topuluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, (Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya: 2016), s. 236.

86 Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Cilt: 33, (Bahar 2013), s. 72.

87 Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensiği'nden İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnovo Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, ed. Feridun M. Emecen, (Kitabevi, İstanbul: 2009), s. 110-111. Anayasa'nın kabulü için 231 kişilik mecliste 12 Müslüman/Türk temsilci vardı.

88 Yalınov, *Bulgaristan Türk Topuluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, s. 56.

kararlaştırılmıştır.⁸⁹ Ayrıca, yeni kuşakların alacağı İslami eğitim ile dini okullar açıp bunları denetlemek Başmüftülüğün yetki alanına girmiş ve bu çerçevede 1913 yılında İstanbul Antlaşması ile getirilen hukuksal düzenlemelerle lise düzeyindeki bir Nüvvab Medresesi açılması öngörülmüştür.⁹⁰ 5 yıllık Tali/Lise ve üç yıllık Ali/Yüksek Tahsil kısımları olmak üzere iki bölümden oluşan Nüvvab Medresesi, eğitim vermeye ancak 1922 yılında başlayabilmiştir.⁹¹ 1947 yılına kadar toplam 677 öğrenci mezun eden Nüvvab'ın Tali kısmı, Komünist Partisi ülkede iktidarı ele geçirdikten sonra (Eylül 1944 devrimi) düz liseye dönüştürülmüş, Ali kısmı ise tamamen kapatılmıştır. 1951 yılında Komünist Parti'nin yeni hukuksal düzenlemeleriyle tüm devlet okullarında din eğitimi yasaklanmış ve Nüvvab 'tarihe karışmıştır'.⁹²

Özetleyecek olursak, komünizm öncesi Bulgaristan devleti her ne kadar Başmüftülüğün öz yönetim hakkı ve dini eğitimi düzenleme yetkisini belirli ölçüde hukuksal bir çerçeveye oturtmuşsa da, fiilen ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Öyle ki, 1879 Tırnovo Anayasası'nda olduğu gibi, 1909 "Müftüler Sözleşmesi" de Başmüftülüğü, dönemin Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının denetimi altına almış, fakat belli ki Bulgaristan devleti uygulamada denetim hakkını Müslüman cemaatinin iç işlerine müdahale etmek olarak yorumlamamıştır. Yine Yalimov'u alıntılacak olursak,

Bu dönemde yönetim kurumları oluşturulurken ve işlevlerini gerçekleştirirken çoğu zaman demokratik ilkelere uyulmuyordu. Müftüler ve encümenlik üyeleri seçimle değil, atama ile göreve getiriliyorlardı. (...) Dolayısıyla müftülükler 20. yüzyılın 1930'lu yıllarında devletin peyki (*uydusu*) durumuna geliyorlardı.⁹³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, *hukuksal bağlamda* Bulgaristan devletinin din politikası büyük ölçüde jeopolitik dengeler ve Türkiye ile olan ikili ilişkilerin seyrine göre değişim göstermektedir. Örneğin, Nüvvab Medresesi'nin açılmasını kararlaştıran Eylül 1913 İstanbul Antlaşması Bulgaristan ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müttefik olduğu İkinci Balkan Savaşı'nın (Haziran-Temmuz 1913)

89 Vedat S. Ahmed, "Bulgaristan'da Başmüftülük Kurumu 100. Kuruluş Yılı Kutladı", Kırcalı Haber, 10 Aralık 2010, https://www.kircaalihaber.com/m/?pid=8&id_aktualno=233, (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2019).

90 Vedat Kuşaklı, "Kırcaali Muallimleri! Şumnu İmamları!", Kırcalı Haber, 23 Nisan 2009, https://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=146, (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2019).

91 Medrese'nin Ali/Yüksek Tahsil kısmı ancak 1930 yılında eğitime başlayabildi. Aynı zamanda, 1920 sonrası Türkiye'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edildiği ve gereğince medreselerin kapatıldığı yıllardır. Mustafa Hayta, "Bulgaristan Topraklarında Osmanlı Bakiyesi bir Yüksek Öğretim Kurumu: Medresetü'n-Nüvvab", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 52, (Ekim 2017), s. 1337-1339.

92 Kasım Yunusov, "Muhakkak Okunması Gereken Bir Kitap", Kırcalı Haber, 25 Ağustos 2010, https://www.kircaalihaber.com/?pid=38&id_news=6081, (Erişim tarihi: 12 Ağustos 2019).

93 Yalimov, *Bulgaristan Türk Topluluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, s. 61.

akabinde imzalanmıştır. Aslında Eylül 1913 Antlaşması, o dönemde dış politikada revizyonist olan iki ülkenin ittifakının izleyen yıllarda da devam edeceğinin göstergesi, ikili ilişkilerinde hakim olan olumlu havanın bir sonucudur. Aynı şekilde, tarihçi Mary Neuburger'a göre iki dünya savaşı arası dönemde (1918-1939) Bulgaristan Krallığı'nın Müslümanlara karşı kuşatıcı bir din politikası izlemesi (ki o dönemde belirli ölçüde Nüvvab'ın sorunsuz bir şekilde işletilmesi bunun bir göstergesidir) Bulgar yetkililerin Türkiye'de hakim olan Kemalist ideolojinin Bulgaristan'da azınlıklara da yayılacağından korkmalarının bir sonucudur. O dönemde belirli ölçüde İslami eğitime engel çıkarmamak, Kemalizm'in Bulgaristan Türkleri arasında yayılmasını engellemek için araçsallaştırılmıştır.⁹⁴ İbrahim Yalimov da bu noktaya vurgu yapmaktadır:

Eğer Bulgaristan'ın azınlık siyasetinin tarihine bir göz atacak olursak, Çarlık döneminde de, daha sonra totaliter sosyalizm döneminde de, bugün de asıl amaç Bulgaristan Türklerini Türkiye Türklerinden koparmaktır. (...) Kemalistler, Atatürkçüler, Türklerin ulusal bilincini geliştirmeye çalışıyorlar. Asıl, Bulgarlar buna karşı. Bulgarların amacı ulusal bilinç gelişmesin. Bulgaristan'da Müslüman vardır, Müslümanlık olabilir, ama Türklük olmaz. Bugün de amaç aynı, hiç değişmedi.⁹⁵

Soğuk Savaşın başlamasıyla kurulan yeni jeopolitik düzende Bulgaristan ve Türkiye'nin iki rakip blokta yer almalarıyla birlikte komünist bir rejim benimseyen Bulgaristan devletinin din politikası da daha baskıcı olmuştur. 24 Şubat 1949 tarihinde yürürlüğe giren Dini Cemaatler Yasası gereğince dini eğitimi düzenleme yetkisi Başmüftülüğün elinden alınıp doğrudan devlete bırakılmıştır. Ayrıca, Başmüftülük Başbakanlığa ve Bakanlar Kuruluna bağlı olan Dinler Müdürlüğünün denetimi altına alınmış ve Dinler Müdürlüğü yasal olarak birçok hususta Başmüftülüğün iç işlerine müdahale etme hakkına sahip olmuştur.⁹⁶ Bu müdahalelerin en bariz örneği başmüftünün Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi tarafından atanmasıdır. Son olarak, Başmüftülüğün 1949 yılına kadar sahip olduğu 1.500'ü aşan vakıf mallarına el konulmuş⁹⁷ ve tüm okullar kamulaştırılıp din eğitimi yasaklanmıştır. Böylece, 1949 Dini Cemaatler Yasası Başmüftülüğün önceki dönemlerde elde edilmiş kurumsal öz yönetim hakkını son derece sınırlandırmıştır. Öyle ki, Bulgaristan'da komünizm döneminde gerçek bir Başmüftülük sisteminden bahsedilemez.

94 Mary Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, (Cornell University Press, Ithaca, N.Y.: 2004), s. 45.

95 İbrahim Yalimov ile mülakat.

96 Vedat S. Ahmed (Başmüftülük Yüksek İslam Şurası Başkanı) ile mülakat, 29 Nisan 2019, Sofya.

97 "Kırcaali İlinde Başmüftülük 162 Yerleşim Yerinde Vakıf Mallarını Geri Alacak" Kırcaali Haber, 7 Ağustos 2013, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=11300, (Erişim tarihi: 12 Ağustos 2019).

Komünizm Sonrası Dönemde Bulgaristan'da Başmüftülük ve Dini Eğitim Sisteminin Yenilenmesi (1990-2019)

Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte 1989'da Bulgaristan'da başlayan gösteriler, aynı yılın Kasım ayında devlet başkanı Jivkov'un istifası, bir yıl sonra 1990'da Komünist Parti'nin idareyi bırakması ve demokratik seçimlerin yapılması ile gerçekleşen demokratikleşme süreci ve uluslararası düzeyde kurulan yeni jeopolitik düzen, Bulgaristan devletinin din politikasında değişimi zorunlu kılmıştır. Bu değişimin ilk aşaması Temmuz 1991'de yeni anayasanın onaylanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Dönemin Bulgaristan Sosyalist Partisi'nin Şumnu milletvekili olan İbrahim Yalimov'un da önerileri ve çabaları üzerine zorla asimilasyon yasaklanmış (29. Madde) ve tüm Bulgaristan vatandaşlarına eşit haklar (6. Madde) ve inanç özgürlüğü (13. Madde) tanınmıştır.⁹⁸ Dini eğitim sistemini yeniden oluşturma konusunda da çok önemli kazanımlar kaydedilmiştir. Şöyle ki, 3 Ekim 1990 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığının onayıyla Şumnu'da eski Nüvvab Medresesi'nin Tali kısmına benzeyen "Nüvvab Müslüman Lise Okulu" eğitime başlamış ve bir sene sonra bu okulun Rusçuk/Ruse ve Mestanlı/Momchilgrad illerinde iki şubesi de özel lise olarak eğitime başlamıştır.⁹⁹ Ekim 1990'da aynı zamanda Sofya'da eski Nüvvab Medresesi'nin Ali kısmına benzeyen Yarı Yüksek İslam Enstitüsü eğitim faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰⁰

Başmüftülük Sisteminin Yeniden Yapılandırılması

Başmüftülüğün komünizm döneminde sınırlandırılan kurumsal yetkilerinin bir kısmı yeni dönemde iade edilmiştir. Bunlar arasında Bulgaristan Müslümanlarının başta başmüftü olmak üzere dini temsilcilerini seçme hakkıdır. Müslümanların yerleşim yerlerinden seçilen delegelerin katılımıyla gerçekleştirilen Milli Müslümanlar Konferansları'nda Başmüftülüğün tüzüğü kabul edilmiş ve kurumun en üst iki yönetim organı, Bulgaristan Müslümanlarının dini önderi olan başmüftü ve 31 kişiden oluşan Yüksek İslam Şurası seçilmiştir. Teşkilatın birimlerinde çalışan personel ise bu iki yönetim organlarınınca belirlenmektedir. Başmüftülüğün teşkilat yapısı Şekil 1'de gösterilmiştir.

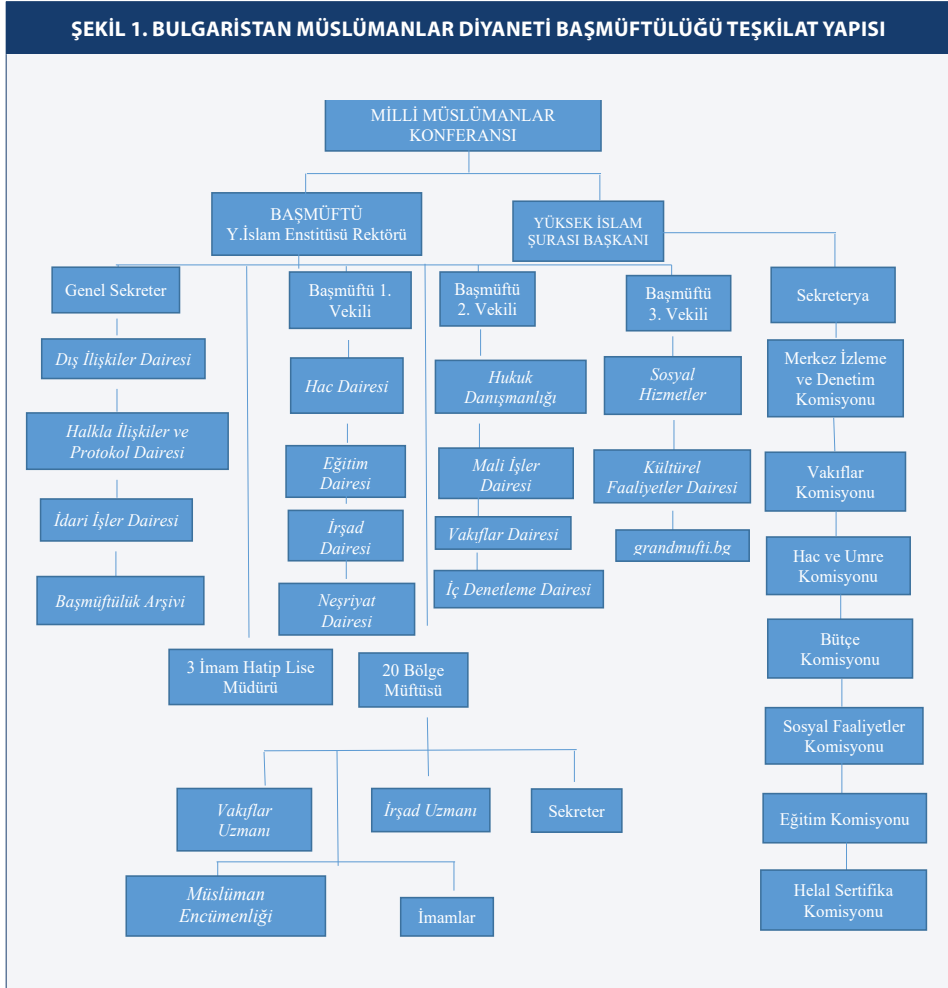
Şekil 1'de gösterildiği gibi başmüftünün üç vekil ve genel sekreterine bağlı toplam 13 daire faaliyet yürütmektedir. Ayrıca, Yüksek İslam Şurası Başkanına

⁹⁸ İbrahim Yalimov ile mülakat.

⁹⁹ Vedat S. Ahmed, "Bulgaristan'da İmam Hatip Liseleri ve Tesirleri", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Sempozyumu*, ed. Recep Kaymakcan, Nuri Tinaz, Z. Şeyma Altın, Mahmut Zengin, Ahmet Yasin Okudan, ve Hulusi Yiğit, (Ensar Neşriyat, İstanbul: 2015), s. 244-245.

¹⁰⁰ Yalimov, *Bulgaristan Türk Topuluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, s. 251-252.

bağlı bir sekreteryaya ve yedi komisyon bulunmaktadır. Başmüftülüğün dairelerinin çalışan personel sayısı ise Tablo 8’de gösterilmiştir.

Kaynak: Şekil Başmüftülüğü resmi internet sitesinde (<https://grandmufti.bg/tr/za-nas-6/struktura.html>) yer alan şekil revize ederek hazırlanmıştır.

Tablo 8’den anlaşılacağı üzere, Daire başına çalışan ortalama 1,8 personel ile Başmüftülüğün dairelerinde ciddi bir personel yetersizliği yaşanmaktadır. Özellikle Başmüftülük için son derece önem taşıyan vakıf mallarının iadesinin yasal sürecini ve belgelerini takip etmekle yükümlü olan Hukuk ve Vakıf Daireleri toplam sadece 3 personel ile faaliyet yürütmektedirler. Personel yetersizliği bölge müftülüklerine bağlı cami ve mescitlerde görev yapan imamların sayısında da kendini göstermektedir. Tablo 9’da Başmüftülüğün bünyesinde bulunan 20 bölge müftülüğü ve onlara bağlı cami/mescit, Müslüman encümen ve görevli imam sayısı yer almaktadır.

TABLO 8. BAŞMÜFTÜLÜĞÜN DAİRELERİNDE ÇALIŞAN PERSONEL SAYISI	
Daire	Personel Sayısı
Vakıflar Dairesi	2
Mali İşler Dairesi	4
Hukuk Danışmanlığı Dairesi	1
İç Denetleme Dairesi	2
Hac ve Umre Dairesi	1
Neşriyat Dairesi	2
Eğitim Dairesi	2
Sosyal Hizmetler Dairesi	1
İrşad Dairesi	2
Kültürel Faaliyetler Dairesi	2
Dış İlişkiler, Halkla İlişkiler ve Protokol Dairesi	1
İdari İşler Dairesi	2
TOPLAM	22

Kaynak: Tablo Başmüftülüğün resmi internet sitesinde (<https://grandmufti.bg/tr/otdeli-3.html>) yer alan verilere dayanarak hazırlanmıştır.

TABLO 9. BAŞMÜFTÜLÜK BÜNYESİNDE BÖLGE MÜFTÜLÜKLERİ, MÜFTÜLÜKLERE BAĞLI CAMİİ/MESCİTLER MÜSLÜMAN ENCÜMEN VE GÖREVLİ İMAM SAYISI					
Bölge Müftülüğü	Müftülüğün Dahil Ettiği İl(ler)	Bölgede Yaşayan Müslümanların Nüfusu	Müftülüğe Bağlı Cami ve Mescit Sayısı	Müslüman Encümen Sayısı	Görevli İmam Sayısı
Aytos	Burgas	40.055	99	82	51
Blagoevgrad	Blagoevgrad	67.000	63	58	52
Dobriç	Dobriç	8.200	65	50	29
Haskovo	Haskovo	45.000	41	86	40
Kırcaali	Kırcaali	82.227	420	221	107
Montana	Vidin, Vratsa, Montana	12.000	12	20	9
Pazarçık	Pazarçık	150.000	42	44	42
Pleven	Pleven, Lovech	40.000	26	63	11
Plovdiv	Plovdiv	36.319	43	29	22
Razgrad	Razgrad	53.000	105	87	73
Ruse	Ruse	25.000	45	35	26
Silistre	Silistre	37.806	63	43	55
Sliven	Sliven	20.000	22	19	10

Smolyan	Smolyan	100.000	188	122	65
Sofya	Sofya; Pernik; Küstendil	93.000	9	11	5
Stara Zagora	Stara Zagora	11.688	23	22	5
Şumen	Şumen	80.000	135	103	83
Tirgovishte	Tirgovishte	34.368	106	60	61
Varna	Varna	25.000	39	30	18
Veliko Tırnovo	Veliko Tırnovo; Gabrovo	35.000	43	43	15
TOPLAM		995.663	1.589	1.228	779

Kaynak: Tablo Başmüftülüğün resmi internet sitesinde (<https://grandmufti.bg/tr/za-nas-6/raionni-myuf-tiistva.html>) yer alan verilere dayanarak hazırlanmıştır

Tablo 9'da görüldüğü üzere, tüm bölge müftülüklerindeki toplam görevli imam sayısı toplam cami ve mescit sayısının çok altındadır. Halihazırda Bulgaristan genelindeki toplam 1.589 cami ve mescit sayısına karşın görevli imam sayısı sadece 779'dur. Bu rakamlara göre, cami ve mescitlerin yarısından fazlasının imami bulunmamaktadır. Bu durum Bulgaristan Türk ve Müslümanlarının en yoğun yaşadığı Kırcaali ilinde net bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki, Kırcaali'deki toplam 420 cami ve mescitte toplamda sadece 107 imam görev almaktadır.

İmam yetersizliğinin temelinde Başmüftülüğün 1990'dan günümüze kadar devam eden maddi sorunları yatmaktadır. Yüksek Şura Başkanı Vedat Ahmed'e göre,

Bundan önce [2019'dan önce] hiç devlet desteği yoktu. Geçen sene Başmüftülüğe gelen, hatırlayabildiğim kadarıyla, 100 bin leva [50 bin avro] bir destek geldi devletten. Bizim birçok din görevlimiz, imamımız, hatta müftülüklerimizden personelimiz maaş yetersizliğinden dolayı görevden ayrıldılar ve içlerinde yurt dışına çalışmaya gidenler oldu. Türkiye'den belli bir destek geliyor ama o da cüzi bir destek. Şu ana kadar onunla ayakta kaldık.¹⁰¹

Örneğin, başkent Sofya'da bölge müftülüğüne bağlı bir cami ve sekiz mescit olmak üzere dokuz ibadet yerinde toplam 11 imam görev yaparken, şimdi ise sayı beşe düşmüştür. Altı imam, maaş yetersizliğinden dolayı görevlerini bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁰² 2008 yılında Başmüftülüğün genel sekreteri olan Hüseyin Hafızov ise çalıştığı kurumun maddi sorunları ile ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

101 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

102 Ayhan Mustafa (Sofya Merkez Banya Başı Camii'nin imamı) ile mülakat, 29 Nisan 2019, Sofya.

İmamlarımızın maaşlarını sağlamakta sıkıntımız var. Maaş sağlanan imamlarımızın gelirleri vakıf mallarından sağlanmaktadır. Vakıf malları olmayan yerlerde yöre halkı aralarında para toplayarak imamların maaşlarını ödemektedirler. Bulgaristan'da bulunan 3 imam hatip lisesinden mezun olan gençlerimizin bir kısmı imam olarak çalışıyor. Sağlanan maaşlar 300 leva civarında. Bu çok yetersiz bir maaş olduğundan gençlerimiz imam olarak çalışmaktan kaçınıyor.¹⁰³

Tablo 9'da göze çarpan başka bir bulgu ise toplam Müslüman encümen sayısının toplam camii ve mescit sayısına yakın olması. Tamir, onarım, yardım toplama gibi Müslümanların dini işlerinden sorumlu olan ve Türkiye'deki cami derneklerini anımsatan bu oluşumlar Başmüftülük yerel teşkilatının önceki yıllara kıyasla daha fazla güçlendiğini ve Bulgaristan Müslümanlarının, eskiye nazaran biraz daha bilinçlendiğini göstermektedir.¹⁰⁴

Komünizm Sonrası Bulgaristan'da Dini Cemaatler Yasası'ndaki Değişiklikler

Yukarıda da bahsedildiği üzere, demokratikleşme sürecinde kabul edilen yeni Bulgaristan Anayasası'nda belirlenen haklar gereğince dini cemaatler kendi önderlerini seçme hakkına sahiptir. Ne var ki Bulgaristan'da demokratik sistemin ilk on yılında Dini Cemaatler Yasası'nın değişmemesi ve komünizm döneminden kalma 1949 Yasası'nın yürürlükte olmaya devam etmesi nedeniyle Bulgaristan Müslümanları kendi önderlerini seçme hakkından yeterince istifade edememişlerdir. Yine Vedat Ahmed'i alıntılacak olursak, 1949 Dini Cemaatler Yasası,

Komünist dönemin ilk yıllarında kabul edilen bir Din Kanunu'ydu, tamamen kısıtlayıcı bir özelliğe sahipti. Çok sınırlayan, yani başmüftünün, müftülerin adım atmasını ve genel manada dini teşkilatın fazla ileri gitmesini engelleyen, birçok kısıtlamalar koyan, devletin müdahalesini öngören hükümler içeriyordu.¹⁰⁵

Demokrasiye geçişten sonra da Bulgaristan devletinin müdahaleleri maalesef eksik olmamıştır. 1949 Yasası'nda dini cemaatlerin tescil işlemlerinin Başbakanlığa bağlı Dinler Müdürlüğü tarafından yapılmasını gerektiren maddeden hareketle, Sofya hükümetleri birçok defa Milli Müslümanlar Konferanslarında halk delegelerince seçilen başmüftüleri tanımamış ve onun yerine komünist rejimin atadığı son Başmüftü olan Nedim Gencev tarafından düzenlenen kongreleri tescil

103 "Bulgaristan'da 1400 Cami Var", Kırcaali Haber, 1 Şubat 2008, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4666, (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2019).

104 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

105 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

etmiştir.¹⁰⁶ Nedim Gencev 1994'te "Hayırseverler Cemiyeti" isminde Başmüftülüğe paralel bir müftülük sistemi oluşturarak Bulgaristan Müslümanlarının demokrasi döneminde birleşik bir şekilde hareket edip haklarını savunmalarına ve Başmüftülüğün geçmişten sahip olduğu vakıf mallarının iade edilmesine en büyük engeli teşkil etmiştir.¹⁰⁷

29 Aralık 2002'de Yapılan Değişiklikler

29 Aralık 2002 tarihinde kabul edilen ve hemen 2003'ün başında yürürlüğe giren Dini Cemaatler Yasası'nda değişiklikler farklı dini cemaatlerin işleyişlerini daha otonom bir şekilde, iç düzenlemeleriyle yürütme imkanı sunmuştur. Ayrıca, dini cemaatlerin tescil işlemleri Başbakanlığa bağlı Dinler Müdürlüğünden alınıp Sofya Şehir Mahkemesine verilerek Dinler Müdürlüğü bir denetim organı olmaktan çok, koordine eden bir organ haline getirilmiştir. Vakıf mallarının iadesi konusunda da bazı adımlar atılmıştır. 2002 Yasası'na ilişkin mevzuatta göre on senelik süre zarfında Dini Cemaatler yargıya başvurarak bazı vakıf mallarının iade edilmesini talep edebilmektedirler. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda 2002'de yenilenen Dini Cemaatler Yasası dinlere karşı belirli ölçüde liberal bir yaklaşım sergilemektedir. Bu durum o dönemin şartları açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁸ Doğrusu, o dönemde Bulgaristan NATO'ya girmek üzereyken Türkiye'nin desteğini kazanmak istemesinin ve aynı zamanda AB üyelik sürecinin de etkisi ile Dini Cemaatler Yasası'nda değişikliğe gidilmesi bir zorunluluk olmuştur. Ayrıca 29 Aralık 2002 tarihli değişiklikler mecliste kabul edildiği dönemde hükümet, eski Çar II. Simeon'un partisi ve Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) koalisyonundan oluşuyordu ve yasa tasarısını hazırlayan meclis komisyonunun başında dönemin HÖH milletvekili, şimdi ise DOST partisi genel başkanı olan Lütfi Mestan bulunmaktaydı.¹⁰⁹

Dönemin şartlarında bütün olumlu yönlerine rağmen, yenilenen Dini Cemaatler Yasası'nda Başmüftülüğün itiraz ettiği maddeler vardır. Öncelikle, Başmüftülük Ortodoks Hristiyanlığın ve onu temsil eden en üst kurum olan Ortodoks Kilisesi'nin kanunda geleneksel din olarak yer almasına karşı çıkmıştır. Zira bunun Ortodoks Kilisesine birtakım imtiyazlar sağlayacağı ve diğer dini

106 Kader Özlem, "Bulgaristan'daki Başmüftülük Krizine Stratejik Yaklaşım", Kırcaali Haber, 13 Temmuz 2010, https://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=204, (Erişim tarihi: 14 Ağustos 2019).

107 Ayhan Demir, "Bulgaristan'da Neler Oluyor?", Kırcaali Haber, 18 Haziran 2010, https://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=502, (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2019).

108 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

109 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

topluluklara karşı ayrımcılık teşkil edeceği kanaatindeydi. Ne var ki, Bulgaristan Anayasası'nın konuya ilişkin içerdiği madde sebebiyle (13/3. Maddesi), Ortodoks Hristiyanlık 2002 Dini Cemaatler Yasası'nda geleneksel din olma statüsünü korumuştur.¹¹⁰

2002 Yasası'nın en büyük eksikliği ise 90'larda Nedim Gencev tarafından kurulan paralel müftülük sistemine son vermemesidir. Aksine, dini cemaatlerin mensuplarına alternatif oluşumlar kurma hakkını sağlayarak bu sorunu daha da derinleştirmiştir. 2002 Yasası gereğince vakıf mallarının iadesi için mahkemeye başvurarak toplam 83 dava açan Başmüftülük, Nedim Gencev'in paralel dini cemiyetinin de bu mallar üzerinde hak talep ederek davaya müdahil olmasından dolayı, şu ana kadar davaların hiçbirini kazanamamıştır. Sofya Şehir Mahkemesi iki kurumun arasındaki anlaşmazlıkları bahane ederek Müslüman cemaatinin tescil olunmuş vakıfların iadesiyle ilgili açtığı davaları askıya almış durumdadır.¹¹¹

Son olarak, 2002 Yasası uyarınca dini cemaatlerin tescil işlemlerinin Dinler Müdürlüğünden mahkemeye aktarılması fiilen Başmüftülüğün aleyhine işleyen bir sürece dönmüştür. Zira, 90'larda olduğu gibi, 2002'den sonraki dönemde de Başmüftülüğün Milli Müslümanlar Konferanslarında seçilen yönetim organları birçok kez Sofya Şehir Mahkemesince tanınmayıp tescil olunmamıştır.¹¹² Bu açıdan Bulgaristan devletinin 2002'den sonra da devam eden müdahalelerinden dolayı, Müslümanlar belirli ölçüde liberal bir yaklaşım sergileyen 2002 Dini Cemaatler Yasası'ndan yeterince istifade edememişlerdir. 90'lı yıllarda dini yönetimin işleyişine doğrudan siyasi bir müdahale söz konusuysen, 2002'den sonra yargı yoluyla müdahale edilmeye başlanmıştır.¹¹³ Akademisyen Kader Özlem de bu noktanın altını çizerek görüşünü şöyle açıklamaktadır:

Yetkinin bürokrasiden yargının eline verilmesi meseleyi tam bir hukuk oyununa çevirmiştir. Ayrıca, tescil yetkisinin Başbakanlığa bağlı bir birimde kalması seçim dönemlerinde Bulgaristan Müslümanlarının lehine çözümleri kaçınılmaz kılabilirdi. Şöyle ki, iktidar süresini uzatma hırslarının içinde bulunan siyasetçiler oy kaygısıyla hareket edeceklerinden, Başmüftülük seçimlerinin sorunsuz bir şekilde kayıt edilmesi sonucunu doğurabilirdi.¹¹⁴

110 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

111 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

112 Vedat S. Ahmed, "Devletimizin Başmüftülük imtihanı ... Nereye bu gidiş?", Kırcaali Haber, 2 Mart 2011, https://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=244, (Erişim tarihi: 16 Ağustos 2019).

113 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

114 Özlem, "Bulgaristan'daki Başmüftülük Krizine Stratejik Yaklaşım".

21 Aralık 2018'de Yapılan Değişiklikler

21 Aralık 2018 tarihinde kabul edilen ve hemen 2019'un başında yürürlüğe giren Dini Cemaatler Yasası'ndaki değişiklikler gereğince Bulgaristan'da son 2011 nüfus sayımındaki verilere göre nüfusun yüzde 1'den fazlasını oluşturan dinlere,—ki sadece Ortodoks Hristiyanlık ve İslamiyet bu şartı sağlamaktadır—mensup kişi başına 10 leva (5 avro) devlet finansmanı sağlanacaktır.¹¹⁵ 2011 sayımında dinsel kimliğini Müslüman olarak belirten vatandaşların sayısı 577 bin 139 olduğuna göre, Başmüftülüğe devlet bütçesinden yıllık 5 milyon 771 bin 390 leva (yaklaşık 2,9 milyon avro) finansman sağlanacağı kararlaştırılmıştır. Böylece Başmüftülüğün yüz on yıllık tarihinde ilk defa Bulgaristan devletinden kendisine bir bütçe tahsis edilmiştir. En önemlisi, 2018 Yasası belirli ölçüde Nedim Gencev tarafından kurulan paralel müftülük sistemine bir çözüm getirmiştir. Yasa gereğince tahsis edilen devlet finansmanının Gencev'in dini cemiyetinden de talep edilmesini önlemek için, yasada bütçe yardımının "Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü" dini teşkilatına yapılacağı belirtilmiştir.¹¹⁶

2018 değişikliklerin kapsamında Başmüftülüğe sağlanacak bütçenin şartlı olduğu kararlaştırılmıştır. İlgili yasada yardımın dini görevlilerin maaşlarının karşılanması için tahsis edildiği yer almaktadır. Doğrusu, Dini Cemaatler Yasası'nda yapılması teklif edilen değişikliklerin çıkış noktası din görevlilerinin yurt dışından maaş almasını engelleyerek Bulgaristan devletinin güvenliğini sağlamaktır.¹¹⁷ Zira 2018 yılına kadar Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Bulgaristan Dinler Müdürlüğü arasında imzalanan protokoller gereğince Başmüftülüğe Türkiye'den her yıl yaklaşık 2 milyon leva (1 milyon avro) yardım sağlanmaktaydı ve bu yardım dini görevlilerin maaşları ve dini okulların ihtiyaçları için kullanılmaktaydı.¹¹⁸

Aralık 2018 kanun tasarısı yasalaşmadan önce Bulgar milliyetçi partilerden teklif edilen ilk düzenlemelere bakıldığında, birtakım kısıtlamalar ve ayrımcılık içeren maddeler göze çarpmaktadır. Avusturya'daki Dinler Kanunu'ndan ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde de var olan kısıtlamalardan hareketle, yurt dışından dini görevliler ve maddi yardım gelmesi; ayrıca tüm ibadetlerin Bulgarca dışında bir

115 Hayri Emin (Başmüftülük Dış İlişkiler ve Protokol Dairesi Uzman) ile mülakat, 1 Mayıs 2019, Sofya.

116 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

117 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

118 "Dini Kurumların Borçlarının Silinmesini Öngören Yasa Tasarısı İlk Okumada Onaylandı", Kırcaali Haber, 8 Mart 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22574, (Erişim tarihi: 17 Ağustos 2019).

dilde yapılmasının yasaklanmasını öngören tasarılar teklif edilmiştir.¹¹⁹ Ne var ki, başbakan Boyko Borisov'un iktidardaki GERB partisi ve HÖH parlamentoda yeterli çoğunluğu sağlayarak bu kısıtlamaları reddetmiştir.¹²⁰ Fakat Başmüftülüğün Bulgaristan devletine 31 Aralık 2018 tarihine kadar birikmiş 8,2 milyon leva (4 milyon avro) tutarındaki borcunun bir kereye mahsus olmak üzere affedilmesini öngören GERB ve HÖH'ün ortak teklifi mecliste onaylanmamıştır. Söz konusu borcun 10 sene zarfında ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹²¹

Aralık 2018'de Dini Cemaatler Yasası'ndaki değişikliklere sebep olan birçok etken vardır ve bu etkenler çok boyutludur. İlk olarak, Bulgaristan'ın Türkiye ile ilişkileri bu konuda etkili olmuştur. 24 Kasım 2015'te Suriye-Türkiye sınırında Rus uçağının düşürülmesi ve ardından Nisan 2016'da DOST partisinin kurulmasından dolayı iki ülke ilişkileri gergin bir sürece girmişti. Ancak Bulgaristan-Türkiye sınırında oluşan sığınmacı baskısı Bulgaristan'ı Türkiye ile ilişkileri düzeltmeye belirli ölçüde mecbur kılmıştır. Bu süreç dinler kanununun kabul edilmesinde olumlu bir etkide bulunmuştur.

İkincisi, son dönemde birçok Avrupa Birliği ülkesinde dini topluluklara devlet eliyle maddi bir destek verilirken aynı toplulukların faaliyetlerine ise sınırlamalar getirilmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin Almanya ve Avusturya'da yurt dışından din görevlilerinin hizmet vermeleri ve dini kurumların yurt dışından yardım almalarına ilişkin yasak getirilmesi tartışılmaktadır. Bu tartışmalar ister istemez AB üyesi olan Bulgaristan'a da yansımaktadır.

Üçüncüsü, Bulgaristan'daki Müslümanların eskiye nazaran biraz daha bilinçlenmesi ve Başmüftülüğün bölge müftülükleri, din görevlileri kadrosu ve 1.300-1.400 yerleşim yerindeki encümenlik teşkilatıyla ülke içerisinde güçlü bir faktör durumuna gelmesi, önemli bir gelişme olmuştur. Bulgaristan devletinin bu konuda hem gelişen bu teşkilatı kontrol etmek, hem de dışarıya bağımlı olmasını engellemek amacıyla böyle bir yasa değişikliğine gittiği düşünülebilir.¹²²

Son olarak, Aralık 2018 Dini Cemaatler Yasası'yla ilgili Vedat Ahmed'in şu sözlerine yer verilebilir:

Önemli olan bu süreç esnasında, Başmüftülük olarak inanıyoruz ki olumlu bir şekilde bu süreci atlattık çünkü çok olumsuz da gerçekleşebilirdi. Bizi tamamen kısıt-

119 Hayri Emin ve Vedat S. Ahmed ile mülakatlar.

120 "Parlamentoda Dinler Kanunu Tasarısı'ndaki Değişiklikler için Yeterli Çoğunluk Sağlandı", Kırcalı Haber, 27 Kasım 2018, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22052, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019).

121 İsmail Cambazov ile mülakat.

122 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

layan, adım atmamızı engelleyebilecek çok ciddi bir kısıtlama mekanizması kurulabilirdi. Ama şu anda, bazı yoruma açık hükümler olmakla birlikte, zaman içerisinde uygulamada aleyhimize kullanılabilir bazı hükümler var olmakla birlikte, bu süreç bizim açımızdan genel manada olumlu bir şekilde sonuçlandı.¹²³

Başmüftülüğe Bağlı Dini Okullar

İmam Hatip/İlahiyat Liseleri

Bulgaristan devleti tüm dini cemaatlere okul açma faaliyetlerine izin verdiği gibi, Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğüne de aynı hakkı tanımaktadır. Halihazırda Bulgaristan'da özel lise statüsünde beş yıllık (8'den 12. sınıfına kadar) eğitim veren üç imam hatip lisesi bulunmaktadır.¹²⁴ Yasal statü bakımından, Bulgaristan'da imam hatip liseleri ve Sofya Yüksek İslam Enstitüsü (SYİE), Başmüftülüğün okulları olarak geçmektedir. Bu okullar finansman açısından da Başmüftülüğe bağlıdır.

İlk olarak, 3 Ekim 1990 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığının onayıyla Şumnu'da eski Nüvvab Medresesi'nin Tali kısmına benzeyen Nüvvab İmam Hatip Lisesi eğitime başladı ve bir sene sonra bu okulun Rusçuk/Ruse ve Mestanlı/Momchilgrad illerinde iki şubesi de açılıp eğitim faaliyetlerine başlamışlardır. Bulgaristan'da imam hatip liselerine giriş sınavı bulunmamaktadır. Yedi yıllık ilköğretimi tamamlayan öğrenciler mezuniyet notuyla bu okullara kayıt yapabilmektedirler. Bu açıdan bu okulların tercih edilmesinin önünde prosedür bakımından bir zorluk bulunmamaktadır. Okulların verdiği diplomalara Milli Eğitim Bakanlığınca denklik getirilmiş ve mezunlarına üniversiteye girme hususunda hiçbir katsayı sorunu yaşamadan devlet liseleri mezunlarıyla eşit haklar tanınmıştır.¹²⁵ Bu liselerden mezun olan öğrenciler tüm bölümlerde okuyabilmektedirler. Bulgaristan'da her üniversite, bazen belirli fakülteleri de kendi giriş sınavını yapmaktadır. Bu sınavlarda başarılı olanlar üniversiteye girmeye hak kazanmaktadırlar. Örneğin geçtiğimiz yılın mezunlarından, eczacılık, hemşirelik, öğretmenlik kazananlar olmuştur.¹²⁶

İmam hatip liselerinden mezun olan öğrencilerin sayısı istenilen seviyede değildir. Üç okulun yıllara göre mezun sayısı Tablo 10'da yer almaktadır.

123 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

124 Hayriye Süleymanoğlu Yeniso, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar", *Yeni Türkiye*, Cilt 16, Sayı: 3, s. 91; Turan, "Balkan Türklerinin Dini Meseleleri".

125 Ahmed Bozov ile mülakat.

126 Ahmed Bozov ile mülakat.

TABLO 10. ŞUMNU, RUŞÇUK VE MESTANLI İMAM HATİP LİSELERİNİN YILLARA GÖRE MEZUN SAYISI (1993-2019)			
Yıl	Şumnu	Ruşçuk	Mestanlı
1993	65	-	-
1994	35	54	16
1996	15	35	21
1997	53	33	34
1998	45	33	24
1999	20	18	12
2000	16	27	20
2001	22	40	28
2002	16	40	29
2003	18	25	26
2004	28	28	42
2005	39	28	62
2006	28	32	35
2007	29	24	41
2008	19	11	39
2009	18	7	19
2010	15	17	29
2011	19	4	27
2012	13	6	14
2013	15	8	11
2014	10	14	27
2015	23	13	-
2016	14	9	30
2017	-	-	-
2018	-	-	-
2019	-	-	26
Toplam	632	516	686
Ortalama	24	20	26

Kaynak: İmam hatip liselerinin yıllara göre mezun sayısı ile ilgili verdiği güncel bilgilerden dolayı Başmüftülük Yüksek İslam Şurası Başkanı Vedat S. Ahmed ve Başmüftülük Eğitim Dairesine teşekkür ediyoruz.

Tablo 10'da görüldüğü üzere, 1993 yılından 2019 yılına kadar her imam hatip lisesinin yıllık ortalama 20-26 öğrenci mezun etmesi, Bulgaristan'da İslami okulların gerektiği kadar yaygınlık kazanamamalarının en önemli göstergesidir. Okulların verdiği diplomaların denkliği ve mezunların üniversiteye girmek konusun-

da diğer lise mezunlarıyla eşit haklar tanınması meselesinde herhangi bir sorun bulunmadığına göre, mezun sayısının az olmasında başka etkenlerin rol oynadığı aşıkardır. Bu etkenlerin başında Bulgaristan Müslümanlarının çoğunluğunu teşkil eden Türkler arasında komünist dönemin din karşıtı mirasının etkilerinin silinememesi ve Müslüman gençlerin giderek artan sayıda Avrupa'ya göç etmesi gelmektedir.¹²⁷ Aslında, Tablo 10'dan da anlaşılacağı üzere, imam hatip liselerinin mezun sayısında en sert düşüş Bulgaristan'ın AB üyesi olduğu 2007 yılından sonra yaşanmıştır. Bulgaristan'ın AB üyeliği sonrasında diğer AB ülkelerinde araba yıkama gibi eğitim gerektirmeyen düşük nitelikli mesleklerde Bulgaristan'da olduğundan daha iyi maaşlarla iş bulunabilmesinin, öğrencilerin üniversite okuma hevesini ortadan kaldırdığı ifade edilmektedir.¹²⁸

Bunun dışında, okullardaki altyapının belirli ölçüde yetersiz kalması—ki kimya ve biyoloji derslerinin laboratuvarsız işlenmesi bunun bir örneğidir—ve imam hatip liselerinin diğer liselerin haksız ithamlarına maruz bırakılması da bu okulların mezun sayısının az olmasında etkili olmuştur.¹²⁹ İmam hatip okullarına yönelik haksız ithamların başında, yapılan kara propaganda gösterilebilir. Diğer devlet liselerinde, Türk/Müslüman bölgelerinde bulunanlarda dahi, kimi eğitimci imam hatip liselerinden alınan diplomaların geçerli olmadığı yalanını yaymaktadırlar. Mezunların icra edecekleri mesleğe ilişkin olarak da “ölü yıkayıcısı” şeklinde tabirlerle mesleğin değeri küçümsenmektedir.¹³⁰

Aralık 2018'de Dini Cemaatler Yasası'na getirilen değişikliklerin öncesine kadar bu üç okulun tek finansman kaynağı Bulgaristan ve Türkiye arasında imzalanan birtakım protokoller gereğince Türkiye Diyanet Vakfı'ndan (TDV) gelen yıllık yardımdı. Fakat bu durumun kabul edilen 2018 yasasıyla değişmesi beklenmekteydi. Bulgaristan'da eğitim kanununa göre, devlet liseleri kayıt yaptıran her bir öğrenci için devlet bütçesinden yaklaşık 840 avro para yardımı almaktadır. 2018 Yasası'nda ilk defa dini okulların da devletten bütçe desteği almaları öngörülmektedir. Bu bağlamda Ocak 2019'da yürürlüğe giren yeni Dini Cemaatler Yasası'na göre imam hatip liseleri de yasal olarak bu yardımdan faydalanma hakkına sahiptir. Ancak şimdiye dek hiçbir imam hatip lisesine böyle bir yardımın ulaşmadığı dile getirilmiştir.¹³¹

127 Ahmed Bozov ile mülakat.

128 Ahmed Bozov ile mülakat.

129 Ahmed Bozov ile mülakat.

130 Ahmed Bozov ile mülakat.

131 Ahmed Bozov ile mülakat.

Sofya Yüksek İslam Enstitüsü

Ekim 1990 tarihinde Sofya'da eski Nüvvab Medresesi'nin Ali kısmına benzeyen 3 yıllık Yarı Yüksek İslam Enstitüsü eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Mart 1998'de ise Bakanlar Kurulunun kararıyla Yarı Yüksek İslam Enstitüsü dört yıllık eğitim veren Yüksek İslam Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür.¹³² Halihazırda enstitüde iki türlü dört yıllık eğitim programı mevcuttur: örgün/sıralı ve açık/gıyabi. Üç haftalık hızlandırılmış kurs ve her dönem başı ve sonu sınavlarından ibaret olan açık/gıyabi eğitim programının başlıca amacı vaiz ve imam yetiştirmektir. Örgün/sıralı eğitim programının başlıca amacı ise imam hatip liselerinde ve devlet okullarında dini dersleri verebilecek öğretmen yetiştirmektir.¹³³

Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'nün karşılaştığı en büyük sorun verdiği diplomaların Milli Eğitim Bakanlığınca denkliğinin tanınmamasıdır. Buna rağmen, Bulgaristan hükümeti Bulgaristan'da okullarda İslam din derslerini verebilmek için enstitüden mezun olmayı şart koşturmaktadır. Aralık 2018 Dini Cemaatler Yasası'nda yapılan değişiklikler gereğince üç yıl içerisinde enstitünün akreditasyon işlemleri yapılması kararlaştırılmıştır. Akreditasyon işlemlerinin başarıyla tamamlanabilmesi için iki temel şart aranmaktadır: i) eğitim faaliyetlerinin yer alabileceği en aşağı 3-4 bin metrekare bir alanın enstitü tarafından satın alınması ve ii) profesör ve doçent unvanlı öğretim üyesi yeterliliği. Üstelik, hem öğrencilerin büyük bir kısmının Türkçe bilmemesi hem de eğitim dilinin Bulgarca ağırlıklı olması münasebetiyle Türkiye'den öğretim elemanı istihdam edilememektedir.¹³⁴ Üniversiteye ait arsa konusunda ise enstitü arayış içerisinde. Şu anda enstitünün bulunduğu binanın kiralık olduğu söylenmiştir.¹³⁵

Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'nün denkliği 2017 yılında Türkiye'deki YÖK tarafından kabul edilmekle birlikte, şimdiye kadar sadece Trakya Üniversitesi enstitünün verdiği diplomaların denkliğini tanımıştır. Böylece enstitüden mezun olanlar Trakya Üniversitesinde Yüksek Lisans ve Doktora programlarında okuyabilmektedirler.¹³⁶

Halihazırda 30'u örgün ve 30'u açık öğretimde olmak üzere enstitüde toplam 60 öğrenci eğitim görmektedir. Sayının düşük olmasının sebebi, yukarıda bahsedilen sebeplerle doğru orantılı olarak mezuniyetten sonra ne iş yapılaca-

132 Yalimov, *Bulgaristan Türk Topuluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, s. 252-253.

133 Doç. Dr. Mustafa Canlı (Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Rektör Yardımcısı) ile mülakat, 1 Mayıs 2019, Sofya.

134 Mustafa Canlı ile mülakat.

135 Ahmed Bozov ile mülakat.

136 Mustafa Canlı ile mülakat.

ğı ve nasıl geçinileceği kaygısıyla ilgilidir.¹³⁷ Elimizde var olan verilere göre ise Yüksek İslam Enstitüsü'nden 1993 yılından bugüne kadar toplam 270 öğrenci mezun olmuştur.¹³⁸ İmam hatip liselerinde olduğu gibi, burada da karşılaşılan düşük mezun sayısı Bulgaristan'da İslami okulların yeteri kadar yaygınlık kazanamadıklarının önemli göstergelerindendir. Yüksek İslam Enstitüsü için mezun sayısında azalmaya sebep olan etkenlerin başında, öğrencilerin mezuniyetten sonra Bulgaristan'da düşük maaşlı işlerde (imam ve dini dersler öğretmeni gibi) çalışmak istememeleri gelmektedir. Tüm bunlara rağmen, Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'nün Bulgaristan Müslümanlarının nezdinde saygın bir yeri vardır. Yönetim olarak, okulu daha cazip hale getirmek için gayret sarf edilmektedir. Bu manada broşürler, kalem, takvim gibi reklam unsurları bastırılmakta ve öğrencilerle birlikte Bulgaristan içi ve dışı geziler yapılmaktadır. Ayrıca, Dini Cemaatler Yasası'nda son yapılan değişiklikler gereğince dini okullara ve dini görevlilere ilk defa devlet tarafından bütçe tahsis edilmesinin enstitünün maddi sorunlarını belirli ölçüde çözebileceği ve böylece okulu daha cazip hale getirebileceği düşünülmektedir.¹³⁹

İmam Yetiştirme Kursları

Üç imam hatip lisesi ve Yüksek İslam Enstitüsü dışında Bulgaristan'da Başmüftülüğe bağlı iki tane de imam yetiştirme kursu mevcuttur: Şumnu'daki Hacı Mustafa Çıtlak İmam Yetiştirme Kursu ve Plovdiv/Filibé'nin Ustina ilçesinde bulunan Ustina İmam Yetiştirme Kursu. Bölge müftülüklerinde geçici olarak imam açığını kapatmak amacıyla düzenlenen bu kurslar, bir yıllık sürede pratik bir eğitim vermektedirler. Yaşı itibariyle veya değişik sebeplerden dolayı imam hatip liselerine veya Yüksek İslam Enstitüsü'ne gitme imkanı olmayanlar, bu kurslarda Ocak ayında eğitime başlayıp Aralık ayında da gerçekleştirilen yazılı ve sözlü sınavlardan geçerlerse, diploma alarak imamlığa tayin edilebiliyor.¹⁴⁰ Elimizde bulunan verilere göre, Ustina İmam Yetiştirme Kursu'nda açıldığı 2002'den 2015 yılına kadar 153 imam yetiştirilmiştir.¹⁴¹

137 Mustafa Canlı ile mülakat.

138 Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun sayısı ile ilgili verdiği güncel bilgilerden dolayı Başmüftülük Eğitim Dairesine teşekkür ediyoruz.

139 Mustafa Canlı ile mülakat.

140 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

141 "Ustina'daki İmam Yetiştirme Merkezi için 28.354 Leva Bağış Toplandı", Kırcaali Haber, 13 Mayıs 2015, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14886, (Erişim tarihi: 19 Ağustos 2019).

Yaz Kur'an Kursları ve Hafızlık Eğitim Merkezi

2000 yılından itibaren Bulgaristan'da Müslümanların çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinde yaz aylarında Başmüftülük tarafından Kur'an Kursları düzenlenmektedir. 2018 yılında ülke genelinde 464 yerleşim yerinde toplam 593 gruptan oluşan yaz Kur'an kurslarına 7 bin 177 öğrenci katılmıştır. Söz konusu faaliyetlerin giderleri Başmüftülük Eğitim fonu tarafından karşılanmıştır. Kurslara harcanan toplam maliyet ise 183 bin 420 levardır (93 bin avro).¹⁴² Ayrıca, Smolyan/Paşmaklı'ya bağlı Madan ilçesinde 1 Temmuz 1999 tarihinden beri faaliyet gösteren "Hafız Murad Hacı" Hafızlık kursu Başmüftülüğün Bulgaristan'daki tek hafızlık eğitim merkezidir. 7 Temmuz 2019'da 20. yıl dönümünü kutlayan kurstan şimdiye kadar 45 öğrenci hafızlığı başarılı bir şekilde tamamlayarak icazet/diploma almıştır.¹⁴³

Devlet Okullarında İslam Dini Dersleri

1999-2000 eğitim öğretim yılında, dönemin Başmüftüsü Mustafa Hacı'nın önerileri üzerine ilk defa devlet okullarında İslam dini dersi seçmeli olarak okutulmaya başlamıştır. İslam Dini dersi halihazırda, okullara velilerce dilekçe verilmesi suretiyle, haftada birer saat olmak üzere ikiden yedinci sınıfa kadar okutulmaktadır.¹⁴⁴ Bu dersleri sadece Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olup ilgili devlet sınavını başarıyla geçen kişiler verebilmektedir. Böylece enstitü mezunlarına da belirli ölçüde istihdam sağlanmaktadır.¹⁴⁵ 2000 yılından bugüne kadar belediye okullarında İslam dini dersini seçen öğrenci sayısı Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11'de gösterildiği gibi, ülke genelinde yaklaşık 180-200 bin Müslüman çocuğundan ortalama sadece 2 bin 896'sının (yüzde 1,6) bu dersi seçmiş olması Bulgaristan'da Müslümanlar arasında İslami eğitimin yaygınlık kazanmadığının bir göstergesidir. Diğer önemli bir göstergesi ise Bulgaristan'da yaklaşık Müslümanların çoğunlukla yaşadığı 1.000 yerleşim yerinde ortalama sadece 29 okulda İslam dini dersinin açılmasıdır.

142 Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, "İslami Eğitime Destek Kampanyası Tanıtım Broşürü", Mayıs 2019.

143 L. Çauşeva, "Madan'daki Hafızlık Kursunun 20. Yıldönümü Resmî Bir Törenle Kutlandı", Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Çev. Meliha Musa, <https://grandmufti.bg/tr/za-nas-5/novini/7993-s-ofitzialno-tarzhestvo-beshe-otbelyazan-20-godishniyat-yubilei-na-kursa-za-hafazi-v-grad-madan-2.html>, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019).

144 Yalimov, *Bulgaristan Türk Topluluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, s. 253-254.

145 "Eğitim Bakanlığı, İslam Din Dersini Verecek Öğretmenler için Kurs Başlattı", Kırcalı Haber, 18 Haziran 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23146, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

TABLO 11. BELEDİYE OKULLARINDA YILLARA GÖRE İSLAM DİNİ DERSİNİ SEÇEN ÖĞRENCİ SAYISI (1999-2018)

Eğitim Öğretim Dönemi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1999-2000	16	295
2000-2001	68	3.215
2001-2002	9	678
2002-2003	23	2.374
2003-2004	31	3.453
2004-2005	21	3.472
2005-2006	27	3.497
2006-2007	33	3.658
2007-2008	53	3.810
2008-2009	34	3.765
2009-2010	36	3.435
2010-2011	24	2.550
2011-2012	26	3.372
2012-2013	31	3.301
2013-2014	27	2.986
2014-2015	24	3.160
2015-2016	28	3.138
2016-2017	22	2.671
2017-2018	22	2.190
ORTALAMA	29	2.896

Kaynak: Verdiği güncel bilgilerden dolayı Başmüftülük Eğitim Dairesine teşekkür ediyoruz.

Dini eğitim istenilen seviyede olmadığı için, Başmüftülük Müslüman çocukları bilinçlendirmeye ve böylece devlet okullarında İslam dini dersini yaygınlaştırmaya yönelik sürekli ulusal kampanyalar başlatmakta¹⁴⁶ ve “İslami Eğitime Destek” haftaları düzenleyerek yardım toplamaktadır.¹⁴⁷ Aslında bu yardımlar Başmüftülüğe bağlı tüm dini okullar için harcanmaktadır. Yıllara göre İslami Eğitime destek kampanyasında toplanan yardımlar Tablo 12’de gösterilmiştir.

146 “Okullarda İslam Din Dersinin Popularize Edilmesine İlişkin Ulusal Kampanya”, Kırcaali Haber, 6 Mayıs 2015, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14852, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2019).

147 “İslami Eğitime Destek Haftasında 100 bin Leva toplandı”, Kırcaali Haber, 18 Şubat 2009, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5150, (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2019).

TABLO 12. BULGARİSTAN'DA BAŞMÜFTÜLÜĞÜN İSLAMİ EĞİTİME DESTEK KAMPANYASINDA YILLARA GÖRE TOPLANAN YARDIMLAR (2006-2018)	
Yıl	Toplanan Yardım
2006	13.000 Leva (6.600 Avro)
2007	40.000 Leva (20.400 Avro)
2008	101.000 Leva (51.530 Avro)
2009	117.000 Leva (59.700 Avro)
2010	97.000 Leva (49.500 Avro)
2011	103.000 Leva (52.500 Avro)
2012	120.000 Leva (61.200 Avro)
2013	88.178 Leva (45.000 Avro)
2014	110.436 Leva (56.300 Avro)
2015	111.991 Leva (57.139 Avro)
2016	121.123 Leva (61.800 Avro)
2017	281.557 Leva (143.650 Avro)
2018	323.415 Leva (165.000 Avro)

Kaynak: Tablo Başmüftülük, "İslami Eğitime Destek Kampanyası Tanıtım Broşürü"nde yer alan verilere dayanarak hazırlanmıştır.

Tablo 12'den anlaşılacağı üzere, on üç yıldır Başmüftülük tarafından düzenlenen İslami eğitime destek kampanyasında toplanan yardımlarda önemli bir yükseliş göze çarpmaktadır. Artan destek Bulgaristan'ın AB üyesi olduğu 2007 yılından beri istikrarlı bir şekilde devam etmektedir. Buna göre söz konusu yükselişe sebep olan etkenler arasında 2007'den beri Müslüman gurbetçi sayısının artmasına paralel olarak Avrupa ülkelerinden Bulgaristan'a gönderilen paranın artması da etkili olmuştur.

Bulgaristanda Osmanlı Döneminden Kalma Camilerin Restore Edilmesi

Halihazırda Bulgaristan'da 1.300'e yakın cami bulunmakta ve onlarla ilgili sorunlar çok boyutlu bir görüntü arz etmektedir. Bazı tarihi camilerin restorasyonu Türkiye tarafından tamamlanarak ibadete açılmıştır; bazılarının restorasyonu tamamlanıp müzeye dönüştürülmüştür; bazıları ise bakımsızlıktan dolayı yıkılmak üzeredir.¹⁴⁸

148 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

Genel olarak Türkiye'nin Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerini yaşatmaya yönelik faaliyetleri Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Sırbistan gibi diğer Balkan ülkelere kıyasla yetersiz kalmaktadır. Bunun başlıca nedeni ise Balkan ülkelerinde Osmanlı tarihi yapıtlarının restorasyonunu üstleyen TİKA'nın Bulgaristan'da bir koordinasyon ofisinin bulunmamasıdır. Tüm Balkan ülkelerinden şimdiye kadar bir TİKA ofisinin açılmadığı sadece iki ülke vardır: Bulgaristan ve Yunanistan. Bu durumda Bulgaristan'da tarihi camilerin restorasyonu bazen Türkiye'deki kimi belediyelerce üstlenilmiştir. Örneğin, Eylül 2008'de ibadete açılan Filibe'deki tarihi Muradiye Camii'nin restorasyonu İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından tamamlanmıştır.¹⁴⁹ 2009 yılında ise Türkiye ve Bulgaristan Kültür Bakanlıkları arasında imzalanan protokol gereğince camilerin restorasyon işleri TİKA'ya verilmiştir ve TİKA restorasyon projelerini Bulgaristan'da faaliyet yürüten şirketlere ihaleye sunmaya başlamıştır. Böylece başkent Sofya'daki ibadete açık tek cami olan Kadı Seyfullah Camii (Banya Başı Camii), Aydos'taki Sultan Beyazıt Camii, Rusçuk'taki Mirza Seyit Paşa Camii, Hasköy'deki Eski Camii ve en son Bulgaristan'da en büyük cami olan Şumnu'daki Şerif Halil Paşa Camii (Tombul Camii) restore edilerek ibadete açılmıştır.¹⁵⁰

Restorasyonu tamamlanıp müzeye dönüştürülen tarihi camiler, sorunun bir diğer önemli boyutunu teşkil etmektedir. Osmanlı'dan kalan yapıtların varisi olarak çeşitli tarihi camilerin iadesi için dava açan Başmüftülüğün talepleri şimdiye kadar ya İl Şehir Mahkemelerince reddedilmiş ya da ikinci bir taraf davaya müdahil olunca davalar askıya alınmıştır.¹⁵¹ Böyle durumlarda mülkiyeti devletin elinde olan tarihi camiler devlet tarafından restore edilip müzeye dönüştürülmektedir. Örneğin, 2013 yılında Stara Zagora/Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii'nin Başmüftülüğe iadesi reddedilince, yapı restore edilip Dinler Müzesi'ne dönüştürülmüş¹⁵² ve bu süreç uzun zaman GERB hükümetinde Kül-

149 "Filibe'deki Muradiye Camii İbadete Açılıyor", Kırcaali Haber, 2 Eylül 2008, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4993, (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2019).

150 "Sofya'daki Banya Başı Camii Onarılıyor", Kırcaali Haber, 12 Temmuz 2012, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=9030, (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2019); "Osmanlı Mirası İki Cami, Restorasyon Bekliyor", Kırcaali Haber, 17 Ocak 2014, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=12289, (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2019); "Görev Süresi Tamamlanan Türkiye Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşaviri Ulvi Ata ile Söyleşi", Kırcaali Haber, 19 Eylül 2018, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=21684, (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2019); "Diyabet İşleri Başkanı Erbaş, Hasköy Eski Camii'nin Açılışını Yaptı", Kırcaali Haber, 15 Haziran 2019, https://m.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23132, (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2019); "Şumnu'daki Tombul Camii, Restorasyondan Sonra Eski İhtişamını Geri Kazandı", Kırcaali Haber, 22 Ağustos 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23522, (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2019).

151 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

152 "Hamza Bey Camii Müslümanlara İade Edilmedi", Kırcaali Haber, 19 Aralık 2013, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=12145, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019).

tür Bakanlığı yapmış olan Türk asıllı Vezhdi Rashidov tarafından yönetilmiştir. Aynı şekilde 2016 yılında Karlovo/Karlıova'daki Kurşunlu Camii ile ilgili dava askıya alınınca, Karlovo belediyesi caminin yasal statüsünün müzeye dönüştürülmesi amacıyla cami etrafında arkeolojik kazılar yürütmeye başlamıştır.¹⁵³ En güncel örneğe bir göz atılacak olursa, demokrasiye geçişten beri otuz yıldır restore edilmeyip yıkılmak üzere olan Razgrad'daki tarihi Pargalı İbrahim Paşa Camii'nin Ocak 2019'da Razgrad Valiliği'nin kararı gereğince restorasyonu tamamlanıp müzeye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴ Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii örneğinde olduğu gibi, burada da restorasyon ve müzeye dönüştürme süreci Bulgaristan'ın tek Türk valisi olan Razgrad Valisi Günay Hüsmen (GERB) tarafından yönetilmiştir.

Ne var ki, halihazırda Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkileri iyi olmasına rağmen tarihi camilerin ibadete açılmak yerine müzeye dönüştürülmesine karşı bir ilerleme sağlanamamıştır. Öyle ki Razgrad'daki tarihi caminin müzeye dönüştürülme kararından sonra, TİKA iyi komşuluk ilişkileri adına Razgrad'daki Aziz Çar Boris Mihail Kilisesi'nin inşaat çalışmalarını üstlenmiş, ancak Türkiye'nin bu iyi niyet gösterileri Bulgaristan nezdinde hak ettiği karşılığı görmemiştir.¹⁵⁵ Diğer yandan, Bulgaristan'da bakımsızlıktan dolayı yıkılmak üzere olan tarihi camilerin sayısı çoğalmaktadır. Köstendil ilinde bulunan tarihi Fatih Sultan Mehmet Camii ve Filibe'de bulunan Taşköprü Camii bunun en güncel örnekleridir.¹⁵⁶ Sonuç olarak, Türkiye pek çok diğer Balkan ülkesine kıyasla Bulgaristan'da cami fonlama ve restorasyon faaliyetlerinde büyük oranda engellenmektedir.¹⁵⁷ Bunun başlıca nedeni ise kurumsal engellerdir. Tüm Balkan ülkelerinden sadece Bulgaristan'da (ve Yunanistan'da) TİKA koordinasyon ofisinin açılmaması bu engellerin en önemli göstergelerinden biridir.

153 "Karlovo'daki Kurşunlu Camii'nin Başmüftülüğe İadesine İlişkin Dava Ertelendi", Kırcaali Haber, 6 Şubat 2015, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14355, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019); "Karlovo Kurşun Camii'nin İçler Acısı Durumu", Kırcaali Haber, 14 Nisan 2016, https://www.kircaalihaber.com/index.php?pid=3&id_news=16991, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019).

154 "Razgrad Pargalı İbrahim Paşa Camii'nin Restorasyonu için Sözleşme İmzalandı", Kırcaali Haber, 29 Ocak 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22360, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019).

155 "TİKA Desteği ile Razgrad'da Aziz Çar Boris Mihail Kilisesi'nin İnşaatı Yeniden Başladı", Kırcaali Haber, 15 Ağustos 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23483, (Erişim tarihi: 26 Ağustos 2019).

156 "Bulgaristan'daki Osmanlı Mirasından 'İmdat' Çağrısı", Kırcaali Haber, 2 Şubat 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22393, (Erişim tarihi: 26 Ağustos 2019); "Bulgaristan'daki 479 Yıllık Fatih Sultan Mehmet Camii Yıkılmak Üzere", Kırcaali Haber, 15 Mayıs 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22942, (Erişim tarihi: 26 Ağustos 2019).

157 John M. Beck, "Turkey's Global Soft-Power Push is Built on Mosques", *The Atlantic*, 1 Haziran 2019.

Din Alanında Talepler ve Atılması Gereken Adımlar

Sonuç olarak, Bulgaristan Müslümanlarının ve onları temsil eden Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğünün başlıca talepleri şöyle sıralanabilir:

Vakıf Mallarının İadesi

Osmanlı'dan kalma çeşitli vakıf mülklerinin varisi olarak Başmüftülük, yasa gereğince bu mirasın iadesi için birçok dava açmasına rağmen bugüne kadar sonuç alınamamış durumdadır.¹⁵⁸ Yukarıda da bahsedildiği üzere başlıca neden, komünizm döneminin atanan son Başmüftü Nedim Gencev'in ülke genelinde kurduğu paralel müftülük sistemiyle bu davalara müdahil olmasıdır.¹⁵⁹ Ne var ki, Bulgaristan devletinin Müslümanlar nezdinde vakıflar gibi son derece önemli bir sorunu çözme hususundaki isteksizliği bu sorunu daha da derinleştirmiştir. Ne Aralık 2002 ne de Aralık 2018 Dini Cemaatler Yasası paralel müftülük sistemine son vermek için adım atmıştır. Son 2018 Yasası Başmüftülük için genel anlamda olumlu sonuçlar üretmekle beraber vakıflar konusuna hiç değinmemiştir. Yüksek İslam Şurası Başkanı Vedat Ahmed'e göre;

Bulgaristan'da Müslümanlara elbette devlet desteği önemli, Türkiye'den gelecek destek de önemli. Ama Bulgaristan'daki Müslümanların geleneksel olarak var olan vakıf malları hala iade edilmedi. Oysa bu vakıf malları bu kurumun özerk bir şekilde çalışmasını sağlayacak kaynaklardır. Hala davalar askıda devam ediyor. Biz aslında, devletten yardım yerine, bizim var olan bütün vakıf mallarımızın iade edilmesini istiyoruz. Vakıf mallarımız iade edilsin. Devlet bunu, aşağı yukarı yüz yıllık bir politika bu, vakıfların iade edilmesini istemiyor.¹⁶⁰

Vakıflar gibi son derece önemli bir hususta Başmüftülük Türkiye'nin desteğini beklemektedir. Nitekim, 2010 yılında Sofya Mahkemesinin Başmüftülük seçimlerini tescil etmemesi üzerine yaşanan krizde Türkiye'nin verdiği destek¹⁶¹ vakıflar konusunda da izlenebilir.

Tarihi Camilerin Müzeye Dönüştürülmesi ve Yıkılmasının Durdurulması

Vakıfların iadesiyle ilintili olarak, vakıf mülklerinin bir kısmını teşekkül eden tarihi camiler, yargı yoluyla Başmüftülüğe iade edilmedikçe ya devlet tarafından restore edilip müzeye dönüştürülmekte ya da bakımsızlıktan dolayı yıkılmak üze-

158 "Bulgaristan'daki Vakıf Eserleri İade Edilecek mi?", Kırcalı Haber, 7 Nisan 2016, https://m.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=16936, (Erişim tarihi: 26 Ağustos 2019).

159 "Gencev: 'Devlet İstihbarat Ajansı Olarak Geçirdiğim Yıllar En İyi Yıllarımdı'", Kırcalı Haber, 9 Ekim 2010, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=6191, (Erişim tarihi: 26 Ağustos 2019).

160 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

161 Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, (Dora Yayınevi, Bursa: 2016), s. 197.

redir. Türkiye, vakıflar konusunda gereken yardımlarda bulunduğu sürece bu sorunu da çözüme kavuşturma imkanı doğabilir.

Bulgaristan Devletinin Cami ve Dini Kurumlara Saldırıları Kınamakla Yetinmeyip Onlara Karşı Önlem Alması

Bulgaristan'da son sekiz yıldır ırkçı partilerin parlamentoda ve bazen de hükümette yer almalarıyla birlikte camilere/dini kurumlara saldırılar ve şiddet eylemleri yaygınlaşmaktadır. 20 Mayıs 2011 tarihinde ırkçı Ataka partisinin sempatanları Sofya'daki Banya Başı Camii'nde Cuma namazını kılanlara saldırmıştır.¹⁶² Ne var ki, sadece iki kişiye para cezası verilip ciddi hiçbir yaptırım uygulanmamıştır. Üstelik Ataka partisi halihazırda GERB hükümetinin koalisyon ortakları arasında yer almaktadır. Aynı şekilde, 14 Şubat 2014 tarihinde Filibe'deki Muradiye Camii'ne saldırılarak tüm camları kırılmıştır.¹⁶³ Bu olaydan dört gün sonra sadece Sofya'daki Yüksek İslam Enstitüsü'nün bahçe duvarlarına gamalı haçlar çizilip Müslümanlara yönelik hakaret içeren yazılar yazılmıştır.¹⁶⁴ En güncel örneklere bakacak olursak, 1 Temmuz 2019'da Karlovo'daki Kurşunlu Cami'ye saldırılmış ve üç gün sonra Başmüftülüğün Sofya'daki merkez binasının camları kırılmıştır.¹⁶⁵ Böylesi olayların AB üyesi olan bir ülkede yaşanması, tekrarlanması, yeterli ciddiyette önlem alınmaması ve failere gereken cezaların verilmemesi oldukça endişe vericidir.

Devlet Okullarında İslam Dini Dersinin Engellenmemesi

2000 yılından beri Eğitim Bakanlığının kararı gereğince, İslam Dini dersinin okullara ancak velilerce dilekçe verilmesi suretiyle ve haftada birer saat olmak üzere ikiden yedinci sınıfa kadar okutulmasına izin verilmiştir. Ne var ki, bu karar sadece mevzuat düzeyinde kalmıştır; çünkü bazı Müslüman yerleşim yerlerindeki belediye okullarında dilekçe verilmesine rağmen bu dersin okutulması, ya okul müdürlüğü ya da il eğitim müdürlüğü tarafından bir şekilde engellenmektedir.¹⁶⁶

162 "Sofya'da Kanlı Cuma Namazı. İrkçılar Müslümanlara Saldırdı", Kırcaali Haber, 20 Mayıs 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&tid_news=7035, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

163 "Bulgaristan'da Camiye Çirkin Saldırı", Kırcaali Haber, 14 Şubat 2014, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&tid_news=12446, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

164 "Başmüftülük, Yüksek İslam Enstitüsüne Yapılan Saldırığı Kınadı", Kırcaali Haber, 18 Şubat 2014, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&tid_news=12470, (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2019).

165 "Karlovo'daki Kurşun Cami'ye Yine Çirkin Saldırı", Kırcaali Haber, 2 Temmuz 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&tid_news=23232, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019); "Başkent'teki Başmüftülük Binası İslamofobik Saldırıya Hedef Oldu" Kırcaali Haber, 4 Temmuz 2019, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&tid_news=23252, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2019).

166 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

İmam Yetersizliği

2018 yılına kadar Başmüftülüğün finansman sorunlarından dolayı Bulgaristan çapında 200'e yakın cami ve çok sayıda mescit imam olmadığı için faaliyet göstermiyordu. Bu açığı geçici olarak kapatmak için her ne kadar 2 imam yetiştirme kursu açılmışsa da, maaş yetersizliğinden dolayı birçok din görevlisi görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. 2018'de Dini Cemaatler Yasası'na getirilen değişikliklerle beraber, Türkiye'den gelen desteğin de devam etmesi durumunda, Başmüftülüğün yeniden personel toplama, en azından var olanları tutma ve biraz daha ileriye götürme imkanı olacaktır. Çünkü artık maaşlarda artış yapma şansı bulacaktır.¹⁶⁷ Bunun dışında YTB'nin Türkiye Bursları programı kapsamında daha fazla öğrenci İlahiyat fakültelerinde okumak üzere Türkiye'ye getirilebilir.

Dini Okulların Altyapı Yetersizliği

Başmüftülüğe bağlı dini okullarda karşılaşılan çeşitli altyapı sorunları eğitimin kalitesini düşürmekle beraber öğrenci sayısını da azaltmaktadır. Örneğin Mes-tanlı İmam Hatip Lisesi'nin başlıca talebi, okulda fen laboratuvarı kurulmasıdır. Kimya ve biyoloji gibi zorunlu derslerin laboratuvarsız işlenmesi eğitim kalitesini olumsuz etkilemektedir.¹⁶⁸ Dini okullarla ilintili olarak, 2018 Dini Cemaatler Yasası gereğince devletten dini okullar için tahsis edilen bütçenin Başmüftülüğe hala ulaşmaması, sorunun başka bir boyutunu teşkil etmektedir.¹⁶⁹ Başka fiili engellemelerle karşılaşılmazsa, devletten gelmesi beklenen yardım, altyapı sorunlarını belirli ölçüde çözüme kavuşturacaktır.

Türkiye'nin Bulgaristan'da imam hatip liselerine daha fazla yardımda bulunması gerekmektedir; zira bu okulların Bulgaristan'da Türk milli kimliğinin korunması ve yaşatılması hususunda çok önemli bir rolü vardır. Bulgaristan'da Türkçenin lise düzeyinde okutulduğu tek okul imam hatip liseleri olduğu için, Türkçeyi en iyi konuşan ve yazan bu okulların mezunlarıdır.¹⁷⁰

Yüksek İslam Enstitüsü Diplomasının

Türkiye'deki Üniversitelerce Denkliğinin Tanınması

Enstitünün denkliği 2017 yılında YÖK tarafından kabul edilmesine rağmen, şimdiye kadar sadece Trakya Üniversitesi enstitünün verdiği diplomaların

167 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

168 Ahmed Bozov ile mülakat.

169 Ahmed Bozov ile mülakat.

170 Ahmed, "Bulgaristan'da İmam Hatip Liseleri ve Tesirleri", s. 251.

denkliğini tanımıştır. Denkliği kabul eden üniversitelerin sayısı çoğaldığı süreçte enstitü mezunlarının da Türkiyede yüksek lisans ve doktora eğitimi görme imkanları çeşitlenecektir.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN EKONOMİK DURUMU

Bu bölümde, Bulgaristan Türklerinin ekonomik durumu ele alınacaktır. Bulgaristan ekonomisinin kişi başına GSYH, enflasyon, işsizlik oranı, dış ticaret ve yatırım ortamı gibi ana makro göstergelerini inceledikten sonra özelde nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu beş bölge ele alınacaktır. Hem Türkiye hem de Bulgaristan'daki istatistik kurumlarının sağladığı verilere ve saha araştırmasının sonuçlarına göre yüksek işsizlik oranları nitelikli çalışan bulmada yaşanan zorluklar ve düşük refah düzeyi öne çıkarılan başlıca başlıklar olmuştur. Ayrıca, bu bölüm HÖH'ün Bulgaristan'ın etnik Türk nüfusunun ekonomik gelişimindeki rolü hakkındaki tartışmayı da içermektedir. Bu bölümün son noktası olarak, uygun politika oluşturmaya yönelik birtakım önlemler tartışılacaktır. Komünist rejimin 1990 yılında yıkılmasından sonra, Bulgaristan ekonomisi serbest piyasa şartlarında faaliyet gösteren orta derecede gelişmiş ekonomisi dışa açık bir ülke haline gelmiştir. Dünya Bankası, Bulgaristan ekonomisini üst orta gelir grubu ekonomilerden biri olarak nitelendirmektedir. Bulgaristan 1 Ocak 2007'de AB'ye tam üye olduktan sonra AB üyeliğinin koşulları nedeniyle ekonomik yapısında önemli reformlar yapmıştır. AB'ye katılım sürecinde Bulgar halkının geliri AB ortalamasında yüzde 41'den yüzde 49'a yükselmiş, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan nüfusun oranı yüzde 30'a gerilemiştir.¹⁷¹ Son dönemdeki olumlu gelişmelere rağmen Bul-

171 Ulusal İstatistik Enstitüsü, <https://www.nsi.bg/en>, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019).

garistan AB'deki en yoksul ülke olmaya devam etmektedir. Ülkedeki soydaşların sürdürülebilir bir ekonomik duruma kavuşması, Müslüman nüfusun kültürel mirasını korumaya odaklanmasına imkan sağlayacaktır. Finansal açıdan bakıldığında, Bulgaristan, AB'deki en düşük kurumlar vergisine, en ucuz iş gücüne sahip ülkelerden biridir ve bu durum yeni yatırım fırsatları arayan Türkiye'deki şirketler için fırsat teşkil etmektedir.

Aşağıda, Bulgaristan ekonomisi bazı dış değerlendirmelere göre tanımlanmaktadır. Bulgaristan, 2017-2018 arasında Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi açısından incelenen 140 ülke içinde 51'inci konumdadır.¹⁷² Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı Raporu'nda ise Bulgaristan, 190 ülke arasında 59'uncu sıradadır.¹⁷³ planlı bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde 1989'dan beri uygulanan yapısal reformlar yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, Tablo 13'te gösterildiği gibi, 2014'ten beri Bulgaristan ekonomisi sürdürülebilir bir büyüme içinde olduğundan, işsizlik oranı yüzde 10,7'den yüzde 6,1'e düşmüş ve doğrudan yabancı yatırımı 2014'e kıyasla beş kat artmıştır. AB değerlendirme sürecinin bir parçası olarak takip edilen yasal re-

TABLO 13. BULGARİSTAN EKONOMİK GÖSTERGELERİ (2014 -2018)

Yıl	2014	2015	2016	2017	2018
GSYH (Milyon BGN)	83.756	88.575	94.130	101.043	107.925
Reel GSYH Artış Oranı (Yüzde)	1,8	3,5	3,9	3,8	3,1
Kişi Başına GSYH (BGN)	11.594	12.340	13.206	14.280	15.363
Tüketici Fiyat Endeksindeki Yıllık Artış (Yüzde)	-0,9	-0,4	0,1	2,8	2,7
Ortalama aylık ücretler ve maaşlar (BGN)	822	878	948	1.037	1.135
İşsizlik oranı (Yüzde)	10,7	10,0	8,0	7,1	6,1
Doğrudan yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Avro)	347,4	2.399,1	1.003,3	2.314,1	1.744,4
Dış Ticaret (Milyon Avro)					
İhracat	22.104,9	22.982,3	24.126,0	27.915,8	28.247,3
İthalat	26.125,7	26.356,6	26.181,3	30.285,6	32.168,6

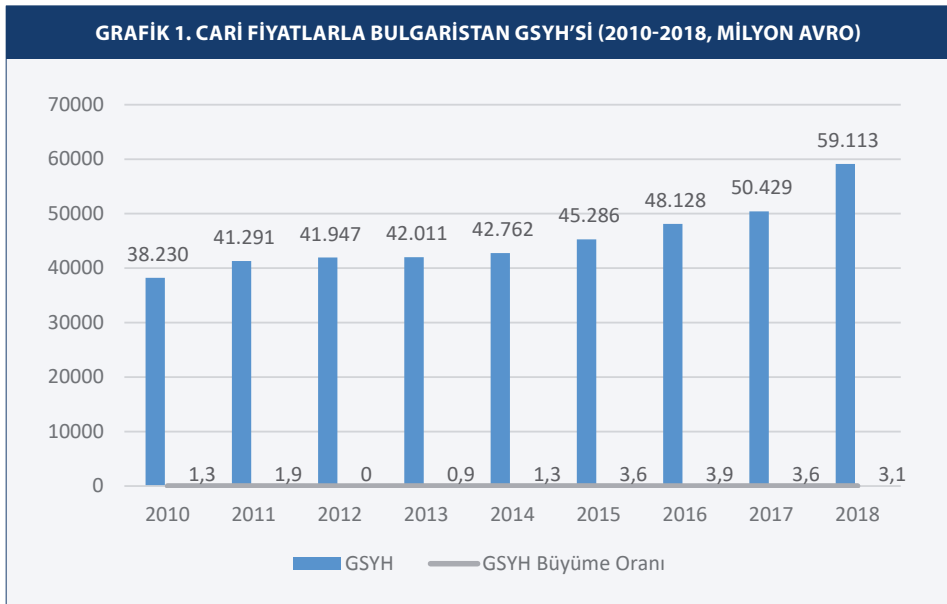
Kaynak: Bulgaristan Merkez Bankası, Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019).

172 "Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi 2018", Dünya Ekonomik Forumu, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/competitiveness-rankings/#series=GCI4>, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019).

173 "Ease of doing business ranking", World Bank, https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019).

formlar nedeniyle Bulgaristan, yabancı yatırımcılar ve uluslararası ticaret için daha güvenli hale gelmektedir. Tablo 13'te görüldüğü üzere, enflasyon oranı -0,9'dan 2,7'ye yükselmiş, bu da Bulgaristan ekonomisinin deflasyondan enflasyona döndüğü anlamına gelmektedir. İşsizlik oranı ile enflasyon arasındaki korelasyon nedeniyle, Bulgaristan ekonomisinin durgunluktan kurtulması işsizliğin yüzde 4,6 oranında azalmasına neden olmaktadır.

Tablo 13, ülkenin ekonomik durumunu anlamak için gereken temel makro göstergeleri sunmaktadır. Tablonun detayları aşağıdaki grafikte görülebilir. Grafik 1, 2010-2018 arasında Bulgaristan'ın GSYH ve Cari Fiyatlar gibi ekonomik büyüme açısından önemli göstergelere işaret etmektedir.

Kaynak: Bulgaristan Merkez Bankası, Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019).

Grafik 1'de gösterildiği gibi, GSYH'nin yüzde 4,2 oranında daralma yaşadığı 2009 krizinden sonra ekonomi sekiz yıl boyunca ortalama yüzde 1,8 oranında büyümüştür. 2012-2014 arasında büyüme hızında bir düşüş olmasına rağmen 2015-2018 döneminde büyüme oranı bir sıçrama ile yılda ortalama yüzde 3,1 seviyesine ulaşmıştır. Nitekim 2018 yılında GSYH büyüme artış oranı yüzde 3,1 olarak, GSYH ise 59 bin 113 milyar avro olarak gerçekleşmiştir.

Bulgaristan'ın Türkiye ile Ekonomik ve Ticaret İlişkileri

Ortak tarihsel geçmişleri ve paylaştıkları sınırla Türkiye ve Bulgaristan önemli ticaret ortaklarıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ticareti büyük oranda Bulga-

ristan üzerinden taşınmaktadır. Bulgaristan'ın İstanbul gibi üretim merkezlerine coğrafi yakınlığı bir avantaj olarak görülebilir. Avrupa Birliği'nin 2007'deki değerlendirmesinden sonra Bulgaristan'da kurumlar ve gelir vergisi oranları yüzde 10 olarak belirlenmiştir. Bu da önemli yatırım fırsatları ve AB pazarına girmenin yollarını arayan Türk yatırımcılara Bulgaristan'ı daha cazip hale getirmektedir. 2017 yılında Bulgaristan Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olan Türk sermayeli Bulgar şirketlerinin sayısı 3 bin 295, kayıtlı Türk şirketlerinin sayısı 899'dur.¹⁷⁴

TABLO 14. TÜRKİYE'NİN BULGARİSTAN'A İHRACATI (BİN DOLAR) VE TOPLAM İHRACATTAKİ PAYI (2009-2018, YÜZDE)										
Yıl	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam	102.142.613	113.883.219	134.906.869	152.461.737	151.802.637	157.610.158	143.838.871	142.529.584	156.992.940	167.920.613
Bulgaristan	1.385.544	1.497.384	1.622.777	1.684.989	1.971.247	2.040.157	1.675.928	2.383.500	2.803.182	2.669.699
Bulgaristan'ın Toplam İçindeki Payı (%)	1,4	1,3	1,2	1,1	1,3	1,3	1,2	1,7	1,8	1,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

TABLO 15. BULGARİSTAN'IN TÜRKİYE'YE YILLIK İHRACATI (2014-2018, MİLYON AVRO)					
Ülke	2014	2015	2016	2017	2018
Türkiye	2.076,6	2.006,2	1.889,2	2.481,4	2.162,2

Kaynak: Bulgaristan Merkez Bankası, Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

TABLO 16. BULGARİSTAN'IN TÜRKİYE'DEN YILLIK İTHALATI (2014-2018, MİLYON AVRO)					
Ülke	2014	2015	2016	2017	2018
Türkiye	1.393,3	1.436,6	1.602,8	1.880,0	2.020,6

Kaynak: Bulgaristan Merkez Bankası, Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

Tablo 14, 15 ve 16 birbiriyle bağlantılıdır ve bu tablolarda da ithalat ve ihracat gibi dış ticaretin değişimi gösterilmektedir. Tablo 14 Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatını gösterirken, Ulusal İstatistik Kurumu tarafından sağlanan diğer tablolar Bulgaristan ekonomisine ilişkin verileri içermektedir.

Türkiye İstatistik Kurumuna göre son dokuz yılda Bulgaristan en çok ihracat yapılan yirmi ülke listesinde yer almaktadır. Tablo 14, Türkiye'nin Bulgaristan'a yaptığı ihracatın bin dolar olarak değerini ve toplam ihracattaki payını göster-

¹⁷⁴ Türk Bulgar Ticaret ve Sanayi Odası, http://www.tbcci.bg/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=59&lang=tr, (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019).

mektedir. İhracatın değeri 2009-2018 arasındaki dönemde ikiye katlanırken, toplam ihracatın payının yüzde 0,2 değerinde arttığı görülmektedir.

Bulgaristan Merkez Bankası verilerine göre, Tablo 15 ve 16'da gösterildiği gibi, Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan ihracat 2016 yılında 1.889,2 milyon avro değerinde asgari seviyesine ulaşmış, 2014-2018 arasındaki büyüme ise 85,5 milyon avroyu bulmuştur.

Türkiye-Bulgaristan ekonomik ilişkileri söz konusu olduğunda, soydaşlar ikili ilişkilerden yararlanabilecek başlıca gruptur. 90'ların başlarında, Bulgaristan ekonomisi geçiş döneminde iken etnik Bulgarlara kıyasla Türkler komünist rejim tarafından el konulan toprakların iadesinden eşit derecede faydalanamamışlardır.¹⁷⁵ 90'ların başında karma bölgelerde Müslümanlara istihdam sağlayan işletmelerin çoğu yavaş yavaş iflas etmiştir. Bu durum, komünizm sonrası Bulgaristan hükümetlerinin üstlendiği neoliberal "şok terapisi" politikalarının bir sonucu olarak devlet sübvansiyonlarının eksikliği ile de bağlantılıdır.¹⁷⁶ Derin durgunluğa giren tütün endüstrisi, Bulgaristan'ın soydaşları derinden etkileyen başarısız ekonomi politikalarına bir örnektir

Tütün yetiştiriciliği, Bulgaristan'daki pek çok Türk için tek gelir kaynağıydı ve tütün ticareti konusunda tekel olan devlet işletmesi Bulgartabak'ın çöküşüyle birlikte Türklerin ekonomik durumu olumsuz etkilenmiştir. Bugünlerde birçok Türk, Bulgartabak'ın iflası için HÖH liderlerini, özellikle oligark olarak nitelendirilebilecek olan Delyan Peevski'yi suçlamakta ve HÖH'ün işletmeyi yeniden canlandırmak için çaba göstermediğini iddia etmektedir.¹⁷⁷ Bu yorumlara göre HÖH temelde birtakım kültürel talepler formüle etmiştir ama soydaşların ekonomik refahıyla ilgili konularda silik kalmıştır. Yine de HÖH'ün soydaşların ekonomik refahı konusunda birtakım katkılarından bahsedilebilir. Öncelikle, aşağıda açıklanacak Şişecam, Alcomet, TEKLAS gibi yatırımlarda HÖH'ün doğrudan soydaşların ekonomik durumuna etkisi olmuştur. Bu yatırımlar Türkiye ile HÖH arası ilişkilerin nispeten iyi olduğu zamanlarda gerçekleşmiştir. 2019 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimleri de HÖH'ün ekonomik katkısının düşük kaldığı algısını değiştirme imkanını taşımaktaydı. HÖH programının bir sonraki siyasi döngü için ana odağı ekonomik ve mali reformların yanı sıra, tarımsal üretim işletmelerine yatırımları desteklemek için 500 milyon leva tutarında bir fonun kurulması yoluyla yoksullukla mücadeleyle odaklanmaktadır.¹⁷⁸ Bu program seçimden önce yapılan bir siyasi

175 Venelin Ganey, "The Politics of Ethnic Reconciliation in Bulgaria", *National Reconciliation in Eastern Europe*, ed. Henry F. Carey, (Columbia University Press, New York: 2003), s. 331-32.

176 Ildir Lika, "Nationhood Cleavages and Ethnic Conflict", s. 163-164.

177 Anonim mülakat.

178 "ПРЕДИЗБОРНА ПРОГРАМА", DSP, 22 Şubat 2017, <https://www.dps.bg/izbori/izbori-2017/predizbor-na-programa.html>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

jest olarak görünse de, uygulamaya konulursa nüfusun çoğunluğunu soydaşların oluşturduğu ilçelerdeki ekonomik duruma fayda sağlayabilir.

2011 Bulgaristan nüfus ve konut sayımlarına göre Kırcaali, Razgrad, Silistre, Eski Cuma ve Şumnu yerleşkelerinde Türklerin nüfusu yüzde 66,2 ile yüzde 30,3 arasındadır.¹⁷⁹ Tablo 17, 2005-2017 arasında bu beş ilçedeki doğrudan yabancı yatırımların miktarını göstermektedir. Görüldüğü üzere, Türklerin yoğun olduğu en cazip bölgeler doğrudan yabancı yatırımların sayısında önemli bir artış olan Razgrad, Kırcaali ve Eski Cuma'dır. Kırcaali ve Eski Cuma bölgelerinde, büyüme 3 kattan fazla gerçekleşmiştir. Bu bölgelerdeki ortalama refahı anlamak için kişi başı GSYH'leri karşılaştırmak faydalı olacaktır. 2000 yılından bu yana, ülkenin kişi başına düşen GSYH'si ile Türklerin çoğunluğu oluşturduğu yerleşkeler arasındaki fark aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Bunun nedeni Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki nispeten yüksek işsizlik oranıdır.

HÖH ilk on yılda (1990-2000), çoğunlukla Türk ailelerin çocuklarına Türkçe isim verebilmesi, Türkçenin okul müfredatının bir parçası olması ve Türkçe TV yayıncılığını içeren ülkedeki Türk nüfusun acil kültürel taleplerine odaklanmıştır. Ekonomik politikalara bakıldığında ise HÖH Filip Dimitrov'un azınlık UDF hükümetini desteklediği dönem (Ekim 1991-Kasım 1992) Türk nüfusu açısından ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Örneğin, Dimitrov'un ekonomi politikaları nedeniyle, Türk nüfusu etkileyen sübvansiyonlarda kesintilere gidilmiştir.¹⁸⁰ Daha önce de belirtildiği gibi en belirgin örnek, Bulgartabak'ın iflasi olmuştur. Ekonomik gelişmede yaşanan sıkıntılar ve artan işsizlik oranları 120 bin Türk soydaşı etkileyen bir göç dalgasına neden olmuştur.¹⁸¹ Bu göç dalgası, Ahmed Doğan'ı UDF'ye olan siyasi desteğini geri çekmeye zorlamıştır.

Bir diğer önemli husus, Dimitrov'u düşürdükten sonra, Ahmet Doğan'ın eski Komünist Partisi (BSP) ile ittifak yapıp partili olmayan Liuben Berov hükümetini (1992-1994) desteklemesidir. Ne var ki Berov hükümeti, Bulgaristan ekonomisinin neredeyse her sektörü üzerindeki etkisini artıran mafyavari oluşumların yükselişi ile bağlantılı olmuştur.¹⁸² Bu şirket görünümlü mafyavari oluşumların, dönemin Bulgaristan hükümetiyle bağlantılı farklı siyasilerin ve hatta HÖH li-

179 Ulusal İstatistik Enstitüsü, "Population Census", http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

180 Ganev, "The Politics of Ethnic Reconciliation in Bulgaria" s. 331-32.

181 Romyana Kolarova, "Tacit Agreements in the Bulgarian Transition to Democracy: Minority Rights and Constitutionalism", *The University of Chicago Law School Roundtable*, Cilt: 1, Sayı:1, (1993), s. 48; Ganev, "The Politics of Ethnic Reconciliation in Bulgaria" s. 330-32.

182 Vesselin Dimitrov, *Bulgaria: The Uneven Transition*, (Routledge, Londra: 2001), s. 77.

derliğinden birtakım etkili isimlerin Rusya'da kimi oligarklarla yakın ilişkiler kurdukları da iddia edilmiştir.¹⁸³

Bulgaristan ekonomisinin toparlanması 1997'den sonra Kostov idaresinin mali reformları ve ülkenin AB üyelik sürecinin başlamasıyla mümkün olmuştur.¹⁸⁴ HÖH 1997 sonrası dönemde ülkenin Türk nüfusunun ekonomik durumunu iyileştirmek için kimi girişimlerde bulunmuş olsa da¹⁸⁵ beklenen iyileşme mümkün olmamıştır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

HÖH'ün üç farklı hükümette koalisyon ortağı olduğu sekiz yıl boyunca (2001-2009) Türklerin yaşadığı ilçelere yatırım artmıştır. Ancak bu yatırımın mühim bir kısmının HÖH liderliğine yakın firmalara verildiği iddia edilmiştir. HÖH'ün, ülkenin Türk nüfusunun yoğun yaşadığı bölgelerdeki ekonomik durumu iyileştirmek için, gerek kültürel gerekse de coğrafi yakınlığı kullanarak Türkiye'den yatırım çekebilecek konumda olmasına rağmen, zaman zaman oldukça üst perdeden Türkiye hükümetlerini eleştiren çıkışlarda bulunması sebebiyle bu amaca hizmet edememiştir. Günümüzde, HÖH'ün sadece Türkiye'nin seçilmiş hükümetine değil Türkiye'den gelen yatırımcılara karşı da şüpheli bir tavır sergilediği de bu konuda vurgulanan bir diğer önemli konudur.¹⁸⁶

Türkiye'den gelen doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile ilgili olarak Türklerin çoğunluğunun olduğu bölgelerde veri bulunmadığından Tablo 18 toplam DYY'yi göstermektedir. Tablodan görüleceği üzere, son dört yılda Bulgaristan'da Türk yatırımlarının sürdürülebilir büyümesi 227,1 milyon avro artmıştır. Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, özellikle Kasım 2018'de ikili işbirliği anlaşmasının imzalanmasından sonra güçlü olarak nitelendirilebilir.¹⁸⁷ Ayrıca, HÖH'ün ekonomiye olan ilgisinin artması ve tarım sektörünün kalkınmasına ilişkin önerisi, nüfus göçü ile bağlantılıdır. Saha araştırmasında keşfedildiği üzere, iş piyasası geliştiği halde, genç insanlar düşük ücretler nedeniyle Avrupa'ya göç etmektedir.¹⁸⁸ Bulgaristan'dan dışarıya gerçekleşen göç kademeli olarak artmıştır.

183 Anonim mülakat.

184 Steven M. Fish and Robin S. Brooks, 2000. "Bulgarian Democracy's Organizational Weapon", *East European Constitutional Review* 9, (Yaz 2000), s. 63-71.

185 Boyka Stefanova, "Ethnic Nationalism, Social Structure, and Political Agency: Explaining Electoral Support for the Radical Right in Bulgaria", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt: 32, Sayı: 9, (2009), ss.774-77.

186 Anonim mülakat.

187 Ihvan Radoykov, "Turkey, Bulgaria Sign Cooperation Investment Pact", 19 Kasım 2018, <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkey-bulgaria-sign-cooperation-investment-pact/1315687>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

188 Fikret İnce ve Semih Baturay ile mülakat; Kemal Özmez (Müsiad Bulgaristan Temsilcisi) ile mülakat, 31 Temmuz 2019, Kırcaali; Şabanali Ahmed (HÖH Kırcaali milletvekili (2014-2017), DOST kurucularından) ile mülakat, 31 Temmuz 2019, Kırcaali; Mehmed Sali Alya ile mülakat.

Ayrıca, Tablo 20’de, iş sözleşmesi kapsamında çalışanların ortalama yıllık ücretleri ve maaşları gibi göstergelerin yanı sıra işsizlik oranı toplam ve seçilen beş yerleşke özelinde yüzde olarak gösterilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere, işsizlik oranları etnik Türklerin çoğunluğunun yer aldığı ilçelerde ortalamanın üzerine, hatta bazı durumlarda iki katına çıkmaktadır. Kırcaali bu açıdan daha olumlu bir görüntü vermektedir. Burada ağırlıklı olarak, “Sönmez Holding”, “İdeal Moda” ve “Sevteksstil” gibi tekstil fabrikalarının yanı sıra gıda sektörüne odaklanan “Musan” ve “Ester” gibi birçok tesis kurulmuştur.

Bulgaristan’da birçok büyük Türk şirketi bulunmaktadır. En büyük dış yatırımlardan biri, Şişecam’ın Eski Cuma’da bulunan cam kompleksidir. Bu firma züccaciye, düzcama, ayna, beyaz eşya camı ve otomotiv camı üretimine odaklanmaktadır. Saha araştırmasında aktarılan bilgilere göre bu fabrika açılmadan önce Eski Cuma ve çevresinde yüzde 40-45 oranında işsizlik vardı. Fabrika, işsizliğin büyük sorun olduğu bu bölgede 3 binden fazla kişi çalıştırmaktadır.¹⁸⁹ Bulgaristan’da gelir ve kar artışı açısından en büyük 20 ihracatçı konumunda olan bir diğer büyük şirket de Alcomet’tir. Alcomet, 1999 yılından beri Şumnu’da bulunan, alüminyum ürünleri üreten Bulgaristan Özelleştirme İdaresinden satın alınan bir şirkettir. Fabrika 370 bin metrekarelik bir alana kurulmuştur. Ayrıca Kocaeli Gebze’de bulunan Teklas Kauçuk Sanayii A.Ş., 15 Ekim 2011 tarihinde Kırcaali’de kara yolu taşıtlarının sızdırmazlık parçalarının ısıtılması ve soğutulması için devreye girmiştir. Yine bir diğer Türk firması Sarkuysan, Şumnu Otomobil Parçaları Fabrikası’na 17 milyon leva yatırım yapmayı planlanmaktadır.¹⁹⁰ Fabrika, otomotiv endüstrisi için elektrik kablolarının yanı sıra havacılık ve savunma sanayinde yaygın olarak kullanılan özel teller üretecektir.

Tüm bu girişimlere rağmen Türk yatırımcılar, Bulgaristan ekonomisine yatırım yaparken gelirlerini artırmalarını engelleyen çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu sorunlardan biri, çalışanların düşük ücretler nedeniyle Bulgaristan’da çalışmaya olan isteksizliğidir. Ayrıca, saha araştırması sırasında anlaşıldığı üzere, meslek okullarının sistemi de yeterince verimli değildir. Bu nedenle ucuz iş gücünün yatırım çekici etkisine rağmen, çalışanlar yeterli nitelikte değildir.¹⁹¹ Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün Yolsuzluk Algılama Endeksi’nin Bulgaristan’ı Avrupa Birliği sıralamasının en altlarında, dünyada ise 71’inci sırada

189 Mehmed Sali Alya ile mülakat.

190 “Turkish Company Sarkuysan will Invest BGN 17 Million in Shumen Auto Parts Factory”, Novinite, 23 Eylül 2018, <https://www.novinite.com/articles/192291/Turkish+Company+Sarkuysan+will+Invest+BGN+17+Million+in+Shumen+Auto+Parts+Factory>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

191 Mehmed Sali Alya ile mülakat.

belirlemesi, Türk iş insanlarını Bulgaristan'a yatırım yapmaktan alıkoyan bir diğer tereddüt kaynağıdır.¹⁹² Tüm bu olumsuz şartlara rağmen Kırcaali ve Şumnu'daki HÖH temsilcileri Alcomet ve TEKLAS tesislerinin açılışında herhangi bir engel oluşturmamış, yatırım çekmeye çalışmıştır.¹⁹³

Bütün bu zorluklara rağmen, Avrupa Birliği'nin bir parçası olarak Bulgaristan, yatırımların kalitesi ve şeffaflığını sağlamak için kamu ihale mekanizması gibi bir filtreye sahiptir. Türk firmaları için Bulgaristan'a yatırım yapmanın bir diğer avantajı ise T.C. Ziraat Bankası'nın bu ülkede hizmet vermeye başlamasıdır. Ziraat Bankası'nın Sofya, Filibe, Kırcaali ve Varna'da şubeleri bulunmaktadır. Bu banka, ülkeye gelen Türk yatırımcılara esnek kredi sistemi ve daha hızlı işlemler dahil olmak üzere bazı özel fırsatlar sunmaktadır.¹⁹⁴

Sonuç olarak, Avrupa Birliği üyeliğine rağmen Bulgaristan hala bölgedeki en yoksul ülkeler arasında yer almaktadır. Düşük kurumlar vergileri ve ucuz iş gücü Türk iş insanlarını Bulgaristan ekonomisine yatırım yapmaya teşvik eden faktörler arasında yer almakta, üstelik kurulan fabrikalar ve diğer işletmeler çoğunlukla Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde bulunmaktadır. AB'ye katılım sürecinde ve kamu ihale sisteminin uygulanmasında yapılan reformlara rağmen, yatırımcıların bir kısmı yüksek yolsuzluk oranları ve ülkede Türkiye ile koordinasyonu sağlayabilecek olan TİKA gibi kuruluşların ofislerinin olmayışı nedeniyle isteksizdir. Dahası, Müslüman azınlığı temsil eden en bilinen siyasi parti olan HÖH uzun süredir ekonomik reformları ele almakta isteksiz görünüp, sadece kültürel ve eğitim taleplerine odaklanmaktadır. Politika önerisi olarak;

- Bulgaristan ekonomisine yapılan yatırımda ülkedeki yaygın yolsuzluk ve rüşvet sorunlarından kaçınmak için finansal kontrole ihtiyaç vardır.
- Ülkede işgücü görece ucuz olmasına rağmen nitelikli çalışan bulmada sıkıntı vardır, bu da Türkiye'nin yeni bir meslek okulları sistemi veya eğitim kursları sunabileceği anlamına gelmektedir.
- STK'ların rolünün eksikliğinden dolayı, TİKA gibi kuruluşların altyapı yatırımlarında ve yeni işletmelerde dolaylı da olsa daha aktif rol almaları gerekmektedir.

192 Transparency International, <https://www.transparency.org>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

193 Şabanali Ahmed ile mülakat.

194 "Yurt Dışı Şube ve Temsilcilikler", Ziraat Bankası, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/ziraat-finans-grubu/yurt-disi-sube-ve-temsilcilikler>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2019).

**TABLO 17. BÖLGELERE GÖRE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR
(BİN AVRO, 2005-2017)**

Bölgelere Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2005-2017)						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam	9.196.052,8	12.401.663,2	15.167.125,4	19.185.002,9	20.441.581,2	22.114.446,3
Razgrad	112.082,4	135.855,0	88.227,4	107.927,8	124.856,8	145.437,7
Silistre	11.255,7	-	29.694,0	31.308,5	9.755,4	14.831,3
Eski Cuma	65.130,7	-	125.870,2	153.605,9	153.040,0	180.850,9
Shumen	98.009,6	116.666,7	123.179,9	157.939,2	95.689,7	88.626,8
Kırcaali	41.718,2	52.024,0	64.598,7	62.112,1	60.735,9	67.859,4
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
21.644.918,0	21.950.596,1	23.339.733,1	21.581.579,6	23.163.272,7	23.508.864,9	24.475.195,8
119.731,1	126.314,7	129.260,1	114.509,4	104.855,0	131.299,9	152.460,1
7.676,3	13.045,1	33.471,8	31.667,3	28.803,3	32.685,3	36.013,1
193.503,9	186.336,8	208.880,9	198.286,2	204.743,6	227.260,6	244.815,1
91.091,6	105.668,7	108.596,0	104.871,4	103.319,7	103.092,7	107.798,3
76.300,8	91.542,0	112.929,3	143.950,7	176.317,0	153.123,8	256.162,3

Kaynak: Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2019).

Tablo 17, 2005-2017 arasında Türkiye tarafından Bulgaristan ekonomisine yapılan doğrudan yabancı yatırımları göstermektedir. Bu tablo soydaşların en yoğun olduğu beş bölgeye ait verileri içermektedir.

**TABLO 18. TÜRKİYE'DEN BULGARİSTAN'A DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR
(2014-2018, MİLYON AVRO)**

	2014	2015	2016	2017	2018
Türkiye	600,4	706,5	792,1	878,0	827,5

Kaynak: Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2019).

Tablo 19, kişi başına düşen GSYH'yi Türk yoğun nüfuslu beş yerleşkede ayrı ayrı göstermektedir.

TABLO 19. BULGARİSTAN'DA TÜRKLERİN YOĞUN YAŞADIĞI YERLEŞKELERDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYH (LEVA, 2000-2017)						
	Ülke için Toplam	Razgrad	Silistre	Eski Cuma	Şumnu	Kırcaali
2000	3.418	2.362	2.457	2.429	2.497	2.119
2001	3.886	3.113	3.031	2.741	2.868	2.593
2002	4.296	3.612	3.192	3.115	3.135	2.712
2003	4.647	3.639	3.154	3.071	3.436	3.315
2004	5.255	3.741	3.534	3.429	3.621	3.787
2005	6.027	4.341	3.957	3.944	4.195	4.309
2006	6.912	4.519	4.079	4.604	4.566	4.483
2007	8.285	5.099	4.515	5.353	5.248	4.929
2008	9.544	5.729	5.260	5.696	6.237	5.675
2009	9.622	5.406	4.922	5.517	5.786	5.528
2010	9.924	5.951	4.831	5.849	5.909	5.481
2011	10.990	6.775	5.621	6.739	6.694	5.665
2012	11.229	7.621	5.410	7.126	7.062	6.338
2013	11.268	7.862	5.598	7.324	7.254	6.167
2014	11.594	8.194	5.860	7.148	7.408	6.076
2015	12.340	7.778	5.933	7.822	7.577	6.473
2016	13.206	8.379	6.080	8.867	8.060	6.854
2017	14.280	8.985	6.687	9.148	8.829	7.485

Kaynak: Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=6, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2019).

TABLO 20. İŞ SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA ÇALIŞANLARIN ORTALAMA YILLIK MAAŞLARI VE İŞSİZLİK ORANI (2005-2017)						
Yıl	Toplam		Razgrad		Silistre	
	İş Sözleşmesi Kapsamında Çalışanların Ortalama Yıllık Ücretleri ve Maaşları	İşsizlik Oranı	İş Sözleşmesi Kapsamında Çalışanların Ortalama Yıllık Ücretleri ve Maaşları,	İşsizlik Oranı	İş Sözleşmesi Kapsamında Çalışanların Ortalama Yıllık Ücretleri ve Maaşları	İşsizlik Oranı
	BGN	Yüzde	BGN	Yüzde	BGN	Yüzde
2005	3.885	10,1	3.264	19,1	3.225	16,9
2006	4.324	9,0	3.603	21,7	3.476	15,9
2007	5.167	6,9	4.202	23,5	4.033	15,2
2008	6.538	5,6	5.172	14,9	4.915	11,6
2009	7.309	6,8	5.721	18,1	5.349	7,6
2010	7.777	10,2	6.071	22,6	5.771	11,4
2011	8.230	11,3	6.488	20,3	6.059	12,5
2012	8.773	12,3	7.065	21,4	6.390	16,0
2013	9.301	12,9	7.533	20,7	6.880	21,3
2014	9.860	11,4	8.351	17,7	7.215	22,4
2015	10.535	9,1	8.702	15,0	7.494	21,8
2016	11.379	7,6	9.694	14,3	7.967	16,7
2017	12.448	6,2	10.453	11,2	8.672	12,7
Yıl	Eski Cuma		Şumnu		Kırcaali	
	İş Sözleşmesi Kapsamında Çalışanların Ortalama Yıllık Ücretleri ve Maaşları	İşsizlik Oranı	İş Sözleşmesi Kapsamında Çalışanların Ortalama Yıllık Ücretleri ve Maaşları	İşsizlik Oranı	İş Sözleşmesi Kapsamında Çalışanların Ortalama Yıllık Ücretleri ve Maaşları	İşsizlik Oranı
	BGN	Yüzde	BGN	Yüzde	BGN	Yüzde
2005	3.217	7,9	3.258	16,5	3.255	8,0
2006	3.503	12,0	3.631	14,9	3.515	3,3
2007	4.023	12,1	4.251	17,4	4.044	2,3
2008	4.909	10,8	5.357	16,7	4.988	1,5(u)
2009	5.389	9,9	5.803	23,1	5.465	2,7(u)
2010	5.620	11,7	6.214	28,8	5.643	4,9(u)
2011	5.913	12,4	6.499	26,8	5.895	5,1(u)
2012	6.556	15,6	7.068	26,6	6.266	9,0
2013	7.195	15,7	7.405	26,0	6.842	7,0
2014	7.465	11,4	7.968	21,1	7.222	4,9(u)
2015	7.902	8,8(u)	8.505	19,7	7.648	2,3(u)
2016	8.963	9,3	9.026	17,2	8.335	1,7(u)
2017	9.754	12,5	9.994	16,0	9.285	1,6(u)

Tablo 20, 2000-2017 arasında, yıllık ücretler ve işsizlik oranlarına ilişkin verileri içeren verileri göstermektedir. Buradaki ana odak beş ilçedeki işsizlik oranları ve bunun ülkenin toplam işsizlik oranı ile farklılaşmasıdır.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SİYASİ MOBİLİZASYONUNDA PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bu raporda ele alınan vakıf malları konusundan din hizmetlerine, Türkçe eğitim öğretiminden Türkçe yayınlara, Türk isimli Bulgaristan vatandaşlarının iş bulma sorunlarına kadar konuların hepsi esasında siyasi sorunlardır. Zira bu sorunlar siyaset yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından hafifletilmekte veya ağırlaştırılabilmektedir. Ancak öte yandan siyasetin kendine has bir alanı da vardır. Bu alan da siyaset yapım sürecine katılım, bir diğer deyişle siyasi mobilizasyon konusudur.¹⁹⁵ Bulgaristan Türkleri siyasi katılımını neredeyse tamamen seçimler ve siyasi partiler üzerinden, yani konvansiyonel kanallar üzerinden gerçekleştirmektedir. Protesto katılım türleri bu vakada pek görünen bir siyasi katılım tarzı değildir. Katılım türü olarak tamamen barışçıl yöntemler tercih edilmekte, şiddetin hiçbir türüne rastlanılmamaktadır. Raporun bu kısmı, Bulgaristan Türklerinin siyasete katılım süreci ve katılım kanallarını tartışacak, bu konuda sorunlar ve çözüm önerilerini ilgili literatür, basın taraması ve orijinal mülakatlara dayanarak irdeleyecektir.

Etnik Partiler

Bulgaristan yasaları¹⁹⁶ ülkede etnik partilerin kurulması ve faaliyet göstermesine izin vermemekle beraber ülkedeki Türklerin siyasal mobilizasyonunu fiilen etnik partiler üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Burada etnik partiden kasıt iki kriterle dayanmaktadır. Bu raporda kullanılan anlamıyla etnik partiler

195. Bulgaristan'da siyaset ve siyasi katılım konularına dair bkz. Mehmet U. Ekinci, *Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, (SETA, İstanbul: 2018); Hüseyin Alptekin, "A Theory of Ethnic Violence: Ethnic Incorporation and Ethno-political Mobilization in Bulgaria and Cyprus", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt: 40, Sayı: 15, (2017), 2672-2690.

196 Bulgaristan Anayasası'nın 11-4. Maddesi siyasi partilerin etnik, ırksal ve dini temelde kurulmasını yasaklamaktadır.

(i) liderliği ve üyelerinin çoğunluğunun ülkede hakim olmayan bir etnik gruba bağlılık hissettiği¹⁹⁷ ve

(ii) belirli bir etnik grubun çıkarlarını önceleyip bu grubun üyelerine etnik kimlikleri üzerinden yaklaşan¹⁹⁸ partilerdir.

HÖH

Bu tanıma göre Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) her ne kadar Bulgaristan yasalarına göre faaliyet gösteren ve bu bakımdan etnik olmayan bir parti ise de bu çalışmanın yaslandığı tanıma göre bir etnik parti olarak kabul edilmektedir. 1990 yılının Ocak ayında kurulan parti, gerek üyelik gerekse de yönetici pozisyonları için etnik Bulgarlara da açık olmakla beraber üye ve yöneticilerinin çoğunluğunu etnik Türkler oluşturmaktadır.

TABLO 21. HÖH SEÇİM SONUÇLARI (1990-2017)*

Genel Seçim	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Sandalye Sayısı	Seçim Sonrası Konum
1990	491.596	8,03	23/400	NA
1991	418.168	7,55	24/240	Muhalefet
1994	283.094	5,44	15/240	Muhalefet
1997	323.429	7,6	19/240	Muhalefet
2001	340.395	7,45	21/240	Hükümet Ortağı (NDSV** ile) Bakanlıklar: 1. Tarım ve Orman 2. Genel
2005	467.400	12,81	34/240	Hükümet Ortağı (NDSV ve BSP*** ile) Bakanlıklar: 1. Tarım 2. Çevre 3. Doğal Afetlerden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı
2009	592.381	14,45	37/240	Muhalefet
2013	400.466	11,31	36/240	Hükümet Ortağı (BSP ile) Bakanlıklar: 1. Çalışma Ve Sosyal Politikalar 2. Çevre ve Su 3. Gençlik ve Spor
2014	487.134	14,84	38/240	Muhalefet
2017	331.025	8,99	26/240	Muhalefet

* Hüseyin Alptekin, "Explaining Ethnopolitical Mobilization: Ethnic Incorporation and Mobilization Patterns in Bulgaria, Cyprus, Turkey, and beyond", (Doktora Tezi, University of Texas at Austin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Austin, 2014), s. 129. Lika, "Nationhood Cleavages and Ethnic Conflict", s. 100-101.

** The National Movement for Stability and Progress (*Nacionalno Dviženie za Stabilnost i Vāzhod*).

*** Bulgarian Socialist Party (*Bulgarska Sotsialisticheska Partiya*).

197 Lee Van Cott, Donna, "Institutional Change and Ethnic Parties in South America", *Latin American Politics and Society*, Cilt: 45, Sayı: 2, (2003), s. 3.

198 Raul L. Madrid, *The Rise of Ethnic Politics in Latin America*, (Cambridge University Press, New York: 2012), s. 6.

HÖH 1990 yılında kuruluşundan beri beş noktada ülke siyasetini belirlemede anahtar bir rol oynamıştır. Ekim 1991 parlamento seçimleri sonrası Filip Dimitrov'un azınlık hükümetini desteklemiş, bu desteği 1992 Ekim ayında çekmesi sonucu UDF hükümetini düşürmüştür ve Aralık 1994'e kadar sürecek HÖH ve BSP destekli Liuben Berov hükümetine olanak vermiştir. HÖH Haziran 2001, Haziran 2005 ve 2013 erken seçimlerinden sonra verdiği destekle BSP'yi defaatle iktidara taşımıştır.¹⁹⁹ Bu nedenle Bulgaristan'da Türkler olmadan hükümet kurulamıyor düşüncesi yerleşmeye başlamıştır.²⁰⁰

Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere HÖH 1994, 2013 ve 2017 seçimlerinde oy kayıpları yaşamıştır. Bu kayıpların en önemli sebebi bu seçimlerde diğer etnik Türk partilerine doğru yaşanan oy kaymalarıdır. Örneğin 1994 seçimlerinde Demokratik Değişim Partisi (DDP) ile Demokratik Adalet Partisi (DAP), 2013 seçimlerinde Hürriyet ve Şeref Halk Partisi ve son olarak da 2017 seçimlerinde yeni kurulan Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar (DOST) ile Hürriyet ve Şeref ittifakı HÖH'ün ciddi oy kayıpları yaşamasına neden olmuştur. Oy bölünmesinin yanı sıra HÖH'ün 1994 seçimlerinde yaşadığı 160 bin dolayındaki oy kaybının diğer nedeni de Türkiye'ye göçün sürmesi sonucu Türk seçmenlerin sayısındaki azalmadır.²⁰¹

Diğer Etnik Partiler

- a. **Türk Demokratik Partisi (TDP):** 1992 yılının Aralık ayında HÖH'ten ihraç edilen eski milletvekili Adem Kenan tarafından kurulmuş, ancak siyasi parti olarak kayıt olması etnik partiler üzerindeki anayasal yasaktan dolayı mahkemeler tarafından engellenmiştir.²⁰²
- b. **Demokratik Değişim Partisi:** Şubat 1994 tarihinde HÖH eski milletvekilleri Mehmet Hoca, Recep Çınar ve İsmail İsmail tarafından kurulmuştur. Parti kurma gerekçelerini Ahmet Doğan'ın tütün gelirlerini ilişki içerisinde olduğu oligarklara aktarması olarak belirtmişlerdir. 1994 Parlamento seçimlerine katılan parti başarılı olamamış ve siyasi arenadan çekilmiştir.²⁰³

199 Ildir Lika, "Nationhood Cleavages and Ethnic Conflict", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019), s. 152-153.

200 İsmail Cambazov ile mülakat.

201 Ömer Turan, "Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu", *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: 3, (1995), s. 294-301.

202 Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, (Rowman & Littlefield, Lanham: 2015), s. 332.

203 Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, s. 332.

- c. **Demokratik Adalet Partisi:** Komünist rejimde son atanan Başmüftü Nedim Gencev tarafından kurulmuştur. Aralık 1994 seçimlerinde oldukça düşük bir oy oranında kalmış ve siyasi arenadan silinmiştir.
- d. **Hak ve Özgürlükler Ulusal Hareketi (Ulusal HÖH):** 1998 yılında Güner Tahir tarafından, Tahir'in HÖH'ten ihracından sonra kurulmuştur. Az sayıda belediye seçiminde başarılı olmakla beraber parlamentoya girememiştir.
- e. **Hürriyet ve Şeref Halk Partisi:** HÖH eski vekilleri olan ve bu partiden ihraç edilen Korman İsmailov ve Kasım Dal tarafından 2012 yılında kurulmuştur. 2014 Parlamento seçimlerinde merkez sağ Reform Bloku ile seçim koalisyonu kurmuş ve parlamentoya sadece bir vekil (Korman İsmailov) seçtirebilmiştir. Partinin son genel başkanı Orhan İsmailov'un ihracından sonra Kasım Dal tekrar partinin geçici genel başkanı olmuştur.
- f. **DOST (Sorumluluk, Özgürlük, ve Hoşgörü için Demokratlar):** Nisan 2016'da eski HÖH lideri Lütfi Mestan tarafından kurulmuştur. 2015'in Kasım ayında Türkiye'nin Rus jetini düşürmesi sonucunda HÖH içinde yaşanan görüş ayrılıkları sonrası ortaya çıkmıştır. 2017 parlamento seçimlerine Hürriyet ve Şeref Partisi ile ittifak kurarak girmiştir ancak yüzde 2,95'te kalan bu ittifak yüzde 4'lük seçim barajını geçemediği için parlamento dışında kalmıştır.

TABLO 22. KOMÜNİZM SONRASI BULGARİSTAN PARLAMENTO SEÇİMLERİNDE HÖH'ÜN EN YÜKSEK OY ORANINA ULAŞTIĞI YERLEŞKELER (1994-2014)*

Seçim	Bölge	Kardzhali/ Kırcaali (Yüzde 66,2)**	Razgrad (Yüzde 50)	Eski Cuma (Yüzde 35,8)	Silistra/ Silistre (Yüzde 36,1)	Shumen/ Şumnu (Yüzde 30,3)	Blagoevgrad (Yüzde 8,8)
1994		50,47	34,38	20,65	18,25	18,13	9,76
1997		59,94	36,47	23,37	23,32	22,03	12,21
2001		58,07	30,85	27,20	28,30	20,93	10,87
2005		67,32	45,97	37,84	36,12	27,48	18,51
2009		68,60	55,14	42,88	39,14	32,47	17,74
2013		59,77	46,62	35,23	28,28	28,73	12,81
2014		70,43	55,88	43,17	34,30	34,44	16,57
Ortalama %		62,08	43,61	32,90	29,67	26,31	14,06

Bölge Seçim	Burgas/ Burgaz (Yüzde 13,3)	Dobrich (Yüzde 13,5)	Haskovo/ Hasköy (Yüzde 12,5)	Ruse/ Ruşçuk (Yüzde 13,2)	Smolyan (Yüzde 4,9)	Yurddışı
1994	8,7	5,69	5,94	6,29	4,97	-
1997	10,34	11,72	9,5	8,03	6,6	-
2001	10,56	29,22	8,46	6,88	6,19	-
2005	15,06	14,05	16,55	11,76	15,25	53,99
2009	15,61	13,32	15,98	14,11	23,46	61,18
2013	11,56	12,33	15,02	9,95	17,65	49,13
2014	15,56	19,75	17,86	13,33	22,40	43,40
Ortalama %	12,48	15,15	12,75	10,05	13,78	

* Ildir Lika, "Nationhood Cleavages and Ethnic Conflict", s. 156.

** Yüzdelik rakamlar 2011 Nüfus Sayımına göre o yerleşkedeki Türk nüfus oranını bildirmektedir.

HÖH dışındaki Türk partileri yüzde 4'lük seçim barajı nedeniyle meclise girememektedir. HÖH Bulgaristan Türklerinin siyasi mobilizasyonunun ana hattı olduğu müddetçe parlamentoya girmenin tek yolu diğer Bulgar partileriyle seçim ittifakı gerçekleştirmektir. Hürriyet ve Şeref Partisi'nin 2014 seçimlerindeki stratejisi bu olmuştur. Tablo 22'de görüldüğü üzere HÖH seçimlerde etnik Türklerin yoğun yaşadığı yerleşim bölgelerinde adeta bir tekel partisi olmuş, bu oyları çok büyük oranda kendinde toplayabilmiştir. Öte yandan ülkenin Pomak ve Müslüman Roman nüfusu ise Türkçe konuşanlara göre daha heterojen bir görüntü vermektedir. Örneğin Türk yoğun yerlerde yaşayan Pomakların Türklüğe asimile olma algı kampanyalarının etkisiyle BSP'ye, Bulgarca konuşulan yerlerdeki Pomakların ise Bulgarlığa asimile olma korkusuyla HÖH'e oy verdiği belirtilmektedir. Öte yandan Müslüman Roman nüfus ise çoğunlukla ekonomik vaatler nedeniyle BSP'ye oy vermiştir.²⁰⁴

HÖH Gerçekten Etnik Bir Parti mi?

Yukarıdaki tablonun da gösterdiği üzere HÖH Bulgaristan siyasetinde hükümet kurabilen, hükümet düşürebilen anahtar roller oynayabilmekte ve merkezi Bulgaristan siyasetini etkileyen bu gücünün yanı sıra ve hatta daha önemlisi, ülkedeki Türk kökenli vatandaşların siyasi mobilizasyonunu neredeyse tamamen kendi bünyesinde tutabilen bir partidir. Türk nüfus üzerindeki bu etkisi dolayısıyla za-

204 Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*, (Routledge, New York: 1997).

man zaman Bulgaristan'da da şimşekleri üzerine çeken parti aslında Bulgaristan siyasetine sorun çıkarmayan, Bulgaristan Türk toplumunu sisteme entegre şekilde tutan bir partidir. Hatta bu bakımdan başka ülkelerdeki pek çok etnik partinin tersine HÖH etnik azınlığı merkeze çekici bir rol üstlenmektedir. Ne var ki partinin Bulgaristan Türklerinin etnik mobilizasyonunu canlı ancak uyumlu tutan bu olumlu işlevinin yanı sıra, Türk toplumunu sosyoekonomik olarak periferide tutma ve uzun vadede asimile olarak kültürel karakteristiğini yitirme yönünde bir etkisi de muhtemeldir.

Örneğin mülakatlarda asimilasyon riski ve bu konuda HÖH'ün rolü üzerine HÖH'ün Türk ailelere çocuklarına Bulgarca eğitim aldırılmaları ve Bulgarca'yı çok iyi derecede öğretmelerini tavsiye edip bu konuda yönlendirme yaparken Bulgaristan'da Türk kültürü alanında faaliyet gösteren STK'ların güçlenmesine izin vermediği dile getirilmiştir. Türk nüfus yoğunluğu olan bölgelerin yeterince yatırım almaması ve bunun sonucu olarak ülke dışına giden göçlerle Türkçe eğitime talebin düşmesinde HÖH'ün rolü olduğu dile getirilmiştir.²⁰⁵

Mülakatlarda HÖH'ün ülke Türklerinin asimile olmasına yol açabilecek tutumuna dair verilen örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Başmüftülük çalışmalarını kötü etkileyen ve 2002'de Bulgaristan Ulusal Meclisinde kabul edilen Dini Cemaatler Yasası'na destek vermesi.²⁰⁶ 2002'den önce Başmüftü kurumun yaptığı kongrelerde seçiliyordu, başbakan da onaylıyordu. 2002'den sonra ise dört senede bir yapılan kongrelerde, Başmüftü seçildikten sonra mahkemeye gidip kongreyi ve müftüyü onaylatma durumunda kaldı. Ama devletin ve HÖH'ün müdahalelerinden dolayı, mahkemenin kongreyi onaylamaması ve tescil etmemesi durumu daha olası hale geldi. Böylece davalar sürerken kurumun (i.e. Başmüftülüğün) yasal statüsü belirsizleşmekte ve onu resmen temsil edecek kimse kalmamaktadır. Bu durumlarda da cemaate dair kimi banka hesapları boşaltılabilmekte, vakıf malları satılabilmektedir. Şu an Başmüftülüğün durumu daha iyi (Türkiye desteğinden dolayı) olmakla beraber HÖH'ün siyasi eylemlerinden dolayı düne kadar kapanmak, yıkılmak üzere olduğu söylenebilir.

Yine yakın zamanda yürürlüğe giren yeni Dini Cemaatler Yasası öncesinde parlamentodaki tartışmalarda bu yasaya dair iki taslak yasa ele alınmıştır. Birisi Bulgar milliyetçi partilerden teklif edilmiş (Ataka & Birleşmiş Vatanseverler), di-

205 Anonim mülakat.

206 Elbette burada HÖH'ün karşı iddiası, söz konusu tasarının sınırlayıcı halinin aşırı milliyetçiler tarafından savunulduğu, HÖH'ün destek verdiği halinin ise çok daha kapsayıcı olduğudur.

ğeri ise şu an iktidar partisi olan GERB ve BSP ile HÖH tarafından teklif edilmiştir. İki taslak da birbirine oldukça benzemektedir. Bunlara göre:

- Milli güvenliği tehdit etmesi gerekçesiyle, Başmüftülük yurt dışından maddi destek/yardım almayacaktır.
- Yurt dışından din görevlisi gelmeyecektir. Zaten Bulgaristan'da Türkiye'den gelen toplam on din görevlisi var. Yasa kabul edilirse, onların da gitmesi gerekecektir.
- Bütün ibadetler Bulgarca yapılacaktır.
- Yurt dışında mezun olanlar din görevlisi olamayacaktır.²⁰⁷

HÖH yurt dışından gelen maddi desteğin ülkeye radikal İslam getirdiği iddiasıyla bu desteği kesmek istemiştir. Burada kastedilen dış destek sağlayıcı ülke ise Türkiye'di, çünkü Bulgaristan Başmüftülüğü Türkiye Diyanetinin dışında başka bir yerden maddi destek almamaktadır. Belki de bu nedenlerle aşırı milliyetçi bir parti olarak bilinen "Ataka" dahi Bulgaristan vatandaşlarından zaman zaman HÖH için oy istemiş, bunu da HÖH'ün Bulgaristan'ın ulusal çıkar ve güvenliğini düşünen tek parti olduğu iddiasına dayandırmıştır.

Ancak bu tasarı bu haliyle değil, GERB ve HÖH'ün uzlaşması sonucu değiştirilmiş haliyle yasalaşmıştır. Yasalaşan haliyle Başmüftülüğe devlet desteği sağlanması (kişi başı 10 leva/5 avro, toplam yaklaşık 3 milyon avro) kararlaştırılmıştır. Yine yasalaşan tasarıda ilk tasarıların aksine yabancı din adamlarının ülkede din eğitimi vermeleri serbest bırakılmış, dini kurumlara okul açma ve yurt dışından bağış kabul etme serbestliği tanınmıştır.²⁰⁸

Yine Lütfi Mestan'ın bir dönem sonuçsuz kalan teşebbüsü dışında, Türk toplumunun azınlık statüsü kazanması noktasında HÖH'ün etkinliği olmamaktadır. Hatta HÖH, Bulgaristan'ın azınlık sorununun HÖH sayesinde çözüldüğünü iddia ederek Bulgaristan Türklerinin mevcut sorunlarının çözümünü daha da zorlaştırmaktadır.²⁰⁹

HÖH'e dair yapılan bir diğer eleştiri de partinin yönetici, milletvekili olmasına imkan tanıyarak Türk toplumuna rol modeli olarak sunduğu isimlerin asimilasyona uğramış kişiler olduğudur. Örneğin gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda HÖH milletvekillerinin namaz kılmadığı, dolayısıyla Bulgaristan

207 Hayri Emin ile mülakat.

208 Vedat S. Ahmed ile mülakat.

209 İbrahim Yalimov ile mülakat.

Türk toplumu kimliğini ayırt eden özelliklerden dinin parti içinde görünür kılınmadığı, yine milletvekillerinin pek çok durumda aralarında Bulgarca konuştuğu ifade edilmiştir.²¹⁰

Özellikle Türklerin sorunlarını çözmede pasif kalmasına dair eleştiriler konusunda ise HÖH kendisini maruz kaldığı politikalar üzerinden savunmaktadır. HÖH özellikle son senelerde, aslında Türkleri temsil edememekte, sorunlarını gündeme getirememekte, savunamamakta, çünkü gündeme getirir getirmez ona Türkiye partisi yaftası yapıştırılmakta, Türkiye'nin çıkarlarını savunduğu eleştirisine maruz kalmaktadır.²¹¹ HÖH içinden veya partiye yakın isimlere göre HÖH yetkilileri ve belediye başkanları sonuçta Türktür ve Türklerin problemlerini çözmeye çalışmaktadırlar.²¹² Yine Kemal Özmez'e göre HÖH'ün üst üste iktidar ortağı olduğu sekiz senede (2001-2009) Türk/Müslüman belediyelerinde altyapı geliştirmeye yönelik daha fazla yatırım olmuştur (i.e. yollar, kanalizasyon, park, spor merkezleri).²¹³

HÖH-Türkiye İlişkileri

HÖH'ün gerçekten etnik bir parti olup olmadığını sorgulatan bir diğer gösterge de bu partinin Türkiye'yle ilgili konulardaki tutumudur. Etnik partiler genelde etnik bağlarla bağlı oldukları toplumlara ve ülkelere de yakınlık hissi geliştirir, onlarla ortak bir ajanda oluşturabilirler. HÖH vakasında bu durum bu şekilde seyretmemiştir. Bir yandan elbette Türkiye ve HÖH arasında ikili ilişki vardır. Örneğin iki ülke arasında oluşturulan Parlamentolararası Dostluk Grubu'nun Türkiye tarafına AK Parti İstanbul Milletvekili Aziz Babuşcu başkanlık ederken Bulgaristan tarafının başında HÖH Milletvekili Ahmed Recebov Ahmedov yer almıştır.²¹⁴ Öte yandan HÖH'ün Türkiye ile ilgili konularda nötr kaldığı, hatta kimi durumlarda karşıt bir pozisyon benimsediği de söylenebilir. Bunun en somut örneklerinden biri 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin sınır angajmanı gereği Suriye sınırında düşürdüğü ve sonradan Rusya'ya ait olduğu anlaşılan savaş jeti konusudur. HÖH bu sıkıntılı dönemde Türkiye'den çok Rusya yanında bir tutum almış ve bu durum parti içinde de huzursuzluk doğurmuştur.²¹⁵

210 Anonim mülakat.

211 İbrahim Yalimov ile mülakat.

212 Mehmed Aliev (Ardino Belediyesi Nüfus Müdürü) ile mülakat, 30 Temmuz 2019, Ardino (Kırcaali).

213 Kemal Özmez ile mülakat.

214 "Türkiye – Bulgaristan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bulgaristan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2019).

215 İbrahim Yalimov ile mülakat.

Türkiye'yi derinden yaralayan 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra HÖH içi ayrışmalar daha keskinleşmiş ve parti başkanı Lütfi Mestan partiden ayrılarak DOST partisini kurmuştur. HÖH'e göre çok daha Türkiye ile barışık bir görüntü çizen parti, milliyetçi Bulgar siyasilerin hedefinde olmuş, yüzde 4'lük seçim barajını da aşamayarak meclis dışında kalmıştır.²¹⁶ Nitekim Bulgaristan devleti de DOST'un Türkiye ile geliştirdiği iddia edilen bu yakın ilişkiden rahatsız olmuş, çeşitli önlemler almıştır. Örneğin 26 Mart 2017 erken seçimlerinden önce Bulgaristan ulusal güvenlik birimi bu konuyla ilgili olarak bir Türk vatandaşını ihraç etmiş, iki kişiye de ülkeye giriş yasağı getirmiştir.²¹⁷

HÖH'ün Türkiye'de oy kullanma hakkına sahip Bulgaristan'dan göç etmiş Türklere de hükümetteki AK Parti'ye karşı telkinlerde bulunduğu dile getirilmektedir. Bunun da etkisiyle örneğin 2017 yılındaki sistem değişikliği referandumunda oy verme hakkı bulunan pek çok Bulgaristan Türkü sandığa gitmemiş, gidenler de yüzde 71 oranında karşı oy kullanmıştır.²¹⁸

Bulgaristan'ın HÖH'ü Kooptasyon (Yanına Çekme) Stratejisi

Aslında HÖH bir etnik parti olmasına ve etnik partiler Bulgaristan'da yasak olmasına rağmen kurulabilmiş ve varlığını bugüne kadar sürdürebilmiştir. Daha küçük etnik partiler tolere edilirken HÖH'ün Bulgaristan tarafından tolere edilmekle yetinilmediği, kooptasyon adı verilen yanına çekme stratejisi ile araçsallaştırıldığı söylenebilir. Bu kararın daha rejim dönüşümünün yaşandığı ilk aylarda BSP ve UDF arasında kapalı kapılar arkasındaki müzakerelerde alındığı ve uygulamaya konulduğu iddia edilmektedir.²¹⁹ Bu stratejiye göre ülkedeki Türk nüfus yine bir Türk partisi tarafından kontrol edilebilecek, Türkiye başta olmak üzere başka ülkelerin nüfuzuna kapalı olacak ve Türk toplumu içinden "radikal" unsurlar çıkması engellenecektir. Birbirinden farklı pek çok fraksiyonla muhatap olmaksızın HÖH gibi birleştirici ve koopt edilmiş bir merkezi aktör, azınlık yönetimini

216 Martin Dimitrov, "Erdogan Rival Rallies Ethnic Turks in Bulgaria", Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/2018/06/01/turkish-opponent-of-erdogan-rallies-thousands-in-kardzhali-bulgaria-06-01-2018>, (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2019).

217 Tsvetelia Tsolova, "Bulgaria's PM Says Taking Steps to Prevent Election Meddling by Turkey", Reuters, 17 Mart 2017..

218 Martin Dimitrov, "Erdogan Rival Rallies Ethnic Turks in Bulgaria", Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/2018/06/01/turkish-opponent-of-erdogan-rallies-thousands-in-kardzhali-bulgaria-06-01-2018>, (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2019).

219 Romyana Kolarova, "Tacit Agreements in the Bulgarian Transition to Democracy: Minority Rights and Constitutionalism", *The University of Chicago Law School Roundtable*, Cilt: 1, Sayı: 1, (1993), s. 33-35; Jon Elster, "The Roundtable Talks in Bulgaria Romyana Kolarova and Martin Dimitrov", *The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism*, ed. Jon Elsterp, (The University of Chicago Press, Chicago: 1996), s. 193.

çok daha kolay kılmaktadır.²²⁰ Bu stratejiye göre Türk toplumu HÖH tarafından, HÖH de Bulgaristan'ın koopt ettiği (yanına çektiği) Ahmet Doğan başta olmak üzere dar bir elit çevresi tarafından kontrol edilecektir.

HÖH'ün Bulgaristan devleti tarafından koopt edilmesinde de Türk toplumunun desteğini kendi arkasına alabilmesinde de ekonomik imkanlar önemli rol oynamıştır. Bunun spesifik yöntemi ise, iddialara göre, Ahmet Doğan'ın ilişki içinde olduğu bir grup şirket bağlantılarıdır. Sahadaki görüşmelerde iddia edildiğine göre bu şirketler bir yandan HÖH'ü fonlarken bir yandan da HÖH sayesinde kamu ihaleleri ve farklı imtiyazlar elde edebilmektedirler.²²¹ Mülakatlarda koopt edilen siyasiler için sadece HÖH'ten değil, ana akım Bulgar partilerinde aktif siyaset yapan isimlerden de örnek gösterilmiştir. Tüm bu isimler arasında HÖH'ün halen perde arkasındaki lideri olarak gösterilen Ahmed Doğan en başarılı isim olarak öne çıkarken diğer öne çıkan isimler Nedim Gencev ve Vezhdi Rashidov olarak zikredilmiştir.

Bulgaristan HÖH'ün önünü açarken diğer etnik partilerin önünü kapatmak için birtakım araçlara yaslanmıştır. Bunların en önemlisi parlamento seçimlerinde uygulanan yüzde 4'lük seçim barajıdır. Ülkedeki Türk nüfusun 2011 nüfus sayımına göre yüzde 8,8 (588 bin 318 kişi) olduğu düşünülürse yüzde 4'lük baraj iki Türk partisinin aynı anda parlamentoya girmesini bir hayli zorlaştırmaktadır. Bu baraj en eski ve en tanınan etnik parti olarak HÖH'e avantaj sağlarken yeni etnik partilerin meclise girmesine mani olmaktadır.

Bulgaristan'ın Merkez Seçim Kurulu (Central Electoral Commission) da HÖH ile rekabet içindeki diğer etnik partilerin işini zorlaştırmaktadır. Örneğin, Mart 2017 meclis seçimlerinde, Bulgaristan dışında oy kullananlar, özellikle Türkiye'deki seçmenler bu seçimde bazı zorluklarla karşılaşmışlardır. Daha önceki seçimde Türkiye genelinde 120 sandık kurulurken bu seçimde 30 sandık kurulmuştur. Bulgaristan Merkez Seçim Kurulu ayrıca, AB üyesi ülkeler dışında oy kullanacaklara Kiril alfabesiyle sandık kurulu önünde dilekçe yazma zorunluluğu getirmiştir. Ne var ki Türkiye'de doğan ancak çift vatandaşlık gibi nedenlerle Bulgaristan'da da oy verme hakkı tanınan Türklerin çoğu bu alfabe okuyamamaktadır. Daha yaşlı olanların mühim bir kısmı ise göç ettikleri ta-

220 Antoine Roger, "Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing Post-Communist Bulgaria and Romania", *Southeast European Politics*, Cilt: 3, Sayı: 1, (2002), s. 20-42.

221 Venelin Ganev, "Ballots, Bribes, and State Building in Bulgaria", *Journal of Democracy*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2006), s. 84.

rihten sonra geçen sürede bu alfabeyi okumayı unutmışlardır. Türkiye’de bu şekilde engellenen seçmenlerin büyük çoğunluğunun aslında DOST Partisi ittifakına gideceği düşünülmektedir.²²²

HÖH dışındaki Türk partileri ise farklı kanallarla engellenmektedir. Örneğin kimilerine göre DOST partisinin başında Lütfi Mestan’ın dışında biri olsaydı, Bulgaristan Devleti partiyi kurdurtmayabilirdi.²²³ Dahası Bulgaristan seçim yasaları da küçük partileri bütçesiz bırakmaktadır. Aslında yüzde 1’in üzerindeki siyasi partiler bütçe almaya hak kazanırken seçim ittifakı yapan partiler bu imkandan yararlanamamaktalar. Bu bakımdan DOST gibi partiler yüzde 4’lük seçim barajını aşmak için seçim ittifakına girerken aynı nedenden dolayı bütçeden pay alma hakkını yitirmekteler.

1990-2010 döneminde Bulgaristan devleti, Başmüftülüğü de HÖH’ün siyasi aracı yapmaya çalışmıştır. Mülakat verilerine göre bu dönemde Başmüftülük seçim kampanyalarında hep HÖH’ün yanında yer almıştır. HÖH lideri Ahmet Doğan seçmenlere seslenişlerinde yanında bir müftü veya bir imam da bulundurmaktaydı.²²⁴

Türkiye’nin Bulgaristan Politikası

Türkiye Bulgaristan Türklerinin siyasi ve ekonomik olarak ülkelerine entegre olmaları görüşünü savunmakta, uzun vadede ayrılıkçı veya şiddet içeren hareketlerin oluşmasını cesaretlendirebilecek adımlardan özellikle kaçınmaktadır. Bununla beraber Türkiye, Bulgaristan Türklerinin kültürel aidiyetlerini korumalarına ve Türkiye ile olan tarihi bağlarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Siyasi katılım bakımından HÖH ile dönem dönem sorunlar yaşayan Türkiye, bugüne kadar farklı etnik siyasi partilere karşı olumlu bir tutum benimsemiş ancak bu tür partiler Bulgaristan seçimlerinde başarısız olmuştur.

Bu süreçlerin ardından HÖH başat pozisyonunu kaybetmediği gibi seçim barajı yüzünden meclise taşınamayan Türk oyları bir bakıma heba olmuştur. Bu bakımdan Mehmed Aliev ve Kemal Özmez gibi isimler HÖH bölündüğü için Ekim 2019’da gerçekleşecek olan yerel seçimlerde bazı Türk belediyelerinin el değiştirebileceğini ifade etmiştir.²²⁵ Kimi tahminlerin aksine, HÖH Bulgaristan’da son gerçekleşen Ekim 2019 yerel seçimlerinde toplam 265 belediyeden 38’ini kazanarak

222 Anonim mülakat.

223 Anonim mülakat.

224 Anonim mülakat.

225 Mehmed Aliev ve Kemal Özmez ile mülakatlar.

büyük başarı elde etmiştir. Türklerin en yoğun yaşadığı Razgrad ilinin yedi belediyesinin altısını, Kırcaali'de ise yedi belediyenin tümünü kazanmayı başarmıştır. Seçime katılan diğer üç Türk partisi ise, DOST, HŞHP, ve Güner Tahir'in başkanlığındaki Ulusal HÖH, kayda değer nüfusa sahip hiçbir belediyeyi kazanamamıştır. Böylece, Mustafa Karadayı liderliğindeki HÖH'ü 2015 yerel seçimleriyle kıyaslayacak olursak, 2019'da ülke çapında kazandığı belediyelerin sayısını 29'dan 38'e çıkarmayı başarmıştır.²²⁶

Kemal Özmez'e göre HÖH içerisinde Türkiye'ye karşı oldukça olumlu hisler besleyen siyasetçiler vardır. Türkiye HÖH içinden böyle isimlerle birlikte soydaş nüfusun sorunlarını çözme konusunda iş birliği yapmak, bu isimlerin HÖH çizgisini belirlemede söz sahibi olmalarına destek olmak durumundadır. Netice itibarıyla HÖH içinde kategorik olarak Türkiye karşıtlığı bulunan isimler varsa bu kişiler en büyük zararı sadece Bulgaristan'daki Türk toplumuna değil aynı zamanda Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine de vermektedir.

226 "Bulgaristan'da Türklerin Desteklediği Parti 38 Belediye Başkanlığı Kazandı", bakış.bg, 5 Kasım 2019, <https://bakis.bg/2019/11/05/bulgaristanda-turklerin-destekledigi-parti-38-belediye-baskanligi-kazandi>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2019).

SONUÇ

Bu raporda Bulgaristan'da mukim soydaşların kültürel (dini ve dilsel), ekonomik ve siyasi katılım durumları ele alınmış, bu alanlardaki talep ve şikayetleri incelenmiştir. Saha çalışmasında gerçekleştirilen gözlem ve görüşmeler neticesinde soydaşların Türkiye ve Bulgaristan hükümetlerinden talep ve beklentileri bu kısımda özetlenmiştir.

Türkiye bugüne kadar gerek Bulgaristan'da gerekse de diğer komşu ülkelerde yaşayan soydaşlara vatandaşı oldukları ülkelere entegre olmaları ve kültürel miraslarını canlı tutmaları doğrultusunda destek olmuştur. Umulur ki bu raporda tespit edilen ve aşağıda sıralanan beklenti ve talepler ışığında Türkiye ve Bulgaristan halihazırdaki iyi ilişkilerini daha da geliştirir ve soydaşların sorunlarının çözümünde yapıcı rol oynamaya devam ederler.

TÜRKÇE KONUSUNDA TALEP VE BEKLENTİLER

Türkiye'den beklentiler

- Türkçe eğitimi verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi ve mevcut kadronun mesleki yetkinliğini artırmaya yönelik Bulgaristan hükümeti ile koordinasyon içinde çalışmalarda bulunulması,
- Özel Türk okullarının açılması ve sayısının artırılması için Bulgaristan hükümeti ile temaslarda bulunulması,

- Soydaşların yoğun olarak yaşadığı fakat belediyenin/okulun sınırlı maddi kaynağa sahip olması dolayısıyla Türkçe eğitimine erişimde problem yaşanan bölgelerde belediyelere veya okullara yardımda bulunulması,
- Türkçe eğitimine erişmekte sıkıntı yaşayan öğrencilere alternatif eğitim imkanları sağlanması,
- Türkçe eğitiminde kullanılan gerekli materyallerin hazırlanıp basılmasında ve güncel tutulmasında Bulgaristan'ın ihtiyaç duyduğu desteğin sağlanması,
- Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye'deki eğitim kurumlarında burslu eğitim görme imkanları olduğu hususunda etkin kampanyalarla bilgilendirilmesi,
- Mavi Diploma olarak adlandırılan ve AB üye ülkelerinde geçerliliği olan diplomalara sahip Türkiye'deki üniversite sayısının artırılması.

Bulgaristan'dan beklentiler

- Bulgaristan eğitim yasasında Türkçe eğitimine erişmeyi zorlaştıran prosedürlerin kaldırılması, Türkçe eğitimine erişimin kolaylaştırılması,
- Anadili Bulgarca olmayan çocuklar için Türkçe eğitiminin müfredatın normal süresine dahil edilmesi,
- Türkçe eğitimi tercihi için dilekçe verme zorunluluğunun kaldırılması veya yeterli öğrenci sayısı şartının esnetilmesi,
- Öğretmen yetiştiren ilgili üniversite bölümlerinde iki dilli çocukların eğitimi konusunda ek dersler veya seminerlerin düzenlenmesi,
- Bulgaristan'da yayın yapan radyo ve/veya televizyon kanallarının ya da programlarının sayısının artırılması.

DİN ALANINDA TALEP VE BEKLENTİLER

Türkiye'den beklentiler

- YTB burs programı kapsamında daha çok öğrenciye Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde eğitim almak üzere imkan sağlanması,
- Bulgaristan'da Türkçenin lise düzeyinde okutulduğu tek okul türü olan imam hatip liselerine daha fazla yardımda bulunulması,
- Soydaşları katı mezhepçi ve radikal dini yorumlardan koruyacak, hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünü güçlendirecek dini yayınların Bulgarca ve Türkçe olarak basımı ve Başmüftülük gibi meşru ve resmi kanallar vasıtasıyla dağıtımı için Bulgaristan ile iş birliği geliştirilmesi.

Bulgaristan'dan beklentiler

- Dini Cemaatler Yasası'na değişiklikler getirilerek paralel müftülük sistemine tamamen son verilmesi, Başmüftülüğün Bulgaristan'daki Müslüman Cemaatinin tek temsilcisi olduğunun bu yasada net bir biçimde zikredilmesi,
- Müftülük sorununun çözümüne bağlı olan vakıfların iadesi konusunun çözülmesi,
- Bulgaristan'daki tarihi camilerin müzeye dönüştürülmesinin durdurulması,
- Dini hizmet verecek ehil kişi sayısının artırılması ve bu kişilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi için imkan sağlanması.

EKONOMİ ALANINDA TALEP VE BEKLENTİLER

Türkiye'den beklentiler

- Doğrudan yatırım ile Türk yoğunluklu bölgelerde istihdam yaratılması,
- Bulgaristan'daki Türk/Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerin Türkiye'den yatırımcı çekebilme potansiyeli büyük ölçüde HÖH-Türkiye ilişkilerinin seyrine bağlı olduğu için, HÖH ile Türkiye arasında dönem dönem yaşanan sorunların aşılması,
- Türkiye'den Bulgaristan'a gelen yardım ve yatırımların nasıl kullanıldığının denetlenmesi için ekstra önlemler geliştirilmesi.

Bulgaristan'dan beklentiler

- Türk ismi taşıması ve dini pratikleri dolayısıyla iş bulmada ve terfi almada karşılaşılan ayrımcılıkla mücadele edilmesi,
- Yatırımlar ve altyapı projelerinde yolsuzluk ve rüşveti önlemek için mali denetim uygulanması,
- Meslek okullarının iyileştirilmesi için yatırım yapılması,
- Yatırımlarda danışman yahut arabulucu olarak yer alan STK'ların devlet tarafından desteklenmesi,
- AB üye ülkeleri ve Türkiye'den yatırım çekmek için adımlar atılması,
- Ekonomi ile siyaset arasında şeffaf olmayan geçişkenliğin sonlandırılması, siyasi nüfusun ekonomik yatırımlardaki belirleyici rolünün azaltılması,
- Mafyavari oluşum ve kliklerin önünün alınması, şeffaf ve mülkiyet hakkına riayet eden bir sistemin geliştirilmesi.

SİYASET ALANINDA TALEP VE BEKLENTİLER

Türkiye'den beklentiler

- HÖH içinde Türkiye'ye karşı olumsuz hisler beslemeyen isimlerle gerekli izinler alınarak ortak projeler geliştirilmesi,
- Türkiye'de yaşayıp Bulgaristan'da oy kullanabilen vatandaşların siyasi farkındalığını artırma, seçimlerde sandığa gitmelerini sağlama hususunda teşvik ve bilgilendirmelerde bulunulması,
- Bulgaristan Türkleri arasında huzursuzluk çıkarabilecek, soydaşları ayrıştıracabilecek Türkiye iç siyasetine dair konuların soydaşlara yansımalarının önüne geçilmesi,
- Bulgaristan'daki Türk siyasi partileriyle geliştirilecek doğrudan ilişkiler Bulgaristan'daki aşırı sağ partilerin de muhtemel çabasıyla yanlış anlaşılmaya, tepki çekmeye müsait ilişkilerdir. Bu nedenler soydaşların katılım ve temsilini desteklemeye yönelik atılabilecek adımların şeffaflık içerisinde, Bulgaristan devlet kurumlarıyla koordine ve karşılıklı çıkarlar ekseninde atılması,
- Şayet bu mümkün değilse siyasi partilerle doğrudan ilişki kurmak yerine soydaşlarla sosyoekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmesi, özellikle din ve dil eğitimi gibi konularda destekleyici faaliyetlere öncelik verilmesi.

Bulgaristan'dan beklentiler

- Hürriyet ve Şeref Partisi ile DOST gibi kamuoyunda Türkiye dostu olarak bilinen partilerin tekrar büyük bir çatı altında birleşmesi, hatta Türkiye karşıtı çizgideki siyasilerin etkisinden arınmış bir HÖH içinde aktif siyaset yapmaları. Böylelikle Bulgaristan Türklerinin oylarının aynı oranda sandalye sayısına dönüşmesi ve temsilde adalet sağlanması,
- Bugüne kadar süregelen barışçıl, aşırıçılık ve ayrılıkçılıktan uzak, pozitif siyasal katılım çizgisinin sürdürülmesi ancak daha etkin olunması,
- Bulgaristan Türklerini bir tehdit olarak gören aşırı sağ oluşumlara karşı Bulgaristan hükümeti tarafından gerekli güvenlik önlemlerinin alınması, kamuoyunun bu konuda bilinçlendirilmesi, ana akım siyasi partilerin gündemlerinin aşırı sağ tarafından manipüle edilmesinin önüne geçilmesi.

HÜSEYİN ALPTEKİN

Lisans eğitimini Beykent Üniversitesi İşletme ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinde 2004'te tamamlayan Alptekin, yüksek lisans derecesini 2006'da Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Lisansüstü çalışmalarını 2008'e kadar Utah Üniversitesi'nde sürdüren Alptekin doktora çalışmasını "Explaining Ethnopolitical Mobilization: Ethnic Incorporation and Mobilization Patterns in Bulgaria, Cyprus, Turkey, and Beyond" başlıklı teziyle Texas Üniversitesi-Austin Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamladı. Başlıca akademik ilgi alanları arasında karşılaştırmalı siyasi kurumlar, etnik siyaset, milliyetçilik, Türkiye siyaseti yer alan Alptekin'in araştırmaları *Ethnic and Radical Studies*, *Mediterranean Politics*, *Afro Eurasian Studies*, *Insight Turkey*, *Wiley-Blackwell Encyclopedia Political Thought*'ta yayımlandı. İstanbul Şehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

IDLIR LIKA

Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2009 yılında tamamladı. Yüksek lisans derecesini 2015 yılında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Doktora çalışmasını "Nationhood Cleavages and Ethnic Conflict: A Comparative Analysis of Postcommunist Bulgaria, Montenegro, and North Macedonia" başlıklı teziyle Koç Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamladı. Başlıca akademik ilgi alanları arasında karşılaştırmalı etnik siyaset, milliyetçilik, Balkan politikası ve sosyal bilim araştırmaları metodolojisi yer almaktadır.

MERVE DİLEK DAĞDELEN

Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2011 yılında mezun oldu. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde (İngilizce) yüksek lisans eğitimini tamamladı. SETA Strateji Araştırmaları Direktörlüğü'nde araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır. Ulusal güvenlik stratejileri, güvenlik çalışmaları ve stratejik araştırmalar konularında akademik faaliyetini sürdürmektedir.

VIKTORYA ERDOĞU

İstanbul Şehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2018 yılında mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Başlıca araştırma alanları Rusya siyaseti ve dış politikasıdır.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL, EKONOMİK VE SİYASİ SORUNLARI, TALEPLERİ, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

HÜSEYİN ALPTEKİN, IDLİR LIKA, MERVE DİLEK DAĞDELEN, VIKTORİYA ERDOĞU

Bu rapor Türkiye'nin soydaş politikasını Bulgaristan özelinde analiz etmekte ve Bulgaristan devletinin bu konudaki politika ve uygulamalarını incelemektedir. Rapor kapsamında Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın karşılaştıkları sorunlar irdelenerek Bulgaristan Türkleri için entegre bir soydaş politikası önerisi ortaya konulmaktadır.

Raporun temel amacı Türkiye'nin soydaş politikasını Bulgaristan vakasında analiz etmek ve belgelemek olsa da burada meskun Türklerin karşılaştıkları zorlukları ve Türkiye'den beklentilerini ortaya çıkarmak da hedefler arasındadır. Bulgaristan için hazırlanan bu raporun diğer ülkelerle ilgili çalışmalara da model olması umulmaktadır.